

Милош
Црњански

Песме

МИЛОШ ЦРЊАНСКИ
ПЕСМЕ

СУДБА

На сињем мору
Лађа једна броди;
Да могу само знати:
Куда је судба води?

Ветар таласа море,
Валови личе гори.
Немоћно, тешком муком се
Са њима лађа бори.

Прешла је бура;
Море покоја нађе.
А пена таласа грли
Последњи део лађе.

1908.

ЛИРИКА ИТАКЕ

Видовданске песме

ПРОЛОГ

Ја видех Троју, и видех све.
Море, и обале где лотос зре,
и вратих се, блед и сам.
На Итаки и ја бих да убијам,
ал кад се не сме,
бар да запевам
мало нове песме.

У кући ми је пијанка, и блуд,
а тужан је живот на свету, свуд –
изузев оптимисте!
Ја нисам певач проданих права,
ни ласкало отмених крава.
Ја певам тужнима:
да туга од свега ослобођава.

Нисам патриотска трибина.
Нит марим за славу Поетика.
Нећу да прескочим Крлежу, ни Ђурчина,
нити да будем народна дика.
Судбина ми је стара,
а стихови мало нови.

Али: или нам живот нешто ново носи,
а душа нам значи један степен више,
небу, што високо, звездано, мирише,
ил нек и нас, и песме, и Итаку, и све,
ђаво носи.

1919.

ХИМНА

Немамо ничег. Ни Бога ни господара.
Наш Бог је крв.

Завејаше горе мећаве снега,
Несташе шуме, брда и стене.
Ни мајке, ни дома не имадосмо,
селисмо нашу крв.

Немамо ничег.
Ни Бога ни господара.
Наш Бог је крв.

Расцветаше се гробља и планине,
расуше ветри зоре по урвинама;
ни мајке, ни дома, за нас нема,
ни станка, ни деце.
Оста нам једино крв.

Ој.
Она је наш страشان понос.

ЈАДРАНУ

Заборавио си бијесне и грозне гусаре?
И галије од Неретве, црне и кржаве?
И песме и мачеве наше дуге и тмуре?
И једра и весеља, урличућа кроз буре?

Заборавио си њине тешке, мрачне главе?
Хај, погледај, и сад, шкоља кад се зажаре
и тресну о нас грмљавине твојих таласа.

Чуј, како се ори песма наша тврда гласа,
неклекла никад, несретна, ал бијесно весела,
са кржаве обале једнога народа цијела.

Да није најлепше љубав,
већ за грумен Сунца убијати и рано умирати.

ЗДРАВИЦА

Здраво, свете, бледи ко зимски дан
у страху.

Још је весео народ један
у крви, пепелу и праху.

Вијај облаке пролетне, румене,
питај их за рај.
Не треба нам жена кад цвета, ни кад вене.
Не бацамо децу у звездан бескрај.

За наша срца ништа није доста.
За наша срца ништа не оста.
Док један од нас на земљи дише:
да ни један врт не замирише.

Да живи гробље!
Једино лепо, чисто и верно.
Да живи камен и рушевине!
Проклето што цвета у висине.

Ми смо за смрт!

ГРОТЕСКА

Зидајте храм
 бео ко манастир.
Нек шеће у њему Месец сам
 и плаче ноћ и мир.

А на храм дижите црну
 сфингу народа мог.
Нек се све звезде што језде осврну
 за смех чудовишта тог.

Зидајте храм
 бео ко манастир.
Нек шеће у њему Месец сам
 и плаче ноћ и мир.

У храму над Милошем и Марком
 уоквирте златом на олтару жарком
 печате плаве и румене,
 жуте и црне и шарене.
 Печате плаве и румене
 жуте и црне и шарене,
 љубичасте и зелене.

Печате устава и права,
 закона и статута,
 привилегија хиљаду пута,
 обећања и фермана,
 похвала са свих страна,
 народа мог:
 да види Бог.

Зидајте храм
 бео ко манастир.
Нек шеће у њему Месец сам
 и плаче ноћ и мир.

НАША ЕЛЕГИЈА

Не боли нас.
Грачанице више нема,
шта би нам таковска гробља?
Марко се гади буђења и зоре,
гробови ћуте, не зборе,
у небо диже наш
презрив осмех робља.

Нећемо ни победу ни сјај.
Да нам понуде рај,
све звезде са неба скину.
Да нас загрле који нас море,
и њина земља сва изгоре,
и клекну пред нас у прашину.
да нам сви руке љубе,
и кличу и круне мећу,
и опет затрубе трубе,
цвеће и част и срећу.

Ми више томе не верујемо,
нит ишта на свету поштујемо.
Ништа жељно не очекујемо,
ми ништа не оплакујемо.
Нама је добро.
Проклета победа и одушевљење.
Да живи мржња смрт презрење.

ПОБЕДИ

Видех твоја кола од крвавог злата,
засута ружама и женама голим.

У мору модрих телеса прели ме плачем старим
робова, сатрапа, императора и богова
онај урлик диван: "Thalatta, Thalatta".

Тад сину небо сјајно, ко младост,
у њему плану страшном сенком Рим.

Деца и звери и жене голе путем
падаху по теби, поливене вином.

Видех на њима маске и хетере и целата,
у белој свили сузну, стидну Мадону са сином
у бујици крви и круна и злата.

Победио је сваки народ, сви цареви.

Победила су деца и разбојници.

Победила је смрт. Победила је сласт.

Једну никад не вукоше твоја кола:
част.

РОБОВИМА

Не убијајте псето ни вука.
Нећете скинути јарам с врата –
нема слободе,
док вам рука
милује децу, и сестру, и брата.

Не тражите по улицама мрачним,
риту и блуд, што црвени.
Ено вам рита на постељама брачним,
а срам у љубљеној жени.

Кад убијете сина свог
прснуће ланци, и пасти Бог.

Јер лаже вас најмилије,
јер срам је, што песме славе.
за чим вам суза лије
и боно клону главе!

У ноћи за чим тугујете,
што кујете у звезде,
што моле цркве свете,
и хоће војске, што језде.

Јер част везива руке,
и понос рађа јауке,
и срце тера преко мора
у шуму, где се глође кора.

Слава ће доћи,
кад вас поведу убице.
Кад реч вам буде крв, и
пламен.

Сунце ће вам обасјати лице,
кад види, да вас се змије не плаше,
но мајке ваше, мајке ваше.

Робови сте док имате сузе,
част ваша беше што слободу узе,
а вратит ће је мржња, грех, и
камен.

ОДА ВЕШАЛИМА

Што сте црна као крст?
И масна ко месарска врата?
Та сенка вам личи на мач чврст,
а скупља сте од злата.

Што се кријете у робијашки врт
и цветате иза зида?
Још нас има што волимо смрт
и на вама висити – од стида.

Што не би пошла на врхунце,
ко краљеви и вође?
Силнија сте но јарко Сунце,
нек вам се клања ко прође.

Та грлили смо горе од вас
и носили на олтаре.
Па кад Исус не спасе нас,
ваше ће руке старе.

Та ви сте сваком народу донели
понос, и спас, и радост.
Та к вама су ишли који су хтели
част на свету, и младост.

Па што би дошла тако тајно
и погнула своју главу?
Хоћемо да вас дочекамо сјајно
са песмом у вашу славу.

Лепше се вама по небу шета,
по земљи има блата.
Чвршће грлите но невеста заклета
око млада врата.

Па кад је срце лудо тако
да више воли поштење
и све за чим је свет толико плако
но помије и корење.

Што би се крила у робијашки врт
и цветала иза зида?
Још нас има што волимо смрт
и на вама висити – од стида.

Што сте црна као крст?
И масна ко месарска врата?
Та сенка вам личи на мач чврст,
а скупља сте од злата.

СПОМЕН ПРИНЦИПУ

О Балши, и Душану Силном, да умукне крик.
Властела, војводе, деспоти, беху срам.
Хајдучкој крви нек се ори цик.
Убици диште Видовдански храм!

Слави, и оклопницима, нек умукне пој.
Деспотица светих нек нестане драж.
Гладан и крвав је народ мој.
А сјајна прошлост је лаж.

А ко нас воли, нек воли камен голи.
Нек пољуби мржњу и мртве.
Ископане очи, вино што се точи,
у славу убиства и жртве.

О правди и победи светој нек умукне крик.
Оцеви и браћа и сестре беху срам.
Освети, мајци нашој, нек се ори цик.
Раји, рити, диште косовски храм.

А сунцу и манастирима угушите пој.
Кадифе и свиле нек нестане драж.
Јаук и гробље је народ мој.
А сјајна прошлост је лаж.

Мој народ није стег царски што се вије,
него мајка обешчашћена.
Зној и сиротиња и мржња што тиња
у стиду згаришта и стена.

ДИТИРАМБ

Столећа те дигла разапетог.
О роде благословен бол.
Славу сам пево мира светог,
које точи убица охол.

Тебе о роде јер весео мреш,
а смрт је само част,
гусле не дају да за живот зреш,
за служинску почаст.

Наша је судба урликом мрети
охоло страшно по горју.
Певати, гласно разапети,
по стењу, кршу и борју:

Да је живот за слуге част,
и над весео гњили свет
витлати себе смрти у почаст,
као стег крвав и свет.

Стег дичан буна и убица.
О роде ти си изабраник њин.
Клекнеш ли животу понизна лица
нисам више твој син.

ВОЈНИЧКА ПЕСМА

Нисам ја за сребро ни за злато плако,
нити за Душанов сјај.
Не бих је руком за царске дворе мако,
за онај блудница рај.

А шта је мени до тих мраморних двора
тучног поноћног сата,
што очима слепим одбијати мора,
сестри срамној од брата?

А шта је мени до велможа у свили,
са соколом на руци?
Отац ми је себар што на точку цвили,
а кћер ми глођу вуци.

Баш ништа ме за цркве душа боли,
за силнога цара дом.
За грчке иконе полегуша голих
у робовском храму мом.

Дао је њиној души опроштај
гуслара сељачки пој.
У њивама ми је сахрањен лелек тај,
у проклети вечан зној.

Нисам ја за сребро ни злато плако,
нити за Душанов сјај.
Не бих ја руком за царске дворе мако,
за онај блудница рај.

НИКОЛИ I

Сети се, престо је румен, ко крв.
Сети се, прободен бог умире у крви.
Сети се, куд мој народ са песмом поврви,
Ту се не клечи, не клања и не пузи
Но се суди краљу и слузи, на крви, на крви.

На Ловћен горки да изнесемо престо,
засадимо ти врте пуне ружа?
И поклонимо се у прашину често, на
рукољуб шака да ти се пружа?

Војска да кличе седоме господару
а народ зида по пепелу и гару
накинђурен двор и високи зид?

На Ловћену је срамота и стид.
На твом лицу лукави братски сјај.
Не треба нам твој поздрав и уздисај.

Зар рука да диже против речи свете, што
жељаше свилу, злато, аморете?
Ено ти гробови, вртови у Бечу, ено ти
талијански накити што звечу.
За народ, камен, сиротињу и глад, ниси
доста тврд ни поштен, веран, млад.

Обуци свилу и покупи синове, ордене
туђинске и крпе шарене.
Чекају те јадне, пусте горе ове, гладни
старци и обешчашћене жене
и обала што ти породицу зове.

Да нам засвирају отмени клавири,
твој осмех што лепо са свима помири
нека учи дичној смрти перјанике.

Нек сину ко Монтекарла огледала,
забрујаше звона са наших обала
а народ ће вући кола наше дике.

Заори се урлик са Бардањиола
сиротиње бедне и клисура пустих,
заплакаше свака породица гола
силна слава са помодрелих усти.

Теби, јер теби је сам бог дао власт
јер никад ниси заборавио
те стене поносне, суре, орловите.

Мучениче, свече наш неклониче.

На пепелу крвавом Црне Горе
није доста горка сласт нове зоре
но ти што си очувао част.
Мислиш да су стене дедовина твоја.
Ловћен да даје стене за пазар.

Ти...
море сети се, да знамо
у Гори Црној пашу да дочекамо
па кад је проклетство наше крв
и никад није још помого бог,
ни плач, ни част, ни јунаштво, ни вера,
помаже вечна нада рода мог
и против брата и против звера.
Нада у мајку, освету и крв.

ВЕЧНИ СЛУГА

Оплакали сте рат
и мислили: сад је крај.

О мученици,
вешала расту више
него син, жена и брат
и верна су, у бескрај!

Окитиће мрамором сале
и спустити завесе жуте,
да лешине зидове не провале
и да ћуте!

Обесиће одоре шарене
и ноге и руке војника,
а рушевине и обешчашћене жене,
гледаће само са слика.

Ах, све је то лепрш шарених тица,
победи горка сласт.

Отаџбина је пијана улица,
а очинство прљава страст.

Смех се заори да све доврши,
срам се крије иза гробног плота.
А посао слуге даље да врши,
за свачију блудницу, и скота,
бог оставља, у ритама, част.

ЈУГОСЛАВИЈИ

Ниједна чаша што се пије,
ниједна тробојка што се вије,
наша није.

Здраво да си ми Загорче црни,
лукави, злослутни, тврдоглави,
ја те волим.

Здраво, ви тамо где је месечина мека,
сваког ћу брата, што засео чека,
да преболим.

Здраво, сви, редом, густих обрва,
мутна ока, тужних песама,
страшна браћа.

Иста је наша псовка прва,
нож и девојка насред села
и стид домаћа.

Здраво, наше обесне жене!
Истом су сузом, болом и страшћу
кошуље и свадбе нам извезене.

А светковина што вино пије,
славе и цркве што нас се тичу?
Суза са ока још канула није,
још телали место мртвих вичу.

Здраво, на дому мрки погледи,
мржња и свађа.

Здраво, у сраму, покору, беди,
браћа смо, браћа!

Загреб, 1918.

ЗАМОРЕНОЈ ОМЛАДИНИ

Да ли знаш још наше ноћи будне
кад су у јоргована румене сенке
кад је таван као жудне
небу уперене очи?

Да ли си осетила да свуд то боли
не само код нас: бити млад.
И носити у души неку мутну сету
што све, а да помоћи може, воли?

И да ли си се већ једном утешила
да је то младост:
та болна мутна судба?

Карловци, 1918.

ПОЗДРАВ

Теби, што си ме срела на мору
и збрисала ми са чела жиг
мајке блуднице и роба оца,
скинула ми са врата змије,
жудне, жалосне, женске руке,
слава, Слободо!

Теби, што си ме срела овенчаног трњем
сумња, закона, суза и вера
и здрла ми са чела тај венац.

Теби, што си ми наруменила уста
плодом добра и зла, да све знам,
слава, Слободо!

Теби, што си ми у тело
засадила ветровито биље шума,
ишчупала стид и страх.

Теби, што си ми очи помрачила
тугом звери, а кожу осветлила
веселошћу облака,
слава, Слободо!

Нове сенке

ГАРДИСТА И ТРИ ПИТАЊА

Воло бих стајати у једној црној гарди,
а перјаница бела да ми лепрша високо.
Да имам брчиће смеђе и врло мале,
па кад би зором све завесе попадале
и поклонили се равно златни елебарди...
кад ме прође, да на мени стане краљичино око.
Да ме запита меко, ко кад би лептир шушко:
Што си увек тужан?
Смешећи се почаст бих шинуо
и тихо рекао: Јер сам мушко.

После да је годинама туда нема.
Једно вече да, изненада, опет, туда лови,
и звездана, мајска, ноћ да ми је на груди,
рујну од жуди, баци, сву бледу од жуди.
Да засузи, загрли, рукама обема,
гола као поток, са бедрима као лабудови.
Да ме запита меко, ко кад би лептир шушко:
Што си увек тужан?
Ја бих мачем почаст шинуо
и тихо реко: Јер сам мушко.

Једне лепе јесење зоре рујне,
да ме на изданку нађе, под кикотом труба.
Нежна као бела ружа, чиста као роса,
да дотрчи задихана, врела, боса,
сузна због зоре јесење, благе, нечујне.
Ја бих се диго, и, кад би ко лепрш голуба,
викнула и заплакала, ко кад би лептир шушко:

Реци, збогом, зори.
Ја бих почаст шинуо и тихо рекао:
Тужно је бити мушко.

СЕРЕНАТА

Чуј, плаче Месец млад и жут.

Слушај ме, драга, последњи пут.

Умрећу, па кад се зажелиш мене,
не вичи име моје у смирај дана.
Слушај ветар са лишћа светлог, жутог.

Певаће ти: да сам ја љубио јесен,
а не твоје страсти, ни чланке твоје голе,
но стисак грања руменог увенулог.

А кад те за мном срце заболи:
загрли и љуби грану што вене.
Ах, нико нема части ни страсти,
ни пламена доста да мене воли:

Но само јабланови вिति
и борови пусти поносити.
Но само јабланови вिति
и борови пусти поносити.

Пошкмиен, у Галицији, 1915.

ТРАДИЦИЈЕ

Зажелићеш да будеш мајка,
и очима сузним пуним бајка
и гласом пуним успаванка,
смешићеш се без престанка,
и клечаћеш предамном:

Али са мога лица
падаће на тебе мржњом тамном
радост зулума, згаришта и шума,
и горди, безбрижни смех убица.

Под гором високом у вечери јасне,
шаптаћеш ми речи плахе страсне,
и нудити недра најежена бела.
Али ће из моја оба ока невесела
јурнути да грле погледи жудни
планински један стрм,
или бор, или јелу, или шуму расцветану,
или који мрачан грм.

И кад ти на лицу плане плам,
блудан и стидан од дара
скривеног под срцем сред недара:
ја отац бићу тужан, што не убих,
ја отац бићу тужан, јер љубљах,
што нисам више крвав и сам.

ПОРТРЕ

Душа ти је раскидана, чиста, болна,
бледа као лица руских нихилисткиња.
Поглед ти је горак и свет, ко у мадона,
у капелама где кандило једва тиња.

Озбиљна си и тужна и поштена.
Кад тио свираш Бетовена
чело ти је пуно тешких бора,
као да си мушко, што се свуд потуцо,
са Христом, Мефистом и са Дон Хуаном,
у животу веселом и тужно насмејаном.
Као просјак са барикада пуцо,
и ко Цезар долазио са мора.

Ал чим се заљубиш...
чланци твоји и груди малене
и колена тврда ко круне од сребра,
и бледе усне што брзо зарумене,
и сјајна лака ребра
чине те маркизом...

У страсти очију плавих,
и жилица јако љубичастих,
и груди ко цветови што вену,
цветови бели први...

Маркизом, што бледа од уживања
безбожна, иронична кад се зора јави
одлази испод грана.
И оставља драгану за успомену
две три капи љубичасте крви.

ПУТНИК

Идем слободно,
нико ми није однео
да љубим тужну моћ.
Раширим руке, али не у зоре
него у море и ноћ.

Осмехом улазим, стиго ма куд,
у тужне и болне јаве.
Кад волим мени и греси свуд
небеса плету,
око радосно погнуте главе.

Остављам болним осмехом сан,
да прође и оде и мре.
Љубав је пут бескрајан
на ком је дозвољено све.

Не жалим ни тебе ни себе ја,
и смешим се на даљине.
Умор ми само у очима сја,
и све што иштем од тебе
то је: часак-два
тишине, тишине.

УСПАВАНКА

Кад шума свене
остаће над њом звезде румене.
Понећеш свуд, пошла ма куд,
само срце своје горко.

Ветар студени душе, не стиди се мене,
нема душе,
ни закона ни части,
над болом има власти
још само тело голо.

Све што сам волео
умрло је вичући име моје,
а ја му не могах помоћи.

Збаци одело своје.
У целој звезданој ноћи
једина радост над болом
у телу твом је голом.
Све нам допушта туга.

СЛАВА

.....
Кад се облаци роје...
и лишће пада, са грања свела,
и сви боли, у јесени, заћуте...
Куд облак не нађе више
путеве засуте,
 лете очи моје.
.....

САМОЋА

Све док си страсна и блудна,
ма луда и гадна и чудна,
са телом старм и седим,
ил пуповима завијеним
белим:
ја те грлим осмехом бледим
и браним.

Ја те желим.
Руке ми дрхте, ко суве гране,
са којих небо јабуке побра.
Ја их пружам
клецајући улицама малим,
теби, прошла у свили или крпи,
за сан си добра.

Само кад ме прошлости сећаш,
и нешто ново и боље обећаш,
рајске ми тајне непознате кажеш:
да хоћеш ко сестра брату
да ми помогнеш...

На мом се лицу све угаси,
и ђаво се јави у једној гримаси,
што се смеје и гади.

МРАМОР У ВРТУ

Кад ћутке садаш
до ногу мојих и гледаш,
јесење путеве суморне,
а уста ти побледе мало крива
од бола,
ја осетим да си жива.

Мртва си ми гола.

Кожа ме твоја пуна танких жила
сети како сред развалина
попрсканих мушком крвљу
већ хиљаде година
змије пузе на жене мраморне.

Дојке са пупом као кап вина
на белој ружи пуној месечина,
сете ме смрти.

Тада, залуд ширим гране
на тебе голу.
Све ми се чини због тебе је јесен
и чим заспим
у лудој ће страсти и болу
из твојих цветова млечних
једна кап у јесен да кане.
Нада мном ће у лишћу свелом
уди твоји засијати,
мртви, мраморни, вечни.

ВАТРОМЕТ

Дошло је доба
да нам душа све лекове зна,
и никог, никог не треба,
поносна бескрајна.

У телу нам је побуна.
У телу нам је гађење,
понижење неверство зло.

Дошло је доба
да нам душа све воли и трпи.
На најгорој крпи сања,
благодари, благосиља.

Тела нам се узнесу,
као камење у небеса.
Да прште грме и горе
у мржњи, разочарана, у бесу.

ПРИЧА

Сећам се само да је била
невина и танка
и да јој је коса била
топла, као црна свила
у недрима голим.

И да је у нама пре уранка
замирисао багрем бео.

Случајно се сетих невесео,
јер волим:
да склопим очи и ћутим.

Кад багрем догодине замирише,
ко зна где ћу бити.
У тишини слутим
да јој се имена не могу сетити
никад више.

San Vito, al Tagliamento, 1918.

БЕЛЕ РУЖЕ

О, немој доћи кад те зовем.
Ноћ ми последња остаде
дивна, лековита и бескрајна.

О, немој доћи,
остави ми страсне јаде,
сласт још једина ми је тајна.

О, гле руже што се сагле беле
од невиности,
испод оне плаве јоргованске магле.

Дрхте од радости,
а кад их додирнем тако брзо
потамне, као да се прозор смрзо
и раскидо цветове невеселе
ледене тајне.

ПРВА ЈЕЗА

Деси се: да се зачудим,
кад ме изненада растуже:
кишица плаха,
ил једна смеђа дечија глава
у коју се загледам дуже.

Деси се да се пробудим,
од ноћна близа неба плава,
и ставим руку на срце
што куца јако.

И да се тад у мислима занесем,
и осетим полако, полако:
да је младост прошла,
па се стресем.

РАСТАНАК КОД КАЛЕМЕГДАНА

Растали смо се
и сишли из града.
Као две сузе, кад напоредо кану,
са набораног лица.

На води су нас чекале лађе.
Твоја оде прва.
Моја је обилазила острва.

Седео сам погуран и црн,
пуст,
као Месечева сенка.

НОВЕ СЕНКЕ

Моје су руке нове сенке,
побледеле су мирне,
ко уморна свирала после теревенке
кад их месечина дирне.

Оне све сенче драго и нежно,
и љубе све што се губи,
у небо мутно, бескрајно снежно,
у снег што сахрањива, кад љуби.

Сенка је њина као паучина танка,
што дрхти немоћно, меко.
Ја сам на свету свему успаванка,
а мир је мој далеко.

Моје су ране болне и нове,
а мисли сузне, неопрезне.
Блажени који по мору плове,
и не остају да чезне.

Мисли се моје ничег не клоне.
Без суморне наде и спаса
пусте радосно у видик тону
у зрак што их таласа.

У бол и грех и крвопролића.
Са тугом новом и безданом
у сласт витлају жељом необузданом,
ко свело лишће, сва бића.

ПАРТЕНОН

Не волим веселост пролетних башта,
нити да ичија душа продре кроз свилу
мог црног мушког плашта.

Нашао сам суморну сласт тела,
као ветар звезде
у грању по гробљу,
слаћу него душа.

Па не гледам милосним погледом
ни по царевима ни по робљу.
На моме лицу бледом
мирише тама бела:
осмех мог разочараног тела.

У њему је очај, у њему
што презриво одриче љубав
свему, свему.

ГОСПОЋИ Х.

Не помаже ни муж, ни дете, ни гласовир.
За вас је у греху мир.
Бити несретан мало више или мање
све је једно.
Крити у срцу за све гнушање
о како је бедно.

Ви нисте криви знамо
за оно што ће бити,
несрећа је баш част.
Дужност је лаж из прикрајка
за нас што болно гледамо.
Не чини ништа ако сте мајка
од тог је лепша сласт.

О само је тужан човек чист,
слободан, нежан и драг,
ко звоно у пољу, и благ
ко цвркут тица,
и увео лист.

Дижите очи мрачне,
ко бунтовне буктиње зрачне
пободене у дубоке
црне колутове.

Ви сте моја буна.
Знам да вас драган зове,
за ништа вас не питам.
Ако вас живот боли,
ако вас неко воли,
ја вам честитам.

КУГА

Ники Баршуровићу

Свеједно родиш ли сина или кћер
у славу покољења.
Укус се мења, укус се мења:
не мења се човек и кер.

И нама је досадно, зар не,
и Косово, и јаук, итд., све?
Та то је била само шала.
Треба већ нешто ново,
ко би још спомињао ово,
крв и срам и рат.
Вечна су само тамница и вешала,
њих ће ти радо нудити и брат.

Што ти је жао нашег покољења?
Зар то није весела маскарада:
данас је укус цар, а сутра барикада,
Христос, па Нерон, па Лењин.
Укус се мења, укус се мења:
само су хуље све исти.
Хиљаде година вуку нас за нос,
песници, месије, цареви и комунисти.

Шта ти је жао нашег покољења,
укус се мења, укус се мења.
Свеједно родиш ли сина или кћер:
вечно су исти човек и кер.

ЊЕГОШ У ВЕНЕЦИЈИ

Насмешио се последњи пут.
У прозору се сјаше као запети лук,
као Месец у води, млад и жут,
Риалто.

Мирисаше болан своје беле руже
и гледаше како галебови круже,
тужни и бели, ко мисли на Ловћен,
и смрт.

Док ноћ пљушташе, читаше Омира,
црн и тежак, ко Ахилов,
што само крај мора нађе мира,
гроб.

Богови, на плећима са облацима тамним,
болови и мора са валима помамним,
пређоше по његовом белом лицу без трага.

Али, кад читаше о Бризеји, што се буди,
и отвара очи, пуне таме, у зори,
бол неизмеран паде му на груди.

Јер свему на свету беше утехе.
Свим мислима, за све јунаке, и грехе.
Али држећи му главу рукама обема,
сузно, умирући, помисли, болно,
да за очи невесте утехе нема.

Тада заплака у води звоно
Светог Марка.

РЕЉЕФ СА ЛИКОМ ДАНТА

Аници Савићевој

Кентаврима бесним маље у носу
затрепташе жудно, копита им росу
у мрачне шуме кад јурнуше даље
лудим трком са ваших плећа на кобиле
просу, по трави блудно.

Тврђава златна горела је и урлала.
На жару ломача јадра су буктала,
ропска вам мирисна тела
блудним су вриском нудећи се гола
пала, вијајући се око мача.

Мостови танки златили се и сјали,
ко месеци на реци са неба пали.
А кад сте прошле у свили,
народ је клечо, и прашином се
витлали стегови и свеци.

Монаси страсни голи се секли,
крај буктиња страшни, и клекли
у ћилим ваших тела што крв и миро проли
на оштар шљунак, којим су боли
и пекли ране колена прашних.

Мудраци су нагнути вам у плећи
цртали чудне бројке, откривали свећи
у одећама црним тајне, које слути
само камен драг, и ваш цвет
црвенећи као алем пакла са дојке.

Тад се роди један који вам тело
жалио истом жалошћу невесело
као дух, он га диже у прах медан,
провидан, јутарњи, што без трага
цело небо рађа језом чистом.

ЉУБАВ

Већ први пут кад си збацила одело
смешан ми беше твој поглед охол.
Већ први пут ми љубав беше само бол.

Већ први пут место да слушах
у зори како се топиш као снег,
ја јурнух у шуме где упада брег,
и гране што покрај јецаху
као моја душа.

У њих сам крио образе моје
топле од твојих груди,
Нежније но руке твоје
биљке сам позно по стиску.

Страсније него на твоје груди
пао сам на њих,
у блудном, безумном вриску.

ОЧИ

О колико пута кад пред тобом
осетим: да желим
да оставим за собом
моје тужне мисли
у очима ти бистрим, невеселим...

О колико пута
кад нам над постељом сат ућути,
и на твом побледелом лицу
од миља
приметим досаду луталицу...

О колико пута тад устајем сам,
погурен и црн па се загледам
кроз мутан прозор у пропланке далеке.

И осетим да ми није доста љубав невесела.
Разочаран од твог уморног тела,
радознало милујем блудне и меке
велике очи биља.

ВЕТРИ

Не грли цветне пољане мој глас.

Никад ме ниси чула још да јечим,
никад ме ниси видела да клечим,
никад у мојим очима пљуснуо није
бегунац талас.

Далеко је оно, далеко,

што моје здравље пије.

Често zazвони у ноћи, мирисно и меко.

Често је као сунчана морска стена,
на којој сја једини камен који цвета: мир.

Смрт моја зависи од певања тица,

а немам ја дома, ни имена.

Далеко негде стоје вите јеле, снежна лица,

ради њих ми је, мајко, драго да си потиштена.

Моје вруће усне не жуде више

жива девојачка пребела тела.

Ноћу кад лутам у сенци града,

крај распећа, баштина и гробља,

не жудим за сином,

не планем за робља.

Ветри ће место мене кличући да језде.

У вртлогу камења и неба пашће, криком,

у завејане, младе јеле, и посуће им крила,

дахом нашим, што ће се следити у звезде,

негде... где нисам био... и где ниси била.

Под небом, у леду руменом, где зора спи,

дисаће јеле што дисасмо ми

и стишаће звезде осмехом и снагом,

што их је ветрова талас,

однео са нас, однео са нас.

ЕТЕРИЗАМ

Друћу Иви Андрићу

Моја је бајка:
да се у сну док се спава
добра чине, и да ништа
није јава.
Нисмо знали а имали смо
чедо у даљини.

Рекао сам ти цвет један лак
испуниће твоје мисли.
Све осмехе који су од бола свисли,
сачуваће зрак
негде у даљини.

О ничег нек те није жао.
Зато сам ти ту мисао дао
тужној голој и белој,
невеселој.
Гледај у јесен мирно,
како се губи дан
и љуби.

Благо као једно звоно
да зазвони у даљини
мишљу том сам те додирно.

Стихови улица

КАРИКАТУРА

О да си само једном
пао по женском телу медном
умирао би радо.

Шарени просјаци под твојом ногом
рикали би узалуд за Богом.
Осмех би ти разочаран и благ
падао са крста, као голуб
бео и драг.

А да небо загрми
и распе камење са путева стрми
у девети час.

Очи твоје не би дизо криком.
Заогрнут модрим олујним видиком
умирао би мирно после сласти.
Мутним би оком гледао по небу,
како тама и ужас расту.
А из жила плавих, набрекних од хода
капала би крв и вода,
на клечећи женски стас.

БОЛЕСНИ ПЕСНИК

Нисам човек, крв ми је млака
само роса
далеких румених облака.

Развратан колут под очима мојим
печат је шума,
са болом својим.

Дрвеће пуно пупова и звезда
место мене живи.
Све што сам ја реко
шапутаће вам меко
даље ноћи.

Оне вас воде у моје
осмехе и грехе,
за мном далеко.

НОВА СЕРЕНАТА

Драга, тенориста више нема.
На месецу не дрема
Дон Хуан више.
На глави ми није перјаница црна,
ни рука пуна бисерних зрна,
а ноћ не мирише.

На мртвима сам провео младост,
твој младеж на дојци није радост,
која је некад била.

Па и на теби није више свила,
са људима радиш цео дан,
за љубав не чекаш да цвета јоргован,
не гледаш са торња за мном.

Ал никад нисам због тебе плако,
нити сам нашо у љубави пако,
ко отров у цвету тамном.

Глава ти је бледа и чиста,
нико не зна како тужно беше,
кад си ми дошла, бледа а страсна,
вита као дете, и пречиста.

У мраку само кад ми идеш,
а очи ти се болно смеше,
чини ми се иде ми красна
проста сирота мати божја.

МОЈА РАВАНИЦА

Блудно гледам твоју богородицу свету,
што мирише ко гробови у цвету,
па ме је стид да живим.

Надамном мирише у облацима сивим
шума твоја фрушка,
од тамјана кадионица сребрних.

И док звезде гаси ветар липа
ја се смрти дивим.
Она ми се чини једина чиста
и поносна судбина мушка.

А икона се блиста.
И ко румене очи,
вино што бела рука точи,
задиру ми у груди дојке беле,
са ранама сред врха нага
Богородице твоје.

Једине драге пред којом клечим,
јер на њој не могу ни моје
блудне горке очи невеселе
да оставе трага.

МИЗЕРА

Као око мртваца једног
сјаје око нашег врта бедног,
фењери.
Да л ноћ на тебе свиле проспе?
Јеси ли се дигла међу госпе?
Где си сада Ти?

Волиш ли још ноћу улице,
кад блуднице и фењери стоје
покисли?
А раге мокре парове вуку,
у колима, ко у мртвачком сандуку,
што шкрипи.

Да ниси сад негде насмејана,
богата и расејана,
где смех ври?
О, немој да си топла, цветна,
О, не буди, не буди сретна,
бар ти ми, ти.

О, не воли, не воли ништа,
ни књиге, ни позоришта,
ко учени.
Кажеш ли некад, изненада,
у добром друштву, још и сада,
на чијој страни си?

О, да л се сећаш како смо ишли,
све улице ноћу обишли,
по киши?
Сећаш ли се, ноћне су нам тике
и лопови, и блуднице,
били невини.

Стид нас беше домова цветних,
зарекли смо се остат несретни,
бар ја и Ти.
У срцу чујем грижу миша,
а пада хладна, ситна киша.
Где си сад Ти?

Беч. У револуцији. 1818.

За студентесу, Иду Лошринер

ШАЛА

Још сам ја весео
мада се нећеш удати за мене.
Та младићи су само сене,
не купе новац, већ успомене.

Бићеш госпа гојна,
удата често мало,
а серената недостојна.

Али ће на дну честите душе
и грађанских жила,
као гудало из далека,
као моја невидљива рука,
свирати сваки лептир бео,
и сваки јастук врео.

Пријатељ мој месец невесео,
у страсне ноћи мајске,
голицаве бестидне рајске
песмице, јер си ма часак само
драга једног попца била
у трави.

И кад тада останете насамо
имаће твој мужић
грдних мука.

ДОСАДА

О, како ти је име гадно,
ал дивна судба, драго моје јадно.
Плачи само од туге и миља
и остани увек драга неродиља.

Нек пљушти киша беса и срама,
нико неће остат за нама.
Нек се они врте као шарен врт,
ко ће нам забранит да волимо смрт.

Улице су нам деца и друзи,
неће наш стид у чеду да пузи.
Није за живот твој поглед охол,
него за сласт и сан и бол.

Не дај да наше душе падну
и наставе љубав нашу јадну,
наш горак несрећан загрљај,
нек буде свему у теби и мени
гроб и крај.

ПОД КРКОМ

Лежим под јарболом белим.
И пловим по зрцалу сребрном
бескрајном.

Предамном на отоку тамном и црном,
са једним манастиром невеселим,
као тајном.

И мислим: и да га има тамо горе,
ако ме види под јадром саног,
у ком се зраци плоде.

Море, и ја остајем тужан
ипак сваке зоре.
И оставља ме загледаног
у бездане воде.

НА УЛИЦИ

Кад светиљке сину
и улице пођу у висину,
у тами стојим ја.
На свему што прође
мој осмех засија.

Нестану боли, окови и лаж,
од мог погледа зависи сва драж,
свега што прође.
Жене пролазе и облике губе,
смеше се, па ми приђу да ме љубе,
а ја им нову сенку дам.

И док тихо замагли ноћ,
улице пуне сени,
ја имам неба безграничну моћ,
сви боли света скупе се у мени.

Ко цветићи бели са Месеца
рађају се по улици деца.
Од смеха мог умире дан,
а свакога ког погледам,
стиже моја судба, срећа и сан.

Кад махнем руком, нехотице,
нове звезде сину.
Тад сјајан, тужан, цео град,
личи на моје лице.

А да ме виде сви у небо иду,
по улици звезда и сребра.
Ја стојим распет сам на зиду,
а Месец ми благо пробада ребра.

ТРАГ

Желим:

да после снова
не остане траг мој на твом телу.

Да понесеш од мене само
тугу и свилу белу
и мирис благ...

путева засутих лишћем свелим
са јабланова.

СМИРАЈ

Сетим се, како су, у љубави,
драги, први дани.
Кад су руке топле,
кад се очи следе,
прелетајући оне кутове бледе,
око усана...

Што дрхте, проткани,
мутном тишином,
у којој су осмех и туга помешани
несигурно и тамно.

Клатно звона
тешко и тмурно
у груди удари ме.

Тад се дижем,
и, у мутна ока прозора,
пуна ситних гласова вечери,
шапућем, несигурно,
и моје име.

ПЕСМИЦА

Реци, кад би мој осмех блед,
растопио се као цвет
пола сан а пола лед.

Кад бих још једном
могао да волим...

Да л би ми тад било добро свуд,
и живот био мање луд?

Или бих и тад као сад
морао да се смешим и разболим,
и да умрем?

Кад бих још једном
осетио да волим, волим?

ПЕСМА

Кад раширим руке
у жутом лишћу, што засипа јауке,
сине нека страшна, мутна моћ.
И плане и дрхти цела
око мога завичаја невесела
у сласти лудој, пуна звезда, ноћ.

И кад ме се сете
шуме радосно, стидно зарумене.
А иконе старе засјаје у мутном злату
кад виде мене.

Пружим ли руке, распашу се жене
падају на колена, и плачем породиља
клањају се мени пуне тужног миља
и кличу, да их ја загрлим први,
први: јер моје су руке мокре
од крви, крви.

МОЈА ПЕСМА

Душа је моја богат сељак,
 пијан весељак,
у завичају.
Милује голу жену што спава,
тврдо, ко плећа гојних крава,
у житу, куд ноћи пуне црних врана,
падају.

Свет је прошла самохрана,
у крвавом плашту шерезана,
ко убица.
Стајаше тужна, завејана,
на стражи, у капијама,
брката, благо насмејана.

Крај цркве туђе и непознате,
запаљене,
у дуге, јасне, топле ноћи,
кад крекећу жабе барске,
грлила је разне жене.
А дању је чувала дворе царске
и кораком бројала сате.

На јави је душа моја богат сељак,
весељак.
Само у сну, ко Месец бледа
и тако ко он невесела,
по свету блуди.

Гондола једна ћутке је скрије
у бездане воде Венеције,
саму, уморну, разочарану,
на карневалу.

И кад ту њен гитар зазвони,

од песме што плаче и воли,
сву воду, звона, и маске, тамо,
ноћ толико заболи:
да ућуте и питају тихо,
"Какав је то Славен био,
на Риви деи Скјавони?"

СРП НА НЕБУ

Ти незаборављена моја
на родном пољу изненада женка,
остај ми сенка, сенка.

Ко редови зарђалих коса
кукуруз је на сунцу зрео.
Тешка си била, врела и боса
као сноп жита кад се разгрне.
Очи ти беху мале ал црне
као рупице на фрули.
Кад ми на теби сваки заглавак врео
од сласти поче да трне
раширила си се, и уздрхтала,
ко земља испод грана трулих.

У црном дугом свиленом плашту
по свету блудим.
И свуд где стигнем шапатам будим
болан осмех, сузе и машту.

Свирам смрт,
ал ми гудало расипа нехотичне звуке.
А зидови мртве и облаке што плове
благо ми милују руке.
Једнако ћарлија као далек врт
трагом мојим сенка моја,
пуна жита и неба ведро,
врела као једра недра твоја.

И док ми се ноћу преплићу на руци
голе жене, и звуци
крвавих накита страшних,
тешке свиле и листови прашни,
чим пред зору сване,
небо ми је росно ко равне пољане,
а Месец се над њима сја
као срп.

НАРОДНИ ВЕЗ

Крв ми везе вез по души,
страшћу ме животиња гуши,
и тка ми у живот тло:
завичај мој, равницу што зре
где пијан распасан сељак мре,
у крви што је сво добро, не зло.

Зато ми небо сво
мирно у осмеху изумре.
Тих ми је плач а грохотан смех,
кад се у зору пробудим први
ништа ми није забран, ни грех.
Цео је свет за мене вез
пун шара моје крви.

Шара без смисла, броја и реда,
танких ко изоран црв.
Бескрајан као небо надамном
не марим шта ће са мном,
пун смеха, смрти, стоке и греха,
на мени судбином тамном
вез везе моја крв.

ЉУБАВНИЦИ

Нико нас неће поделити више,
на добре и грешне.
Тајни смо као гране снежне,
а све што је старо у љубави,
плаче све тише.

Још мало само, па ћемо суморни,
са осмехом тужним,
у страстима ружним,
стати,
болни, бледи, уморни.

У биљу, или нечем другом, моћном,
над пропланком једне шуме младе,
наћи ћемо опет своје наде.
У мирисном небу ноћном.
Наде свих који се болно смеше.

И, кад, опет, као вечни цвет,
над телима уморним,
небеса заплаве.

И загрљај опет буде свет,
као злато око свете главе,
са тамјана мирисом суморним,

нећемо знати који грех то беше,
међу гресима што ко облаци плове,
што нам та тела и душе даде
дивне и нове.

ЈА, ТИ, И СВИ САВРЕМЕНИ ПАРОВИ

Цео нам је дан дуг, и досадан.
До вечери, кад се, кришом, састајемо.
Пољубац један, брз, и негледан,
доста нам је. Да се свету насмејемо.
Да одемо у ноћ, као да смо криви.
Лако, као тица, која кратко живи.

Наш вити корак не везује брак,
ни невини занос загрљаја првих.
Него осмех лак, што цвета у мрак,
на усницама са две-три капи крви.
Руке нам не дрхте, од стара прстења,
него од жуди, страха и сажалења!

Ах, није тај страх само наш уздах,
кад видимо шуму, како лако цвета.
Него је то плах, испрекидан дах,
којим би некуд даље, са овог света.
У Слободу, куд, над нама, гране језде.
У прах мирисан, куд липе распу звезде!

Узеше нам част, али светли сласт,
небесна, као понос, на нашем лицу!
Наша је страст гурнула у пропаст:
лажи, законе, новац, и породицу.
Од понижења нам је клонула глава,
ал нам се, у телу, пролеће спасава!

Наш тужан осмех благосиља грех;
жиг оних који љубе, на свету целом.
Цео нам је дан дуг и досадан,
и пролази у ћутању невеселом.
Тек увече, слободан ко у трави цвет,
ја те чекам. На једној клупи. Разапет.

Београдски универзитет, 1919.

МОЛИТВА

Оче наш
сенко света седа погурена
на дрвеној раги.
Са лонцем разбијеним на глави
и очима пуним ветрењача плавих.

Оче наш
син је твој беднији од биља,
страснији него цвет,
несталнији него ветар зоре,
суморнији него море,
и сам, сасвим сам.

Оче наш
син твој је бољи него анђели
али ником помоћи не може.
Љуби крпе као златну круну,
а у осмеху крије толику забуну
колико је нема у пролећу и мајци.

Оче наш
али син твој нема више моћи,
да се у шталама на путу у ноћи
ичем од смрти нада.

ЕПИЛОГ

Да ли да певам професорима
што су критици вични,
што ишту, ишту оптимизам,
под папучом, ревматични?

Или нашим госпођама,
што воле божићне приче,
што се плаше рода над нама,
и не трпе да просјак виче.

Или ћу великим патриотама,
што говоре само о сељаку,
што не сме мирисат на балегу,
него на месечину млаку?

Или ћу тамо, где грде
самоубице, и тврде:
да је то париски утицај?

Не, том је крај!
На Итаки ће да се удари
у сасвим друге жице.
Свеједно да ли ја
или ко други.

1920.

II

КОМЕНТАРИ

КОМЕНТАР УЗ "ПРОЛОГ"

Овај пролог био је написан, и штампан, уз прву збирку песникову, која је изишла у Београду, после првог светског рата, под насловом *Лирика Иџаке*. То је била антологија песникове ратне, родољубиве лирике и ушла је у штампу већ 1919. Издавач, књижар Цвијановић, међутим, толико се био препао буре коју су те песме биле изазвале, да је трипут одустајао од штампања.

Тај пролог је био нека врста литерарног, па и политичког програма песниковог. Он се у то доба надао да ће, код нас, бити нека врста нашег Фрајлиграта. Те наде се одрекао, као што ће читалац видети, већ у епилогу *Лирике Иџаке*.

Нису све песникове песме из времена првог светског рата штампане, а нису ни све штампане унете у *Лирику Иџаке*.

Међутим, пошто су се, у оно доба, слали рукописи редакцијама, и штампаријама, песник нема више оригинале. И оне који су били остали неодштампани уништио је, пред свој одлазак у Париз из Београда, године 1920.

Песме које су ушле у збирку *Лирика Иџаке* песник је писао, и штампао, за време првог светског рата, са пуним својим потписом, у униформи аустријског војника, и официра. Његова намера, тим песмама, била је тада родољубива, политичка, анархична. Интенција, са штампањем тих песама данас, само је литерарна.

Тројанске и микенске алузије у тим стиховима биле су хотимичне. Песник сматра, и данас, *Одисеју* за највећу поему човечанства, а *ПОВРАТАК ИЗ РАТА* за најтужнији доживљај човека. Иако његове песме далеко заостају за тим монументалним творевинама у стиховима, *ТАЈ ОСЕЋАЈ* је био њихова главна садржина.

Сем тога и побуна војника, а све су револуције у то време биле само побуне војника.

За време рата, ограниченом броју читалаца *Савременика*, у Загребу, те су песме остале само једна литерарна епизода. После рата, у Београду, оне су одјекнуле као бомба. Међутим, *ЈЕЗИВО* актуелне постале су тек у току овог прошлог рата, без

икаквих песникових заслуга. У томе је била њихова тајанствена судбина.

Наша родољубива поезија после првог светског рата била је још, сва, у знаку помпезне, парнасовске поезије: Дучића, Ракића, Бојића, Јелића. *Лирика Ишаке* није била таква. Дотле, због тога, песник је уживао велики углед у друштву. Нови песник, међутим, оглашен је одмах за лепру, од стране критичара *Српској књижевној гласника*.

Песник је зато пролазио улицама Београда омрзнут, као Арнаут кога терају из његовог фиса. Али је он, и тада, у знак пркоса, носио на глави бере баскијско. Испунио је своју судбину на улицама Београда.

БИОГРАФСКИ ПОДАЦИ О ПЕСНИКУ

Кад би ова антологија¹ обухватала само сентименталне песме, не би били потребни уз њу никакви коментари. У антологијама такозване чисте поезије („la poésie pure“) песник треба да остане сен која није видна.

Међутим, пошто ова збирка обухвата и политичке песме једног, прошлог, времена, песник је мишљења да ће читаоца занимати нешто података из живота песниковог и нешто коментара о тим прошлим временима.

Данте, Иго, Хајне, Мајаковски, да споменем неколико великих песника, још су интересантнији у својим политичким стиховима ако се зна нешто биографских података о њима.

Песник сматра да то вреди и за политичке песме мањих песника.

Песник се зато решио да читаоцима дода, уз *Ишаку*, и нешто коментара.

Црњански, преци песника, налазе се, крајем XVII века у селу Итебеју, у Банату. Песник зна само да су тамо дошли из оближњег села Црња. Песников отац мислио је, и причао, да је отуда и име њихово, које су добили при сеоби из Црње у Итебеј.

Може бити.

У сваком случају, у Итебеју, код цркве, и сад стоје три куће Црњанских, мојих блиских рођака. А уз цркву надгробни споменици Црњанских, на пример пароха Итебеја, Милоша Црњанског, који је умро 1735. И других.

Вук, међутим, каже да у народу има надимак: "Црњан" и "Црник", а да народ каже и "Јоване и црњане!", "Бошко и црњо!".

Па се питам: ко зна ко смо били, откуда дошли, како име добили и зашто?

Све до мога оца писали смо га старословенски: Церњански.

¹ *Ишака и коментари*, Београд, 1959.

Знамо, сигурно, да ми се прадед звао: Јован. Да му је брат био поп, и стриц поп, а млађи брат калуђер. Тај калуђер, Теодосија Церњански, сахрањен је у манастиру Војловици, код Панчева, где му се налази надгробни споменик, и слика.

Он је путовао до Русије.

Тај калуђер мора да је био безбожник, јер је толико нападао на кћери сељака, да су га једном, у Вршцу, бацили у набујали Месић. Калцан се није удавио. Испливао је.

Мој дед, поп Мита, прешао је из Итебеја у Иланчу и оженио се ћерком свештеника у Иланчи, Ненада Путника.

Тај Ненад, мој прадед, био је толико тежак, да су сељаци притезали левче кад би се пео у кола.

Поп Мита, мој дед, по оцу, на старим фотографијама личи на неког сеоског Толстоја. Био је риђ, плах, строг. Био је сиромаш и орао је и копао са сељацима, својим Иланчанима.

Кад је његов патријарх, у револуцији године 1848, прешао на страну Беча, против Мађара, поп Мита је командовао Иланчанима, у боју код Иланче. Мађари су били мобилисали криминалце из затвора Сегедина, и униформисали их, плавим гаћама ("a kekgatyaòok").

Иланча је горела, и кућа попина је горела.

Попа су спасли наши кумови, Ђуђини, који су га бацили у шарагље и прошли кроз Иланчу, са људским главама, на вилама.

После револуције, породица поп Митина остала је без куће и кућишта. Моја баба, Јула, отхранила је мог оца ваљущима од *црнога* брашна. "Далеко ми је Банат, црна кошуља!" – каже, негде, Јакшић.

Поп Мита је имао три сина и две кћери.

Његов најстарији син, мој стриц, Јоца, био је остао хром у ногу, па је куповао и препродавао жито. Његова кућа, у Иланчи, личила је на неку епизоду из Тургењева.

Његов средњи син, Лаза, учио је школе католичких фратара у Мађарској, а био је леп, чувен говорник, и умро је

рано. У детињству имао сам неколико његових рукописа. То ме је подстицало да и ја пишем.

Мој отац, Тома, учио је школу у Ходмезоевашархелију. На фотографијама, он и његови другови, већ бркати, лице на младиће у романима Лазе Нанчића.

Тома није волео школу, а био се потукао са професорима.

Био је чувени играч и певач свог времена, и кад је напустио школу пошао је у Иланчу, пешке, и вратио се, кроз жита, певајући уз тамбуру.

Кад је поп Мита угледао скитницу, свог сина, хтео је да га посече косом којом је косио жито. Једва су га спасли наши наполичари и моја добра, мала, нежна, баба Јула.

Сестре мога оца нису биле срећне: једна је умрла млада, а друга је била несрећно удата, у Загајце, за богатог трговца, Мунћана.

Кћери те моје тетке, Љубице, умрле су младе. Мара, коју је вереник био изневерио, упропастила се игранкама и сладоледима. То је била лепа, црномањаста девојка и дуго је тражила лека у санаторијумима Мерана. Долазила нам је у госте, тужна.

Умирала је, у Вршцу, недељама, и ја се сећам капљица морфијума које је узимала.

Путници, породица моје бабе Јуле, кажу, према својим читуљама, да воде порекло од Јелице, сестре Тодора од Сталаћа. Она је била удата за Јована Путника, чији је син, Гаврило, био генерал у војсци Марије Терезије, а Мојсије, владика Бачке. За Мојсија су Путници веровали да је отрован, у Бечу, од стране аустријског двора. Гаврило је био особењак и нежења, а Мојсије је умро на народном послу.

Трећи син Јованов, Јања, напустио је своју веру и био је после тога као мртав у породици Путника.

У породици попа Ненада, најмлађег сина Јована Путника, нарочито су се поносили братанцем моје бабе, Пајом.

Тај Паја Путник био је у време револуције године 1848. на војничким школама и напустио је академију Винернојштата, да би могао да се врати и брани Иланчу.

Он се у тим борбама у Војводини био толико одушевио командантом србијанских добровољаца, Стефаном Книћанином, да је са њим отишао у Србију и постао официр у Србији. Командовао је, на Дрини, у рату год. 1876–77.

Тада је, за ађутанта, имао сина тог Стефана Книћанина, који је био млади Паризлија и који се није слагао са својим командантом. Написао је читаву књигу памфлета против Паје Путника.

Паја Путник је умро у Београду, априла 2, године 1900, као потпуковник последњег Обреновића.

Он је писац прве тактике србијанске војске (*Мисли о војној бригади*) и једне књиге о Београду, која се читала (*Дарул Цихаг*). У Министарству војном остало је много његових рукописа. Ја се никад нисам трудио да добијем увид у ту хрпу рукописа.

При крају живота, Паја Путник је био особењак, нежења, а много се љутио на ону грану своје породице која је, у Србији, од Путника, направила име Путниковић.

Кад би на летовању, у бањама, неко сео на клупу поред остарелог Паје Путника и покушао са њим да разговара, Путник би запитао: "Је ли господин Србин? Онда немамо шта да разговарамо!"

Он је био усвојио, усинио, као нежења, сина своје сестре, Душана, и надао се да ће тај млади официр сачувати име Путника.

Душан је био питомац чувене Николајевске академије, у Петрограду, и умро је тамо, маја 17, године 1892.

Нада Паје Путника није се испунила.

Мој отац Тома, прекинуо је ту галерију попова и официра.

Несвршени ђак, он је некако дотерао до сеоског нотара, у селу Шурјану. Био се оженио лепом ћерком мајора Беланова

("от Домоглед"), али се одао лову и картама. Жена му је умрла млада. Мој брат је из тог брака.

Тома је, на школама, постао претплатник српских листова, а доцније и скупљач претплате за часопис *Стржа*, часопис србијанских марксиста оног времена. Због тога је изгубио службу и послат за писара у Чонград, у Мађарској, неку врсту тадашњег чиновничког Сибира. Тома је, у другом браку, био ожењен ћерком граничарског официра, варошког капетана Панчева, Панте Вујића.

Тај Панта је био чувени љубавник свог времена и сахранио је три жене. Мој отац се оженио његовом ћерком, Марином, преко проводација. Панта му је исплатио дугове, а ја сам се из тог брака родио, у Чонграду (— као и Геца Кон, мој издавач —) тек после *йеџ* година брачног живота мојих родитеља.

Мој отац, Тома, био је ониска раста, снажних, широких, груди, бркат, са косом лепом, меком као свила. У детињству, на селу, сачекивао је повратак стада и пио млеко оваца из кабла. Отуда, тврдио је, његова снага.

Био је чувен играч, и са педесет година.

Са игранки, ваљда, био је сачувао неку изванредно лепу врсту понашања. Био је необично љубазан и према непознатима. Али је био плаховит, изненада. Никад није тукао мог брата, али га је једном, у љутини, треснуо тако о зид, да га мал' не уби.

Кад би моју матер, и мене, лети, пратио у бању, Мехадију, трчкао би из вагона, по воду, пред планинским тунелима, само да би нам донео чашу хладне воде, са извора.

Било је нечег шпанског у претераној учтивости тог човека.

Мој отац је, док је био, на школама, много читао. Ја сам га, међутим, упознао, кад више тако рећи, ништа није читао, сем политичких листова *Засџава* и *Браник*.

Кад је умро, оставио ми је и велики, дрвени, сандук пун књига, али и годишта *Засџаве* и *Стрже*.

Ја и сад памтим, како сам, у Иланчи, при школском распусту, читао уводне чланке Светозара Милетића, преписку

Светозара Марковића и ратни *Дневник* Пере Тодоровића, са Шуматовца.

Та литература, оставила је у мени дубока трага. Мој отац ме је кљукао историјом Војвођана, привилегијама нашег народа, статутима, причама о нашим, политичким, правима.

Моја мати, Марина, била је девојка крупних очију, косе до колена, и кад је била седа. Мати јој беше рано умрла, а отац тако строг, да је у згради Варошке куће у Панчеву, која и сад стоји, морала да пере камените степенице, пред станом варошког капетана. И зими. На коленима.

Била је то велика паћеница целог живота и умрла је пре него што сам могао да стигнем из иностранства.

Пошто је њен отац био и нека врста цензора Панчева, она је, у младости, имала своју столицу првог реда, приликом гостовања новосадског позоришта, у Панчеву, код *Трубача*. Знала је много драма, и много стихова.

Кад су је удали за мог оца, мој отац је био толико пун дугова, и толико осиромашео, да нису имали ни толико новаца колико је онда стајала једна колевка.

Мати ме је повијала у једном кориту у ком је хлеб месила. Ако је читалац читао Фројда и Јунга, имаће, кад моје књиге чита, много, свакојаким асоцијација.

Што се мене тиче, противно оном што се код нас мисли, мени нимало није стало ни до те прошлости, ни каквог сам порекла. Ја сам увек био сам себи предак.

ЦРЊАНСКИ У ТЕМИШВАРУ

Темишвар је, у моје време (1896/1912), био варош раскошна, модерна, са широким авенијама, великим парковима, веслачким клубовима, на водама, али и индустријским предграђима. Имао је огромна егзерциришта и гробља. Имао је надимак *Мали Беч*.

У срцу вароши био је барокни центар града, са великом, католичком, катедралом, чувеном са концерата Баха, са манастирима католичких фратара, међу којима је један, пијариста, био моја школа.

Прекопута католичке катедрале, била је српска Саборна црква, са двором владике, од мрамора, и мала школа мог српског учитеља Берића, код кога сам учио четири основна разреда. Наша црква била је чувена по иконостасу Данила.

Порта је била башта, са пљуском јасмина, и липа.

Насред Темишвара, сваке недеље, кад је време лепо, свирала је војна музика, на тргу, опкољеном терасама ресторана и сластичара. Свет се ту шетао, као што се у Италији шета.

Пред сластичаром, ту, стајала је, обично, група салонских лафова и официра, па и група православних калуђера, под камилавкама.

Међу њима, поред синђела Зупковића, доцнијег будимског владике, врло лепог мушкарца, поред архимандрита Дошена, громког гласа, падао је у очи нарочито владика Лукијан Богдановић, доцнији патријарх, који је био романтична лепота, велики заводник жена, а завршио самоубиством, у Гаштајну, због сифилиса.

На том тргу, најлепши четворопрег терала је жена баруна Рајачића, који је, доцније, за време рата, иако је то невероватно, у мађарском парламенту, поздравио октобарску револуцију. Његова жена, окретала је четворопрег, као да је лепеза.

Концерат је обично почињао увертиром: *Норма*.

Ја сам прво учио основну школу Берића – који нам је говорио и о нашим привилегијама и статутима. Кад сам код њега становао, окупљао је своју децу, увече, да нам прича. Да нам представља. Био је то велики познавалац светских романа, а великог, глумачког, талента. За мене је он, у сећању, оличење Жана Валжана.

Био је шеф опозиције у Црквеној општини и експерт за наша народна и црквена права. Кад је, у аустријској артиљерији, код Вердена, за време првог светског рата, његовом сину ампутирана рука и кад је, у исто време, и Србија пропала, Берић се бацио са велике висине трећег спрата, главачке, на каменито двориште.

Међу мојим познаницима, то је био најбољи познавалац литературе.

Гимназију сам учио код католичких фратара, пијариста, али тај ред није био ред мрачњака, него масона. Код вих је прослава мађарског народног празника (Мартовске Иде) почињала хором. Хор је певао *Марсељезу*.

Пијаристе су издавале два литерарна часописа.

Један на мађарском, који се звао *Наша зашљава (Zászlónk)* и један на латинском, који се звао *Омлагина (Juventus)*. Први је имао католичке тенденције и расправљао о уставу Србије и крунисању Петра I, а доносио и карикатуру принца Ђорђа како абдицира. Како Јапанци, у рату, деле цигарете рањеним Русима. И како се ми Срби, због лажних привилегија, боримо против Ракоција.

Ја сам о нашим привилегијама имао много дискусије, са мојим професорима.

Поменутом часопису, на латинском, послао сам једну прозу о убиству Јулија Цезара, и неке стихове, у алкејским строфама. Кад сам имао петнаест година штампао сам у дечјем листу *Голуб*, који је излазио у Сомбору, једну песму, под насловом *Судба*. У тој песми, у првој строфи, полази на пучину једна лађа. У другој строфи диже се бура. У трећој плове на пучини само олупине брода.

Данас ми се чини да би то било доста.

До смрти свога оца, до петог разреда гимназије, био сам осредњи ђак. Онда се реших да убудуће будем међу првима, Био сам међу првима.

Темишвар је тада нагло растао и каруце су у њему трчале на гуменим точковима, а било је међу њима, већ, и првих аута. Жене су се у тој вароши облачиле по последњој моди из Париза, увезеној преко Беча, а над великим женским шеширима, имали смо и прелетање првог аероплана. Позориште је, на мађарском, било у знаку Анрија Бернстена, а српско у знаку *Балканске царице*, од Николе I, гњаватора. Имали смо и посету америчког циркуса Барнума.

Мој отац је, годину дана пре тога, био отишао на село, у Иланчу. Дотле ме је чекао, пред позориштем, и кад снег пада.

Са мелоном на глави, и батином од вишњевог дрвета, он ме је по зимској ноћи водио кући, испитујући ме о драмама. Ценио је моја литерарна прегнућа. Кад су га изабрали за потпредседника црквене општине, показао ми је свој говор и питао ме како ми се допада. Ја сам цео тај говор прерадио и он га је прочитао на свечаној седници. Вели, мојој матери: "Боље пише од мене Мића!"

Кад сам се разболео од шарлаха, донео ми је српски превод *Раиша и мира* (или мађарски превод) и ја сам тај роман прочитао за дан и ноћ, иако је моја мати тврдила да због тога може да наступи слепоћа.

Кад је мој отац дошао, године 1908, са села, да се оперише у Темишвару, и, кад је одустао од тога, рекао ми је да *зна* да ће умрети, али да то треба да кријем од своје матере. Да она не дозна. Вели, неће да је узнемирава. Треба умети умрети. Извињавао се и мени што ми бриге ствара, сад, кад сам почео да учим грчки. Вели, то је тешко, зна.

Саветовао ми је да учим, добро, и да се лепо понашам према матери. Отишао је из Темишвара, мирно, и никад га више нисам видео. Вратио се у Иланчу и био, још, у сватовима, Дане Црњански, у Итебеју, где је играо и прескакао ватре, са младићима и девојкама.

У Иланчи је после тога посетио пчелара, који је вршио и занат ковача и тесара мртвачких сандука. Мој отац је изабрао себи сандук, куцкајући га, штапом од вишњевог дрвета.

Наручио је за моју матер меда.

Умро је идућег дана.

Није дозволио да ме позову из Темишвара, са школа.

Моја се мати, удовица, вратила доцније опет у Темишвар и становала у згради Општине. Прозори нашег стана гледали су у порту. Ја сам тада, до такозваног испита зрелости, живео, са матером, у Темишвару, као што су, у оно време, живела варошка деца. Мој круг је био круг мојих, католичких, другова, племића и њихових намирисаних сестара, са којима сам узимао часове француског језика. Није у томе било никаквог снобизма. То је, у оно време, било уобичајено узимање часова, после подне.

Узимао сам и часове енглеског језика, код једног професора коме је воз био одсекао ноге, па се дао на даваше часова. Такав му је био и енглески. (Али није било тачно оно што се причало кад сам, 1929, преводио Шекспирове сонете да *не знам* енглески баш ништа.)

Учио сам и сликарство, приватно, код једног професора.

Моја слика уљана, *Једна мртвачка лубања*, била је на изложби школа.

Од мојих другова остала су ми само имена. Калинфалви Јурка Ђула, Капдебо Елемер, Ђика. Где су, и да ли су живи, не знам.

Први ми се последњи пут јавио пре првог светског рата, са Експортне академије у Келну, а чуо сам да је био негде у Индонезији, после рата, тренер коња. Његов отац имао је комплетно мађарско и енглеско издање Шекспира.

Међутим, није тачно да ја имам успомене једног сноба. Живео сам ја, у Темишвару, и међу тадањим пролетерима. Прво сам играо у репрезентацији школа, затим у клубу гимнастичара Темишвара (ТТК), а најзад, почев од седмог разреда, у клубу железничара, металаца (*Kinizsi*).

То је био професионални клуб фудбалера и мој најбољи друг у њему био је металац Сидон. Ја сам у његовом друштву

уознао и језик, и кућу, и породични живот радника. Кад бисмо путовали на утакмице, Сидон ме је смештао у мрежу за пртљак изнад седишта. Пробудио ме је једном о поноћи да ми прочита новине о потапању брода *Титаника*. У оно време то се сматрало као фантастична катастрофа. Још је више неочекивано да сам ја, тада, не само живео међу пролетерима, металцима, него да сам поред Сидона, упознао и литературу социјализма. Па не само то, него учествовао и при демонстрацији социјалиста у позоришту (приликом представе Бернстеновог *Лойова*). Полиција нас је саслушавала.

Али, поред тог Темишвара, мађарских племића, пролетера и металаца, постојао је и један други Темишвар, коме је моја породица и душом и телом припадала, тада. То је био Темишвар Срба, остатака, варош стара, умирућа, фанатична, верска. Дијаспора, као и Темишвар Јевреја.

Тај Темишвар био је срастао са Темишварем туђина, као два сијамска близанца, али окренута леђима. У том Темишвару бранила се свака српска кућа, као барикада. А на свој начин, није та борба била ни без социјалних додатака и узрока.

У сваком случају, у оно доба, сва је српска сиротиња била за одбрану наших права, наших статута, наших привилегија. А ренегата је било само међу имућнима. *Ubi bene, ibi patria!*

Мој Темишвар био је нека врста Елзаса и Лорена, лудила, као у књигама помпијера Бареса.

У том Темишвару, о празнику Духова, на пример, сви смо ишли у цркву, која је била застрта травом и имала мирис покошених поља. Плели су се венци, клечећи, а ти венци стављали су се изнад врата, као неки знак завереника.

О празнику Ускрса, Темишваром је обилазила, о поноћи, литија. Као нека ноћна стража Рембранта, Темишварци су носили црквено небо, са свећама, на рукама сенатора, фишкала, зеленаша, занатлија, калфи, трговаца и шегрта (све сам "Мали Ђука").

Насред цркве, на Велики петак, имали смо гроб Христа, у цвећу, а чувала га је стража војника домаће регименте Темишвара, *двадесет и девет*, састављене у 80% од Срба.

За време најсвечанијег тренутка службе, при изношењу плаштанице, у цркву би упадао наредник, са два војника, под клобуком, у цокулама, да смени стражу. Ударили би о патос ђоновима.

Ствар је била глупава, али се Темишварцима чинила торжествена. О поноћи, кад би литија обилазила, пред црквом је био постројен батаљон да парада буде што већа. Тај би батаљон завршавао литију *илошун*ом.

Прво би зајецао слаби тенор владике Летића, као из пустиње вапијућега. После би загрмео страшни бас-баритон архимандрита Дошена. Затим би се зачула, кроз ноћ, команда мајора Драгојлова, који је окретао батаљон, као да је лепеза. Његова сабља би севнула као муња и ваздух би, после плотуна, замирисао од барута.

Ми смо, деца, гледали да се докопамо празних чаура.

Тај елегантни официр завршио је као генерал Павелића.

Пред његовим првим водом парадирало је тада оберлајтнант Мушички, чврст и црн, са малим брчићима, увек мало насмејан. Уштогљен. Он је завршио као генерал, Недића.

Завршио је пред пушчаним цевима.

Луначарски је, једном, причао како је тешко искоренити поштовање старих икона.

А Горки је бранио Мирског, да није крив што је потомак кнезова.

Ја сам у том Темишвару писао песме, од детињства. То су биле, углавном, несвесне имитације великих песника, и наших родољубивих песника. Тандара, мандара.

Пред одлазак из Темишвара, у лето 1912, био сам направио једну збирку од тих песама и послао сам је уреднику *Босанске виле*, Кашиковићу. Он их је у писму много хвалио, али се и љутио што су сентименталне. *Штампао је једну (У почетку беше сјај). Остале ми никад није враћио.*

Под утицајем Метерлинка и Ростана, написао сам био и једну драму, коју сам послао Народном позоришту у Београду.

После неколико месеци добио сам одговор, кратак, округло, на ћоше.

Драма је била у стиховима (као и *La Princesse Lointaine*) а звала се *Проклети књаз*. Садржај је био такозвано право прве ноћи (*ius primae noctis*). Нимало ми тога није жао.

То лето послао сам своме брату и један роман за *Бранково коло*, часопис који је излазио у Сремским Карловцима. Мој брат је рукопис, из Новог Сада, лично носио уреднику, који је то много хвалио и, за штампу (године 1913) спремао, али није штампао.

Ни са тим рукописом не знам шта је после било.

Рукописи се не враћају.

Копије никад нисам имао.

У поезији, мене, и моје другове, највише је одушевљавала, у то доба, антологија коју је Богдан Поповић саставио. Ја се, из те антологије, сећам песме *Сјомен на Руварца* и сматрам ту песму, и сад још, за најлепшу песму XIX века.

Мој друг, у Темишвару, Душан Таназевић, носио је ту антологију са собом и у рату. Он је са том књижицом и погинуо.

Из поменутог часописа и *Српског књижевног гласника*, који је до нас у Темишвару, и преко границе, редовно стизао, сад се сећам још само два песника. Један је био Королија, топао, који је као Јадран шумео, а други, Митриновић, који је у стиху *мислио*.

На прослави Доситеја, у Чакову, први и последњи пут, срео сам и Скерлића, кога је свет тада јако поштовао, Био сам са њим у истом возу, у истом купеу. Био је у свечаном, црном оделу. Мени је, са својим брцима, личио на жандарма.

КОМЕНТАР УЗ ПЕСМУ "ЈАДРАНУ"

У она времена, буржујска деца, после испита такозване зрелости, бирала су занимања. Размажен, јединац, ја сам изабрао занимање сликара и хтео сам да идем, и учим сликарство, у Минхен, или Рим.

Био сам типични сметењак свог времена.

Моја мати, међутим, имала је богатог брата у Бечу, који је захтевао да одмах дођем код њега и учим Експортну академију. Он је, из Беча, снабдевао Босну, Далмацију, Црну Гору и Албанију штофовима. Спремао ме је за свог наследника.

Он је тражио да већ тог лета (1912) дођем код њега.

Да бих побегао од ујака, ја сам то лето отишао на море, у Опатију – која се тада звала Абација – а у којој су биле чувене утакмице мачевалаца. Ја сам, у Темишвару, лудовао за мачевањем, и узимао часове мачевања, код једног професора (Перчич) који је био шампион професора. Иако нисам високог стаса, ни дугих руку, он је једном рекао да ћу побеђивати на утакмицама, јер, са флоретом у руци, имам брзину лудака. Сад ми се то чини јако глупава, али сам се у оно време, од *ше* похвале, надимао, као жаба.

Дошавши на Ријеку, која се онда звала Фијуме, и која је тада била пуна талијанаша, ја сам покушао да уђем у Академију ратне морнарице, а кад нисам успео, и кад сам чуо да се и на Ријеци те године први пут отвара једна експортна академија, уписао сам се у њу. Не питајући ујака. Ујка Васа прекинуо је после тога да помаже моју матер, која је била остала удовица и преселила се натраг у Иланчу.

Да останем на Ријеци, био је разлог и то што сам у гимнастичкој сали, испод Сахат куле, упознао мајстора – учитеља мачевања, који је био висок два метра, имао дуге руке и викао: "Battuta! Battuta", као неко оличење Нечастивога.

Он нас је, све, набадао на флорет, као да је флорет чачкалица, а ми њему нисмо могли ништа, ама баш ништа. То, да постоји човек који мене набада као лептира, а да му ја, са

мачем у руци, ипак, не могу ништа, ама баш ништа, мени се чинило као фантазмагорија, чаробна. Ја сам зато остао на Ријеци. Моја сирота мати одобрила је то, јер је та академија обећавала запослење својим ученицима. Слала их је чак и у азијска пристаништа.

Академија експортна, тада, налазила се на брду у улици проналазача компаса (Via Flavio Gioia). Са њених прозора, у плаветнилу мора, и каткад и у белини снега, видела се лепо планина Учка.

Као кроз сузе, у сећању мом, види се и сада.

Студенти те академије носили су цивилно одело, али белу, морнаричку капу и били су омиљени на игранкама.

Мени су се нарочито свиделе две сестре, које су становале прекопута Академије, а биле лепе, и снажне, као два атлета.

Оне су се звале: Церњајски!

Пошто ме је мати издржавала и никад дотле нисам зарађивао хлеб, ја сам се населио, на Ријеци, у пристаништу, изнад рибље пијаце, у скупом пансиону једне хрватске грофице.

Била је то чудна, и несрећна, жена. Имала је незаконито дете, од једног женског лекара, а доцније се отровала.

Имао сам, у том пансиону, чудне комшије, и у соби са десна, и у соби са лева. Сусед ми је био са лева гроф Хојос, секретар гувернера, а са десна барун Враницани, велеможни чиновник Лучког поглаварства. Гроф Хојос је био нека врста дечака, са косом као слама, који је долазио у моју собу и молио да му се веже машна. Био је мешавина лепо васпитаног мондена и стидљивог младожење.

Враницани је био човек огроман, огромних стопала, са лицем римских императора и црним, тужним, очима, кловнова. Он је долазио пијан кући, ујутру, кад бих ја одлазио на предавања, поздравио ме учтиво, али држао читаве тираде против Србије и српског краља. Био је добар познавалац свих јадранских лука и причао је особито лепо о хрватским крајевима и фамилијама. Било је уживање слушати га. Говорио је као да декламује стихове Крсте Франкопана.

Кад би отворио врата, продерао би се: "Анцела!"

Анцела је била наша, врло лепа, собарица, и њен је задатак био да баруна, напитог, спусти у каду купатила. Барун би тамо певао док га сан не савлада. Хојос је због њега црвенео од стида.

Тај огромни дебељко, предсказивао је побуну аустријских морнара, у време балканских ратова. Ја сам, поред њега, видео укрцавање морнара, из јавних кућа Ријеке, кад је била наређена узбуна, приликом неког инцидента у Солуну, са једном аустријском крстарицом. Морнаре су, са пристаништа, просто бацали у моторне чамце, тако да сам мислио да ће покрхати и руке и ноге. Враницани је тврдио да им ништа неће бити и да ће све то заборавити, кад се испавају.

Србијанска коњица била је тада избила, у Драч, на Јадрану, па су се те трупе снабдевале из Солуна, грчким бродовима. Турска крстарица "Хамидијех" ловила је те транспорте по морима и гонила их је све до Кварнера. Неки су се бродови спасли у луку Ријеке и на њима је било и србијанских војника и официра.

Патриоте на Ријечи окупљали су се, у то време, у кући доктора Пахани, код кога је долазио и Мештровић, али је много лепши био дочек тих војника пред кафаном "Континентал", уз свирку Цигана из Шапца. Ту се до зоре орила песма ("Ој, јаблане, шири гране!").

Враницани се љутио што сам толико одушевљен балканским ратовима, али одушевљени су били, са мнош, и радници, и носачи, и рибари у пристаништу и дуж Приморја. Сви смо се надали бољем, социјалном положају међу народима, после тих победа.

Враницани је у тим војницима и официрима видео само војнике и официре једног краља, опанчара.

Тај огромни дебељко, са главом Бибулуса, имао је стару мајку, у Новом. Одлазио је да проведе недељу код ње, а она га је терала у цркву, да присуствује миси, па га је терала и да узме свету причест.

Да би учинио по вољи тој старој жени, барун се причешћивао. Кад је после причао шта је све признао

свећенику приликом исповести, Хојос би се заценио и загрцнуо.

Барун је дочекивао Бадње вече и Нову годину у ријечком Орфеуму. Скидао је играчице до голе коже и сипао у њих шампањац.

Вели, тако треба дочекати рођење Христово.

Иако није трпео Србе, Враницани је мене трпео. Ваљда зато што сам волео да ми прича о Хрватској и Загорју, о Новом и Сењу.

Иако тај меланхолични брав не би био у стању да, због дебљине, учествује у мачевању, ја сам од њега научио лепу реч Петра Зрињског, коју сам, после, као узречицу, и философију, понављао: *"Ако ти је сабља крајшка прислуши корак ближе!"*

Моја мати имала је на Ријечи рођаку, из Панчева, која је била удата за једног трговца на Ријечи (Михаило Вуја). Међутим, свет на Ријечи упознао сам, нарочито, у друштву свога друга на Академији, Зубранића, сина једног пекара.

Тај Зубранић, чист Хрват са острва Крка, из Башке, био се толико одушевио у оно време за Италију, да је у рупици капута носио савојску звезду. Међутим, био је добар друг и ја сам заволео његову кућу, и на Ријечи, и на Крку.

На Ријечи, он је имао роман са једном лепом девојком, о којој ћу рећи само толико да се звала Ђулија. Поред ње упознао сам радничку Ријеку. Затим се био верио (а после и оженио и растао) са малом Вио, ћерком председника општине. Поред ње, упознао сам Фијумане, као талијанске романе. Зубранић је имао лепу сестру и она ми је читала Кардучија, и Леопардија, у оригиналу. Помоћу њеном и његовом говорио сам, после, талијански, као да сам рођен у том пристаништу.

Посећивао сам и родно место Зубранића, у Башки, њихову стару, од камена, кућу, и Башчанску плочу. Једрили смо у Сењском каналу. А под острвом Првићем, једног дана мал' се нисам удавио.

Зубранић је после прешао на хрватску страну, али не знам шта је са њим било. Он ме је, пре него што ћу живети у Риму, натерао да читам талијанску литературу.

На игранкама, зими, у позоришту на Ријеци, упознао сам читав низ Ђулија Ада, Марија, и играо сам са њима и "fioretto", на кафанском столу. Одлазили смо и у Трст, и био сам, и у Венецији, на карневалу.

За време карневала, на Ријеци, облачио сам и ја маску, а сестра Зубранићева облачила ме је у женско одело. Такав сам улазио у кућу тих разних младих девојака, и у њихово друштво, и оне нису ни сањале кога имају у друштву.

Само ме је Ромилда Морпурго познала, и у домину.

Живео сам ја, на Ријеци, весело.

Међутим, нисам ја ни на Ријеци живео само са барунима и грофовима, који су личили на накараду. Нити сам живео само весело.

Живео сам и ја на Ријеци, неко време, и међу пролетерима, и горко.

Мој ујак је, у пролеће 1913, био успео да наговори моју мајку да ми обустави сваку новчану пошиљку и да ме натера да идем у Беч, ујаку, на Експортну академију.

Остао сам тако без новца и упознао живот у надземаљској атмосфери глади, као у неком Хамсуновом роману. Ја сам у то доба био играч клуба "Викторија", на Сушаку, па сам се преселио из пансиона поменуте грофице, у једну собицу гардеробера у том клубу.

Хранио сам се од оног што сам, од навијача тог клуба, добијао.

Са својих прозора, на Булевару, видео сам Омишаљ, у морском плаветнилу, чије куће висе, са стена, као шпанска села.

Ја сам заборавио многа имена играча, али сам запамтио Престинија и Грандиће, а највише нашег левог бека, Брану, који ме ја помагао и који је упражњавао велику мајсторију, ципеларства.

Кад сам, после много година, у Лондону, и ја са ципеларима живео, често сам на тог свог друга мислио.

Нисам ја упознао само фамилију Вио; играо сам ја, под расцветаним воћкама села Драге, и са кћерима и сестрама радника, и није ми било лоше, нимало.

Упознао сам свет у Приморју и осећам се, као код своје куће, тамо, сад, у сећању.

Тај свет и ти играчи имали су врло једноставну политику.

Талијанаши на Ријечи нису дозвољавали на Ријечи хрватску заставу и нису хтели да је дозволе ни кад се играју интернационалне утакмице, на Кантриди. "Викторија" је покушавала да пређе преко моста на Ријеку, носећи хрватску заставу. Долазило је до туча на мосту.

Ја се сећам једног нашег центархалфа, наредника аустријске ратне морнарице, чије сам име заборавио, али чији горостасни стас нисам заборавио, како удара држаљем, као Тале у народној песми, и брани своју заставу.

И ја сам се тукао за *шу* заставу.

Ову песму, у јужном дијалекту, написао сам, кад су стигле прве вести о побуни морнара аустријске ратне морнарице. Међу побуњеницима није било само Славена, било је револуционара свих народа у Аустрији, али је схватљиво што сам се ја при томе, поетски, сетио Сења и Неретљана.

Иако сам ја, на Ријечи, читао, углавном, само талијанске књиге, читао сам, са уживањем, и једног нашег прозаисту, Ластавицу, који је рано умро.

Међу хрватским песницима тог времена највише сам волео Марина Сабића, кога сам, после неколико година, упознао у кући свећеника, на острву Вису. Био је заборављен и скоро сасвим ослепео.

Судбина песника није весеље, код нас, ни на Јадрану.

Ја сам напустио тог пролећа ту академију на Ријечи, због једног, комичног, замешатељства око једног двобоја. А још више зато што нисам могао, иако сам неке предмете (поморско право, поморску географију) добро полагао, да положим стенографију и дактилографију.

Скитао сам се после тога, до септембра, по Јадрану, а затим сам отишао матери, у Иланчу.

Међутим, годинама, ја сам се стално враћао и туда пролазио и имам многа људска бића тамо, која сам познавао и волео. Као и Растко Петровић, Дероко, Дединац, и ја сам остао веран мору. Не само у slabим стиховима и на језику.

Када су радници, из канцеларије шефа полиције на Сушаку, Ујчића, преносили бомбе, у недрима својим, у Истру, и ја сам био тамо. Кад је дописник *Вечерње Шрибуне*, из Загреба, претучен, на Ријеци, у театру, на једном збору "ардита", тако да је превезен у болницу, и ја сам био тамо. Мене је спасло само то што сам мађарски говорио, али да су ме претресли и нашли у мене динаре, били би ме препознали и не бих био изишао читав.

Шта хоћу тиме да кажем? Хоћу да кажем да је љубав према мору исто тако могућа као могућност да човек воли, бескрајно, једну жену. И да је глупаво што је о мени један хрватски књижевник рекао, да Банаћанин не *може* осетити лепоту Јадрана, или разумети Тоскану.

При свом повратку из Париза, године 1921. у лето, становао сам код Миличића на Хвару, у његовој рибарској кући, у Лучишћу. Са нама је био и Петар Добровић.

Једног дана – да бисмо читали Хекторовића, на мору – пошли смо са Хвара на Вис, у чамцу једног младог инжењера са Брача. У подне сунце је било припекло, а ветар пао.

Веслали смо и Петар није вукао. Искористио је оно мало сенке што је савијено једро давало. Побеснео сам и мал' га нисам, ножем, ударио. Стигли смо, у свађи, пред луку на Вису.

Међутим, бура је тада већ била тако јака, таласи толики, да нисмо успели, до поноћи, да у луку уђемо. Са стена, на обали, одјекивао је глас оних који су нам довикивали: "Броде, држ' десно!"

Да је дошло до најгорег, Сибе би, можда, кажем можда, испливао. Петар, не. Ја, сасвим сигурно, не.

НА РИБАЊУ СА МЕСЕЦОМ

Лутајући по Приморју ја сам, свако вече, гледао како рибарске барке излазе у лов. Њихово је време ноћ, кад се свици јаве и месечина разлије по огледалу мора. Тада се, као блудећи пламенови појаве и светиљке чамаца, па лагано круже и обилазе дубине, из којих нагрну рибе у мреже. На веће даљине, у дубље море, у мирне увале острва, излазе веће барке. Оне лове у водама даљим од обала. Оне ближе задржане су за становништво и мали лов.

Чекао сам, ноћ са пуним месецом, па да отпловим до Сења, где се, у каналу Морлака, особито лепо лови. Истина, до наших обала долазили су тада и талијански рибари, нарочито они из Кјође и рибари чак из околине Анконе, који на једрима својих барки имају знак и знамен бела коња. Али углавном ипак је то био наш свет, рибар одвајкада, истарски, хрватски, који лови ноћу све до далматинских обала и острва. На своју руку, или раздељен по задругама, које после деле рибу.

На једној старој барци возим се дакле до бродоградилшта рибарских чамаца у Журкову. То је мала каменита увала, са кафаном, једним финансом, са лупом дасака и стругањем боровине, испод стена, на копну, и под једним шумарком. Живот, жене, љубави и патње, ту су као у романима Хамсуна, норвешког књижевника. На свима прозорима беле завесе и дрвени капци, испрепуцани од зимских, бескрајних киша и олуја.

Мали бродови, постављени на огромне пањеве и греде, са којих цури катран, крпе се ту, и закуцавају. Изнад њих, у зеленилу, види се село. Живот је ту страшан. Да би се добило мало земље, треба месецима вадити камен из земље, која је црвена и пуна камења, међу којим је, некада, родила лоза.

Свет овде ништа не зна, сем тужакања. Изгледа као да лелек прелази са оца на сина. Слушао сам их како певају. Као да јаучу. У подне, кад је море као угрејано уље, долази барка да отпловимо до Новог. То је обична, тешка барка, бедна наизглед, опремљена за тежак рад. Под крмом је зазидан обичан мотор, што се ложи петролејем. Тај мотор непрестано

лупа и његово лупање се чује по води, на миље далеко. Сва је барка масна и страшна и заудара од рибе. У кућици мотора свакојаки пламенови. Само бог зна како то функционише. Димњак мотора је прави сулундар, као од шпорета. Онај који очекује тврду, снажну барку енглеских и немачких рибара, њихове кожне и гумене чизме, до колена, разочараће се. Рибари у црној маји, са капетаном Блажевићем. Људи, који су пловили око пола света. А никад даље од сата хода у земљи овде били нису.

Чучећи на четвороугаоним сандуцима за рибу, изгледају као угљари, црни од дима петролеја, а не као неки хероји таласа и бура. Њихови ликови су компоновани са испрепуцаним јарболима и испрепетаним ужетима и одају тупу патњу и сиротињу. Њихов говор се састојао од непрекидног јаукања, тужакања, причања повољних новости и обећања. Саопштавајући једнако једно другоме цене хлеба, шећера, рада, они су једнако додавали понешто новог, доброг; повољну могућност за зараду, селидбу у Америку, и дизали главе и питали: "Ки говори, ча говори?"

Знали су унапред да ће до смрти, и они и њихова деца и њихове погрбљене жене, јести поленту.

Пролазимо једнако крај стеновитих и голих увала, под кршом Повиља, где има тунолов. Велике мердевине, као огромни комарци крај воде, чекају над морем. У њима по један рибар недељама гледа у воду да јави долазак тунине.

У пристаништу Новог, товарило се дрво, док су спремали мреже. Дрво се товарило страшно примитивно, са голим телом и погрбљеним ртењачама, ропски. Вечан бол и вечна патња на овим сивим, каменитим обалама.

У врху брода, покривено крпама, једно мало псето. Из дубине брода вири пар ногу, одевених у нове, жуте ципеле, американског врха, са гуменим потпетицама. Две руке које читају "Борбу". У тој дрвеној рупи, сличној мртвачком сандуку, где се спава, хлеб и вино и кревет од дасака. Један црвени, раднички јастук. Сиротиња свуд иста. Једно огледалце и бријач на једној дасци, ничег рибарског. На палуби окрећу чекрк и дају знаке руком другој барци. У лов иду барке све две и две, а

између себе вуку мрежу по дну мора. Чекрци шкрипе, дижемо сидро.

Излазак из Новог био је ведар и плав, при заласку Сунца. Нови, са својом плажом и свирком војне музике, са белим одећама жена, као малим једрима, остао је у сенци брда. Ветар још није био легао, а хука мотора носила нас је све даље у плаветнило мора, стена, острва и облака. На крми се лагано окреће точак. Брод пред нама изишао је пре нас и сад савија, оставив за собом узбуркани, пенушави траг таласа. Зелене, плаве, румене свиле у води трепере све до неба и тешких сурих брда иза нас. Почетак је лова врло леп, два брода као да играју, држе се парно и изводе кругове, док полако дреше и почињу спуштати мрежу, иза својих крма.

Пода мноме једнако видим собу и четири дашчана кревета у мраку, откуда допире смрад. Једне издеране ципеле остављене на столу. Ето, и то је својина!

На дасци на зиду три кашике, лепо, у реду, заденуте. Два прстена од гвожђа; у њима смрдљиве лампе на петролеј, то је домаће огњиште. Неколико парадајза и кромпира и флаше, које се нарочито штеде. Један тигањ и чанак, опет на једним одрпаним чакширама. Силазим, а дочекује ме и ту рибар. Његове разроке очи покушавају да ме гостољубиво приме, мада му је живот мрзак.

Недељама не виде своје жене. Лампе их муче, неће да горе. Доводе их до шкргута зуба. Он ми нуди места на својој постељи.

Горе се дотле игра бродова смирила. Наш пар је бацио мрежу и сад је и ми спуштамо. Дуги пајвани трче са ребара наше барке у дубину морску. Мрежа се чини огромна, а спушта се на дно мора, јер је риба доле, у тишини. Мотори обеју лађа хукте по истом такту. Погрешити у томе значи изврнути мрежу и лов.

Пред нама се после мрачи и мотор стоји. Мрежа му се вуче по води, као дугачка коса. Ми се вртимо око ње и кружимо.

Сунце је тек било зашло и вода заруменела. Месеца још није било, али је ноћ падала у воду брзо. Брда су тавнела.

Нови је све више бледео, а стене и пучина били све тамније љубичасти.

Док су ми тумачили каква је мрежа и како се вуче на дну мора, како се риба стиска у њој, испричаше ми и сто својих јада. Рибе је пуно особито близу отока, али лов тамо припада овима из Новог. Украсти од њих, ах како би то било дивно! За два сата тамо улови се више рибе, него овде напољу за две ноћи.

Међутим, постоји и лучко поглаварство на свету.

Пајвани сад већ јуре у дубину, дебели, па тањи, па најтањи, по неком чудном реду. Око барке је хладно и већ је ноћ. Сива, каменита и бескрајна. Вода је свршила своје мењање боја, које испуњава све вече и сав видик, од најплавијег и најзеленијег до сивог и црног.

Две барке сад круже и све се више ближе, играју се као голубови. Видимо другу барку сасвим јасно у широком заливу, између острва, приближујемо јој се све више, и, најпоследње, при светлости фењера, прилежемо уз њу. Први акт лова је завршен.

После, тихо, лаганим мотором вучемо мрежу по дну мора, које ове године јако "цвета". То значи да је много муља и да нам се мрежа сад провлачи кроз морске траве и гмизави живот морског дна.

Мрежу над водом држи неколико флаша што плове по површини. Море је прешло у боју дубоког ултрамарина. Тада са другог брода одјекује узвик: "фора" и мрежа је сва отишла у дубину. Звиждимо једно другоме и тако дајемо знакове. Мотори лупају све тише, пловимо плашљиво и паралелно, према Сењу. Море је боје мастила и сасвим мирно. Трокут Новог, Врбника и Главине сад је право над нашом мрежом.

На броду је тихо. Мрак је раширио море у бескрај, звезде трепере, трепере и светионици у даљини. Овде брзо пада ноћ.

Тад, изненада: месец.

Црвен, и огроман, као велики балон, надуван, котрља се по обронку брда. Дошао је тако чудан и тако изненада на небо.

Ми смо међутим спустили 700 м. ужета. Сад копа мрежа" – мрмља капетан Вицо – "биће шкампа"!

Боља риба је доле на дну и само кад је месечина јака диже рибу горе. Сви ходају на палуби горе-доле и ћуте. Мотор лупа као срце. По води као да почиње да трепери мешавина руменог злата и сребра. Брод као да стоји. Онај други љуља се као сенка, недалеко од нашег. Питам рибаре шта им уче, у школи, деца. Али ми они невесело одговарају да рибање прелази са оца на сина и да и на нашем броду има таквих који раде заједно. Шоферов син – шофер! Рибарев син – рибар!

Око поноћи одлазим да спавам. Бродови сад плове тако лагано да се чини као да стоје. Ноћ.

Око два сата ме буде. Извлачиће мрежу. Бунован и хладан устајем опет и видим бескрајно, разливано, млечно сребро месечине око брода, у које су утонула и брда и острва. Месец је сад мањи, страшно бео, као дискос од сребра и блешти. Тетурам се по палуби, јер је брод почео да се љуља. Ветар душе.

Мада ме је Блажевић једнако покривао, јер се бојао да ми месец "не шкоди", мени је хладно и дрхтим. Црне и тешке рибарске прилике, којима сад не распознајем више ликове, раде тешко, превијају се, вуку, дрипче.

Пошто је мрежа пуна и пошто ће ускоро да свиће, бродови се приближују и мрежа почиње да се извлачи. Страшан је то посао.

Бродови се љуљају, чекрци шкрипе, а муљ, ужасно блато са дна морског, пуно мртвих, ситних риба, разлива се по палуби, тако да се људи лепе. Барке су се судариле и притегле као да извлачимо дављеника. Нови сада светли у даљини. Острва се црне. Уоколо је пустош мора.

Под светлошћу једне лампе, рибари раде. Ћути се и стење. Мрежа је као бескрајна, а блато једнаш залива кљун брода. У води се љуљају црне сенке. Сатима раде за тај моменат. Људи су као од глине. Ужетом бију блато са мреже.

Чује се само, напорно: "Рива-хола, рива-хола".

И кад се појавило тешко и пуно дно мреже, све је у блату. Једна огромна кеса, пуна риба, у вредности од више хиљада динара. Али тада се догодило нешто страшно.

Чуо сам грмљавину чекрка, изненада, узвике људи и плусак таласа. За два-три секунда све је било пропало. Узалуд су се људи пружали преко брода у мрачну воду. Мрежа се била поцепала.

Два-три минута грозне забезекнутости, гледања у воду, погнутих глава, затим псовка и мир.

Узалуд цео рад, утрошен петролеј, и скупа мрежа. Па ипак, узбуђења нема. Људи су овде неосетљиви као камен. Прво наш брод, затим и друга барка одлазе са тог места. Неколико гласних узвика и узимамо правац према Новом. Ветар душе и море шуми. А барка која је остала за нама црни се.

Звезда Даница сја близу месеца.

Море је сад магловито, стижемо у залив и пристајемо уз неке друге барке. Довикивање. Затим ругање и потсмех.

Изгубљено је неколико хиљада динара.

На нашем броду је ћутање. Људи лепљиви од блата, мокри, прозобли, седе под једним фењером. Ја замишљам како то мора изгледати зими.

Чекамо затим зору да одемо поново у Журково за нове мреже, као да ништа било није. У светлости фењера ја видим те људе како једу хлеб.

У очима ми се купе сузе.

УЗ ПЕСМУ "СРП НА НЕБУ"

Пре рата, пре Првог светског рата, на нашег радника, мало је ко, сем социјалиста и марксиста, обраћао пажњу. "Народњики", као што сам и ја био, дивили су се сељаку. О њему су стварали једну идеалну, и идеализирану, слику. Наивну.

Ја сам село упознао у детињству. У гостима код стрица, зеленаша, у Иланчи, на голубарнику. Затим сам упознао Иланчу, мало више, кад се мој отац, наследивши брата, повукао на село. Ја сам тада био у петом разреду и онда сам, сваке године, проводио неколико дана на селу. И тада ми је још личило на идилу.

Тек сад, кад сам се са Ријеке вратио, упознао сам, и изнутра, сеоску кућу, и колибу. Наши наполичари, који су били наши осиромашили рођаци, вукли су ме са собом и кад ору, и кад копају, и кад жњу. А показали су ми и село. Коста Путник био је тада узео седамдесету, али се при уношењу цакова, утркивао са синовима. Он од мене није ништа крио. Његови синови, Милош и Ранко, врло лепо мушкарци, исто су тако скинули са мојих очију veo. Упознао сам село. Не као што га варошка деца знају, него као да сам се у Иланчи родио.

Упознао сам и неке стране у сеоском Декамерону.

Девојке, које су браћа чувала од сваког ветрића, и које, до удадбе, нису узеле у руку ни косу, ни ашов, ни вилу. Ишле су на општинску чесму и доносиле воду, обрамницама, љуљајући се, као каријатиде, у струку. Имале су на очима таман veo, као бају плавих шљива, у праху. Имале су весео кикот, који каткад још чујем у сну.

Биле су лепе, много лепше него што се мисли, у граду.

Тек после удадбе, при тешком раду, и побачају, та лепота се губила брзо и претварала те лепе девојке у погрбљену, јетку, сасушену, жену.

Слаба храна и сиромаштво угушило је у њима песму. А често и мужевљеви шамари, са којима се, у Банату, није штедело.

Ја нисам Јесењин, али сам имао читаву збирку оваквих песама, које нисам штампао. Било их је у збирци коју сам Кашиковићу послао. Било их је и међу онима које сам Бенешу слао, у рату, а које нисам смео да унесем у "Лирику Итаке", и кад сам, случајно, понеки рукопис, сачувао. Цвијановић их је читао са уживањем, али одбијао, као порнографију. Можда је имао, са свог гледишта, право.

Ја сам је, ипак, доцније, унео у "Лирику Итаке", бестидно.

Те јесени, поред љубави за Иланчу, посведочио сам, детињасто, и своју љубав према Београду. Мало је требало па да већ тада, заувек, останем у њему.

Наиме, пред полазак у Беч, ујаку, у Експортну академију, ја сам се био задржао код брата у Новом Саду. Слушао сам Салајку како проговара у бећарцу и био сам играч у једном, новосадском, клубу (УТК).

Изненада, тај клуб, играо је интернационалну утакмицу у Београду и ја се реших да останем у Београду и идем у комите, или Војну академију. У то време, комите су импоновале сваком балавцу, а сви су Пречани, у знак родољубља, хтели у академију.

Аустрија није давала пасош војним обвезницима, а конфисковала је приватну имовину војном бегунцу.

Поменути клуб водио је играче на заједничком пасошу.

Прешао сам дакле у Београд и остао.

Моја мати имала је у Београду неку сестричину, чије сам презиме заборавио, али знам да се звала Маца. Имала је кућу поред кафане "Москва" (Балканска ул. бр. 6).

Она није ни сањала зашто сам дошао.

Моја мати имала је у Београду и млађег брата, Николу. Он је био, у младости лудој, пребегло у Србију, јер није хтео да служи аустријску војску. Био се оженио ћерком проте у Смедереву и био је срески начелник негде у Нишу. Био је неконформист, и влада, и радикална партија, гонили су га, тако да је сваки час губио службу.

Једног дана дошао је, певајући, у канцеларију. Попео се, певајући, на орман.

Био је с ума сишао.

Умро је у лудници, у оној нашој старој београдској лудници, где су по три лудака ишла, на два кревета. Кад га је моја мати посетила, познао је сестру. Кад сам га ја посетио, гледао ме је, немо.

Никола Вујић имао је две кћери и два сина. Његове кћери, схватљиво, уживале су у помисли да имају брата, из Аустрије, који жели у академију. Одлазили смо у том циљу једном пуковнику, али тај официр био је један од оних за које је Ускоковић написао да сав сретан носи два угојена полумесеца у туру.

Вели, шта бих ја хтео, не може то тако.

Они, у академију, примају са шест разреда гимназије, а ја имам осам, и академију, годину. Не ваља то. Много бих губио. Требаће они патриоте и у Аустрији. Да се ја вратим, лепо.

Ја сам онда два дана опонирао, па сам се вратио.

Ја сам се давно на тог пуковника одљутио.

Ја мислим да ми он све што је хтео да ми каже није ни рекао. У академију је био дошао, из Сарајева, неки Пера В., па му се после није допало, па се вратио. Затим је распалио у новинама у Аустрији, не само по академији, него је пљуцкао и на Србију. А неки Д. био је дотерао чак до места у генералштабу, па се после испоставило да је био шпијунчина, за Аустрију.

Ја мислим, данас, да се тај пуковник био и од мене препао.

А што се тиче кћери Николе Вујића, оне су, много година после тога, имале брата у академији. Њега је, као младог поручника, у Скопљу, убио један регрут који је био с ума сишао. Убио је са њим и четири војника које није ни познавао.

Ја сам и пре тога био, у посети, у Београду, али ми се том приликом нарочито био допао.

Био је друкчији него Темишвар, весео, а имао је понеку улицу у липама, и јорговану. Куће у багрењу.

Стара зграда Академије наука имала је терасу са које се Београд, стрм, видео, као да се диже у Умбрију. Ја сам Темишвар волео, као што људи воле место у ком су одрасли. А Београд сам волео као што човек воли своју фикс-идеју.

Моје сестре су ме водиле у зеленило Калемегдана и у гунгулу младића и девојака, пред Универзитетом, где је врвело као у мравињаку. Све се гласно довикивало. Весело.

Кад сам најзад изишао опет на станицу да се вратим у Нови Сад, присуствовао сам још, случајно, повратку србијанске делегације, са погребом патријарха, у Сремским Карловцима.

То је био онај лепој епископ Богдановић кога је читалац упознао у почетку ових коментара, у Темишвару. Био је извршио самоубиство.

Делегацију је предводио генерал Божа Јанковић, који је онда личио на Куропаткина, а његови официри имали су на капи рајерово бело перо.

Ја сам то перо, затим, годинама носио забодено у моју луду главу.

Приликом тог мог излета у Србију, док сам по Београду шетао, није ми ни наум падало да идем и посетим редакцију "Књижевног гласника", и да му се поклоним смерно.

Можда је тада и сиромаш Гаврило Принцип крај мене пролазио, али ја то нисам знао.

УЗ ПЕСМУ О ПРИНЦИПУ

Одлазећи у Беч, у јесен 1913, ја сам био оставио у Београду једну драму, у Сарајеву једну збирку песама, а у Сремским Карловцима један роман.

Шта би са њима, нисам питао.

Месец је остао над мојом равницом, као срп.

Темишвар, Ријека, Иланча, Београд, све се то вртело у мени као у калеидоскопу, а са њима и толике прочитане књиге, на немачком, на мађарском, на талијанском, и руске у нашем преводу.

Ловчеве зайисе, од Тургењева, имао сам у возу на свом јастуку. *Европа је сада већ четрдесет година била у миру.*

Свратио сам, на једном излету, у један рудник соли, у Карпатима, и то је оставило у мени свест да има нечег фантастичног на свету, што је мени непознато.

Нисам ни сањао шта ме чека у Бечу.

Ја сам код свог ујака, Васе Вујића, био и пре, о школском распусту, али сад сам био сагао главу и мислио да ћу код њега морати остати заувек. Бежао сам зато из његове куће и седео и вртео се на оном точку који у Бечу игра ону улогу коју Ајфелова кула игра у Паризу. Сад га гледам, офуцаног, на филму о окупираном Бечу, Орсона Велса.

Крио сам се од ујака и у циркусу, који сам јако волео. Мирис струготине још ми је у сећању, а још више вртлог гимнастичара на трапезу.

Кад би жена полетела, главачке, у дубину, а мушкарац је дочекао на трапезу, на руке, узвикнув "хеп", то ми се особито допадало. Да се све тако добро свршило.

Модерниста сам постао врло рано.

Међутим, кад је дошло до уписивања на Експортну академију, према жељи мог ујака, ја сам се још једном побунио. Отишао сам да се упишем на медицину. Надао сам се да ћу бити лекар – једино занимање које је песника достојно. Ујак ме је на то избацио.

Неко време, тада, имао сам тежак живот у Бечу.

Најзад ми се побунила и мати, против брата, те ми обећа да ће ме она издржавати док будем био у Бечу.

Населих се тада у пансиону, који је гледао у цркву фратара пијариста и једну, девојачку, школу. (Frau von Thiess. Piaristen Gasse No. 54.) На неколико корака одатле био је театар, у Јозефштату, и један мали ресторан, где су се хранили глумци и глумице, кад без пара остану – и кочијаши, док пред позориштем чекају. И ја сам ту вечеравао. Имао сам интересантна познанства у том ресторану.

Упознао сам један део Беча, добро.

У том истом пансиону, становао је са мном и један мој земљак, Милош Биримац, који је, заиста, учио Експортну академију. Тај дугајлија, из Башахида, имао је у истој кући једну Бечлику, учитељицу клавира, па је са њом свирао *Mondscheinsonate*. Ја сам се држао једне учитељице француског језика, на спрату над нама, која ми је читала Бодлера, у заносу. Кад бих погледао неку другу жену у Бечу, она би рекла: „La charonge." А ја, реч коју је, кажу, на Ватерлоу Камброн рекао.

Била је то Женевљанка и звала се Маријет Лориол. Биримац је био од оних Биримаца који су дали једног свог ајгара кнезу Михаилу, а који се сад може видети на Кнежевом бронзаном споменику, у Београду.

Нити је Биримац научио *Mondscheinsonate*, нити ја француску граматику. Али сам се са том Францускињом прилично снашао, не само у Бодлеру, него и старијим француским песницима. Кад пролеће гране, ја и сад имам обичај да кажем: "Avril, la grace..."

Винавер, и неки други моји критичари, писали су да знају да сам ја у Бечу потпао под утицај песника у Бечу, Хуга фон Хофманстала, Момберта, и других. Може бити. Мени то није познато.

Знам само да сам живео у Бечу, а желео да живим у Паризу.

На жалост, ја сам убрзо напустио и жељу да учим медицину. То је било зато што је онда био обичај старих студената у Бечу да новодошлог ("бруцош") одведу у подруме

где мртваце сецирају, и да му у руку тутну руку, или ногу, или утробу, мртваца. Да се види како подноси лешину.

Зар да живот проведем у том смраду? – помислих.

Па одох тамо где сам учио француску револуцију, Русију, и чисту философију. Учио сам. и историју уметности и проводио дане у музејима, који су, у оно доба, били чувени у свету.

Био сам типични сметењак свог столећа.

Био сам лакомислен, као што само приличи песнику, и чворку.

На насушни хлеб, и зараду, нисам мислио.

У оближњим болницама је ту, некад, и Радичевић учио, а ни она болница није била далеко где је болестан лежао, и умро.

Отуда код мене алузија на Бранка.

Ја сам тада почео да пишем и *Маску*,

Надао сам се да ћу моћи живети скромним али слободним животом књижевника. У тој нади сам се преварио. "Надо моја, ваљда ниси пена?" каже негде Бранко. А полицијски писар Никољче у Београду: "Неки Бранко, да одмах у полицију дође!"

При почетку XX века наш народ је био заостао у XIX веку. Партије су преживале идеологију Јована Ристића, Светозара Милетића, Старчевића, Натка Нодила. Циљ наше политичке акције, обично, била је нека покрајинска аутономија. Из тог пријатног, аустријског, дремежа тек су нас атентатори пробудили својим бомбама и пуцњима. Сви су они долазили са такозваног дна народа.

Политичком акцијом наших студената у Бечу, тада, управљало је студентско удружење *Зора*. Према упутствима, не из Београда, ни Загреба, него из Прага.

Углавном, према идејама Масарика.

Од нас се тражило само толико: да учествујемо у демонстрацијама, и тражимо отварање једног универзитета за Словенце, у Трсту. При тим демонстрацијама долазило је и до туча. Дугачки Биримац и ја излазили смо каткад, због тога, са

штапом испод капута, а отмена Frau von Thiess ми је зашивала јастуче испод шешира, из лако схватљивих разлога.

Да неко спрема атентат у Сарајеву, о том нисмо имали појма.

За Видовдан, удружење је било спремило велики, патриотски збор Срба, Хрвата и Словенаца, у просторијама Штатпарка. Увече је требало да буде бал, на који су били позвали и србијанског посланика. Збор је одржан пре подне, али тај бал се неће моћи одржати никада.

Мени су били доделили патриотску, и тешку, дужност да на прве звуке умилног бечког валса, почнем да окрећем око себе жену србијанског посланика и ја сам се зато, док је у Сарајеву сиромаш Принцип испружио своју руку, која није *загрхшала*, бавио пеглањем свог фрака.

У великим, историјским, тренуцима, судбина додели сваком улогу, и не пита.

Вест да је у Сарајеву убијен аустријски престолонаследник, стигла је до нас, тог сунчаног дана у Бечу – који је освануо без и једног облачка – после ручка. Стигла је у нашу кафану (*Caffé "Mein!"*), у близини торња Св. Стефана, за време партије билијара.

Занимљиво је да нам је та вест саопштена, испрва, тако, као да су у Сарајеву убили *србијанског* престолонаследника. Келнери су је тако добили. Тако им је рекао наш прота, преко телефона. Противно ономе што се данас мисли, та вест није изазвала никакву констернацију, ни међу нама, ни Бечлијама, и музика је у Бечу до вечери свирала. Тек се доцкан неко сетио да је ућутка. Епоха валсева била је завршена.

Констернацију су, међу Бечлијама, изазвали тек мртвачки сандуци престолонаследника и његове жене, грофице Котек (коју је Принцип убио нехотице, гађајући гувернера Босне, генерала Поћорека).

Сва је станица била завијена у црно.

А локомотива је стигла са црвеним очима.

Сандук Ерцхерцога био је много већи и са много више венаца него сандук његове жене, која је била *само* обична

грофица. У Аустрији није било једнакости ни на дворовима, ни међу мртвима, а све је, и мртвачки сандуци, мерено шпанским церемонијалом Хабсбурга. У ушима, каткад, у сну, ја и сад још чујем шум корака аустријских генерала, са тог погребца. Корачали су кораком лудака, љуљајући се на ритам погребног марша Шопена, са својим дворогим шеширима на глави, а шешири били су накићени зеленим перјем из репова петлова. Чуо се топот коња. Толика је била тишина настала.

Сандук Франца Фердинанда био је покривен заставом Хабсбурга, жутом, са двоглавим црним орлом, старим око хиљаду година.

Син једног сиромаша, пролетера, земљорадника, Херцеговца, још непунолетан, био га је скинуо са неба, револверским пуцњима.

Атентатор је имао чудно име.

Састављено од имена принца и архангела.

Европа и сад још слави убице атинског тиранина, Пизистрата, Хармодија и Аристоклејтона, у својим школским уџбеницима (*ad usum delphini*). Слави и сенаторе Рима који су убили Јулија Цезара. Међутим, за атентатора Сарајева, није имала добре речи никада. Па и Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца није било очарано тим својим поданицима. Није хтело дуго да дозволи ни пренос костију тих атентатора.

Сем тога, чак и код нас, неки су од Принципа били начинили Србина – провинцијалца, фанатика, шовена, који је, тобоже, био само играчка у рукама шефа Обавештајног одсека србијанског генералштаба, пуковника Драгутина Димитријевића Аписа.

Међутим, атентатор нам је говорио, јасно, и са оне стране гроба.

Као што је познато, атентатор је држан у тамници Терезијенштата и тамо му је, тобоже због туберкулозе костију, лагано ампутирана десна рука.

Између тих, ужасних, часова, испитивали су га о *моћивима* његовог атентата. Постоји о томе дневник једног лекара.

Принцип је, природно, признавао да је желео уједињење Босне и Србије, али је отворено признавао и то да је то био само корак ка даљем циљу атентатора и њихових другова.

Тај циљ је био револуција.

"Сви смо ми били Бакуњиновици", биле су речи Принципа.

Ни после рата, Принцип, у нас, није био омиљена тема.

Његов акт одобравала је само наша сиротиња и омладина. Буржоазија није одобравала акт Принципа. При крају рата, сви су у нас говорили само о потреби подизања једног велелепног Косовског храма према нацрту Мештровића.

Наш велики песник Дучић видео је, тада, у Србији, императора. Он јој је узвикивао; "Ave Serbia!" (Morituri te salutant). Ја сам написао ову песму у славу убиства и Принципа.

КОМЕНТАР УЗ "ЗДРАВИЦУ"

Сарајевски атентат значио је велику промену у историји нашег народа, па и појединаца који су том народу припадали.

Босанци су са масовне, већином литерарне патриотске акције Пречана прешли на директну, терористичку акцију која је убрзала смрт Аустрије.

Принцип је, сем тога, први пут, поделио наш народ, на класе. Убиство аустријског престолонаследника одобравале су само, такозване, ниже класе, и омладина. Такозвани виши сталези, буржоазија и црква, убиство нису одобравали.

Принцип је, својим актом, ипак, ударио свима нама на чело жиг убица и сви смо ми постали сумњиви полицајцима, не само у Аустрији, него и целој Европи. Принцип нас је тако повезао боље него што смо били повезани, дотле, црквом, традицијама, крвљу. Језик којим је атентатор говорио био је јасан. Аустријском царству било је одзвонило.

Међутим, после атентата, Беч се расељавао у бање, према обичају XIX века. Све се из Беча разишло у летовалишта. Нико није ни сањао шта нас чека.

И ја сам се, првих дана после атентата, склонио у шуму Беча (у Хинтербруел), јер се полиција беше, дискретно, заинтересовала за чланове студентског удружења *Зора*.

Безбрижност у Европи, крај свега тога, у то доба, била је толика, да је, на пример, врховни командант србијанских трупа (војвода Путник) дошао, на лечење, у једну аустријску бању, тог лета.

То лето било је лепо, топло, са ноћима пуним звезда, а вароши су врвеле од великих, белих, сламних шешира жена и црвених сунцобрана.

Било је и много бициклета.

Жетва, по селима, била је тек завршена.

Ја сам тада био верен са једном младом девојком, која је била Србијанка, из Шапца. Били смо се договорили да проведемо лето на мору, код Трста (Мирамаре).

Пре тога, хтео сам да проведем неколико дана у Новом Саду, код брата. Лакомислен као што сам био, дошао сам у

Нови Сад и остао само због једне лепе, младе жене, сестре тада чувеног музичара, која је, са своје две мале девојчице, исто тако, била дошла да летује код брата. Она је била жена једног чувеног, србијанског официра. Ја сам за том женом скакао, главачке, у мутну воду Дунава.

Нови Сад је, тада, био тек почео да се купа. А нисмо се купали, слободно, у таласима реке, него у неким сандучарама, које су се звале купатила, а личиле на кокошарник, на води. Женске су се за купање облачиле као глумице за представу у "Follies Bergères". За време прошлог рата, Мађари су убијали Србе и Јевреје у тим купатилима као у кланицама.

Ја сам из Беча пошао у жакету боје благо зелених маслина, у ципелама белим, од коже јелена, са шеширом црним играча тангоа. Био сам типична појава свог времена.

Такав сам ушао не само у *Машицу српску* у Новом Саду, него и у хапс, кад ме је полиција, у Сегедину, ухапсила.

Нови Сад никад није био веселији него уочи првог светског рата. Салајка се орила од бећараца, а у ресторану "Бела лађа" певале су се комитске песме и песме из србијанског рата. Пречани, као што је то чест случај са народима на границама, били су раздрагани србијанским победама у бугарском рату (који је био велика несрећа) и били су готови на свашта. Једна песма, која се певала на рачун надменог, самоувереног бугарског генерала Ратка Димитријева, још ми зуји у ушима, али не може да се штампа. Њен је рефрен гласио:

"Еј, Рајко, Рајко!

.... ше брајко!"

Аустрија је, међутим, припремала ултиматум Србији и рат, тајно, као што се злочин припрема. Кад је огласила мобилизацију, изненада, настала је у целој Европи паника. Оцеви и деца, мужеви и жене, почели су да се траже, очајно, преко телефона.

Почела су била и хапшења.

Док сам ја читао Змаја, Милетића, Костића и дивио се песми коју је Костић написао о Шекспиру ("нашем Вилију"), новосадска полиција похапсила је србијанске глумце

позоришта и стрпала их у воз, да их отпреми, и интернира. Међу њима је био и чувени *комичар*, Буца.

Поменута млада жена, са своје две мале девојчице, покушала је онда да се врати својима, али је граница, код Земуна, већ била затворена. Полиција јој је дозволила да отпутује за Србију, али преко Букурешта. А у Сегедину, ноћу, ухапшена је, као "шпијунка".

Са њом сам ухапшен и ја.

Откуд ту и ја, то би била дуга прича и не тиче се никога. Давно је мртав тај чувени музичар у Новом Саду, и тај чувени официр, а мртва је и она.

Још само моје срце слушама како куца.

Cor meum vigilat.

Моја "кривица" у том замешатељству није била тешка.

Полиција ме је, у згради наред Сегедина, немилосрдно саслушавала, али, сем гурњаве са детективима, при нашем хапшењу, није могла да ми пребаци ништа. Теретило ме је једино то да сам у џепу носио мараму, од свиле, у националним српским бојама, са сликом Скопља. Те џепне мараме биле су, тада, у Новом Саду велика мода. Сем тога, понео сам био, из стана свога брата – који је, мобилисан, већ био отишао – и његов револвер.

Највише ми је помогло то што сам говорио језик иследника.

Полиција ме је, после саслушања, просто упутила у Бечкерек, у регименту, која је, за мене – завичајног у Иланчи – била надлежна. Са мном су упућена у пук и *судска* акта, и, она су ме пратила до краја рата.

Поменута млада жена, која, разуме се, није била шпијунка, није више пуштена, него је интернирана, до краја рата, у Аустрији.

У затвору у Сегедину слушао сам, први пут, за вешала.

Студенти универзитета, у Аустрији, имали су право да бирају род оружја и служили су у мирно доба свега годину дана.

Те године, у пролеће 1914, и ја сам био рекрутован, у Бечу, и одређен да служим у градској артиљерији тврђаве у

Пшемислу. Да није дошло до мог, оперетског, хапшења, свакако бих био рат провео као на маневрима, и, био бих заробљен од Руса, при предаји града. Ко зна шта би све са мном после било и куд бих све био стигао!

Ко зна куда!

Овако изиђох првих дана августа, у касарни К und К. регименте бр. 29 у Бечкереку, пред ађутанта пука (мајор Таш). Он је ударао песницом по мојим актима и тврдио да ће ме навући на вешала.

Отпочео је и затвор, понова, и саслушање, понова.

Извадио ме је и из школе за резервне официре и упутио ме одмах на ратишта. Бечкерек се орио Од пијане песме батаљона *сшајаће војске* која је одлазила.

То су били људи, сељаци, тако бирани, тако стасити – цвет Баната – да се ћуприја од њиховог парадног корака тресла.

Већ првих дана јесени, сва су та лепа, мушка тела била мртва.

Мене је тај ађутант пука убацио у један батаљон који је требало да учествује у офанзиви на Србију, али је остао у блату и снегу Срема, у селу Кукујевци. Затим је лежао у барама код Раче, док није почела епидемија. Колера.

Ја сам био, са многима, остављен у једном возу који је смрдео од бљувања и пролива, на железничкој станици Шида. А живот имам да захвалим матери једног Шиђанина (мислим кројача), која ме је узела у кућу кад сам лежао пред њеним вратима.

Та стара жена се није излагала само опасности инфекција, него и казни за скривање мародера.

Одатле сам пренет у болницу, у Вуковар.

Поменути ађутант пука, мајор Таш, после рата, у Новом Саду, био је агент фабрике вагона "Ганц Данубиус" из Пеште. Био се оженио удовицом једног србијанског генерала.

КОМЕНТАР УЗ ПЕСМУ "ТРАГ"

Да ли сам ја, у Рачи и Шиду, преболео азијску колеру, како је у мојим папирима, у болници, писало, или је то била просто дизентерија, или тифус, то заиста не спада у поезију.

Оно што је главно, био сам поштеђен да идем, као аустријски каплар, у Србију. Не верујем да бих то био преживео.

Исто ми је тако тешко било и то што сам преживео – да сам се окупао, при уласку у болницу, у Вуковару, у води, у којој се, пре мене, већ била окупала – после неколико месеци – петорица. Обријане длаке пливале су у басену.

То ми је било тешко, јер сам, у оно време, био врло осетљив, осетљив поетично.

Поменута млада девојка са којом сам се био верио ухапшена је у Трсту и доведена на Ријеку. Она је одбила наређење полиције да иде из Аустрије и молила је за конфинацију. Хтела је да остане тамо где сам се и ја нашао.

Била је конфинирана на Ријеци, до краја рата.

Моја је мати имала, и на Ријеци, како рекох, неку рођаку, удату за трговца Вују, и они су измолили да ме из Вуковара преместе на Ријеку. А комичар Буца решио је ваљда – са небеса – да то буде тачно тамо где ме Аустрија није примила: у Академију ратне морнарице, која је била претворена у болницу.

Аустрија је тада била потучена, до ногу, у Србији, и нико више није био слат у Србију. Рањеници и болесници слати су, што дубље, у Аустрију.

Појавих се тако, снужден, изнурен, у дезинфикованом шињелу, на Ријеци, где сам, пре годину дана, живео тако весело. Сви су се чудили какав сам се вратио, а и ја сам се томе чуддио.

У болници на Ријеци наилазио сам на многе од оних са којима сам некад тако весело играо, али је то било као у неком сну.

Сестре Церњајски биле су и сад лепе, и снажне као атлети, али су у болници биле бледе и тужне. Видех и моју играчицу Ромилду Морпурго. И њен смех био је престао.

Све се било променило.

Један ваздушни брод, из Италије, (Città di Jesi) покушао је да бомбардује Ријеку, па се запалио и пао у море. То је, у оно доба, било ново оружје и представљало је ратну фантазмагорију.

Аустрија је спремала, против Србије, једну казнену експедицију, а рат се био, неочекивано, претворио у светску конфлаграцију.

Са својих прозора, у болници, видео сам Учку.

Тада сам, први пут, осетио и наслутио да ми живот неће бити онакав какав сам ја, да буде, желео, него да ме носи ветар судбине, који има неку мрачну снагу.

Почео сам био да пишем, кришом, песме за *Ишаку*.

Пред пролеће, у болници Академије, јавља се тифус, пегавац. Болница се изолира. Одсечени смо од света шест недеља. Не може се ни у болницу, ни из болнице. Добијамо инјекције против тифуса, које су, у оно време, биле врло болне. На трбуху нам излази гука. Ходамо, по ходницима, као шашави.

У болници има једна засебна дворана, за епилептичаре.

Аустрија сматра, да су и епилептичари симуланци и отпушта их кућама само кад лекари *присутствују* нападу болесника и утврде да, заиста, болују од падавице. Мора да потврде *шири* напада.

Лекари су исувише заузети и уморни.

Они, дакле, долазе на идеју да траже добровољце, међу пацијентима, који ће својевољно ући међу епилептичаре и помагати лекаре у том послу. Као награду, такви пацијенти, добиће, после слободан излазак, и дању, и ноћу, у варош.

Ја сам дотле проучавао болесне, рањене, протезе, штаке, симуланте, и упознао позадину рата.

Нисам више био онај Црњански, као у Бечу.

Јављам се сад међу епилептичаре.

Проводим, шест недеља, као Рембо, у паклу.

Према изразу очију, тишини, меланхолији, код епилептичара, пред напад, успевао сам да наслутим кад ће напад почети. Епилептичари би, изненада, падали, као громом погођени.

Требало је тада имати *йри* руци ћебад, на коју смо их хватали, да се не позледе о гвоздене кревете на којима су лежали. Праћакали су се као риба на суву.

Док би лекар стигао, имао сам да гледам остале епилептичаре како забезекнуто *йосмашрају* свог сапатника. То је било тужио, чемерно.

Сви епилептичари при нападу имају полуцију, коју је требало, исто тако, установити. То је било комично.

Затим смо палили шибице и посматрали рефлекс у зеници.

Ја сам, после неколико дана гађења, имао дубоко сажалење према тим несретницима. Они су, после, каткад, тихо, певушили.

И у периоду кад су били "здрави", то су били људи куриозне нарави и чудновате мисли. И Јулије Цезар био је епилептичар.

Занимљиво је да сам тада, први пут, почео да се гадим литературе и да дуго, после тога, нисам писао песме. Чему то?

Понављати како је растанак тужан, како је мисао људска узвишена, како су звезде красне, како је смрт, као ноћ на крају дана, сигурна? Понављати то у стиху, у метру, у терцини, у кватрену, у октави, у сонету, столећима?

Зар није још ружније него епилепсија?

Тог лета враћен сам натраг у свој пук, у Бечкерек, а одмах затим послат у Галицију.

Као сва та, музикална, царства, из XIX века, и Аустрија је имала специјалан начин кажњавања криваца у рату на изглед скоро хуман..

Политичком делинквенту би се суђење тобоже *одложило* на доба после рата, а пацијент би, у међувремену, одмах, без војне обуке, као прост војник, био упућен на ратиште. *Са судским акџима*.

Таквом човеку, обично, да се врати жив, није било лако.

Тако сам и ја убачен у батаљон, први на реду, који је полазио у Галицију и тако сам ушао у вагон, на станици, у Бечкереку, уз плач и кукњаву Бечкеречана, који су знали да, већину, у смрт, испраћају.

Своју сироту матер сам био преварио.

Уверио сам је да сам ја одређен, у батаљону, у канцеларију. (Marschkompanie No. 11).

УЗ ПЕСМУ "СЕРЕНАТА"

Бечкерек, са својим касарнама, и касарнским затворима, није био пријатан за летовање. Командир чете у којој сам, као каплар, и ја марширао био је то још мање. То је био гроф Драшковић.

Тај човек, леп, црн, снажан, велики јунак, који је узимао митраљез на раме, па трчао *ћрема* непријатељу, био се оженио неком дамом, изродио са њом децу, и није могао, од капетана, даље. Ту, и тутило.

Ваљда зато, био је права звер у човеку.

Међутим, као што ми се то десило неколико пута у животу, ја сам врло добро пролазио баш са таквим човеком. Док је тукао, по глави, штапом са коња, пред стројем, стао би кад би стигао до мене.

Кажњавао је за сваку ситницу, тешко. Кад сам ја, једном, вадећи војнике из јавних кућа, *изјубио* своју патролу и очекивао и батине и затвор, мене *није* казнио.

Кад смо полазили на бојиште, па је он, са официрима, ручао у сластичари на главној улици, и наздрављао, а ја седео, снужен, усамљен, са својом мајком, насмешио се према мени, и *мени* дигао чашу.

Одскочио сам од стола и узео, запрепашћен, став "мирно".

Он је, доцније, добио куршум у леђа, од *наших* војника, које је тукао.

Ја сам у тој маршкомпанији имао два друга.

Један је био велики љубавник, Кока Вишњички, а други је остављао жену на порођају. То је био инжењер Чолаковић, из Панчева. Он је био политички кривац зато, што је (у мирно доба) имао кореспонденцију са генералом Живком Павловићем, који му је био *рођак*.

Сва тројица смо били оглашени за недостојне аустријског, официрског, *porteéreea* и послати на ратиште.

Кока Вишњички је онда од једног нашег земљака (описан у *Ајошеози*) научио да, ујутру, скочи са кревета *шако* да угане ногу и да му се нога страшно надује. Однели би га у болницу,

кад год би му то требало. А после би све опет било добро док не би скочио поново.

Лакше се, међутим, мре, у заједници, у бици, па смо зато сва тројица били се зарекли да ћемо, ако буде могуће, заједно, *предаши* се Русима, или бар заједно гинути. Вишњички се био зарекао да неће симулирати. Уочи вагонирања компаније, међутим, Вишњички је однет у болницу. Био је успео опет да добро скочи.

Ми смо то сматрали као издају и били смо невесели.

Он се бранио да *жели да живи*.

Умро је после кратког времена, у болници, од запаљења мозга.

Чолаковић је био мој левокрилни. Иако је био много снажнији од мене, маршеви су га изнурили. Падао је на маршевима, у Галицији, као клада. Није преживео. Ја сам преживео.

Ми смо бачени у ватру (Барбис: *Feu*) на Злота Липи, у великој офанзиви на Русију, која се, за *двадесет и девети*у, завршила катастрофално, приликом пропасти пука, и армије, којом је командовао Бем Ермоли.

У Галицији, један од највиших положаја у војсци држао је Србин, шеф штаба, генерал Пухало (defacto име је било Пувало), који је, у Бечу, знао мог ујака Васу Вујића и долазио му у кућу, због моје ујне, Бечлике, и српства. Пухало је добио племство, за ратне заслуге, а кад му је тражен предикат, узео је име села откуда је био пореклом: "von Brlog!"

Није га се стидео.

У Галицији се изгубио и онај Биримац, кога читалац познаје из коментара, у Бечу, а који је добио куршум у ногу и предао се Русима.

Случај, комедијант, удесио је тако да сам ја, пре те катастрофе отишао у болницу.

Као што ни у *Дневнику о Чарнојевићу* нисам хтео да дајем описе битака надугачко, и нашироко, ни овде нећу.

Навешћу за то само два разлога.

Један је стидљивост, коју сви они имају, који су видели ту крваву слику (рат није роман, него филм), кад треба о томе да

причају. А други је позната чињеница, коју сваки семантицист зна, да ветерани из прошлог рата оне из претпрошлог, неће ни да чују.

Рећи ћу само толико да смо у крви били од те прве летње ноћи, на Злота Липи, *сваки дан*, до јесени.

Ја ћу о томе рећи само неколико куриозитета. *Широка река људској заборава*, која протиче болно, непрестано, у историји човечанства, однела је све друго.

Нису, уосталом, слике битака које су најстрашније у успомени, него успомене животињске патње, троглодитског живота који смо водили.

Много су лакше ратовали официри.

На пример, аустријски пешак имао је, тада, да носи на леђима терет, који ни за живу главу није смео да збаци, тежак (ако ме сећање не vara) 47 кг.

Руска, царска армада одговорила је на ту офанзиву повлачењем према граници, а ми смо јој подилазили маршевима, који су дневно износили по 30, 40, 50, па и више километара.

Замор на тим маршевима стварао је такву деформацију нерава, да смо већ код Злочова марширали луди, као неки легионари у Легији странаца, у Сахари.

Међутим, нису ни тих 47 кг били они који су нас до лудила доводили. Него онај мали додаток у тежини, на десном рамену, пушка манлихерка, која је тежила, чини ми се, 3¾ кг. Та мала *разлика* у оптерећењу доводила нас је, после 30 до 40 километара, до правог беснила.

Премештали смо је, са десна, на лево, на леђа, о врат, па смо је најзад као дете на крилу носили, и гледали забезекнуто, као да смо га ми родили.

Руска царска армада ишла је у зиму, године 1914/15, у Карпатима, на јурише, у дубоком снегу, као зид. Ишли су на нож. ("Пушка дурак, штик младец!")

Сад су се, пред јесен 1915, у Галицији, повлачили од положаја до положаја, из рова у ров. Њихови ровови били су месецима пре тога ископани, и дубоки. Покривени редом балвана, па земљом, па редом балвана. При повлачењу, у

рововима су остајала само митраљеска одељења, и стрелци, најбољи. Имали смо велике губитке.

Руси су нас тукли све до ускакања у њихов ров.

Тада би дизали руке па се предавали.

Нису ишли на нож.

Ја и сад видим, у сећању, те Русе, како трчкају по рововима кад им се приближимо. Као текунице у изривеној земљи. Видим им, кроз пушкарнице у рову, и очи, како им се црвене, као у вука.

Видим и себе у лејама расцветаног кромпира, код Поткамијена, како лежим са носем забоденим у земљу, а кад дигнем главу, оне, којима су потиљци одваљени и кржави.

Ми смо дотле били навикли на шрапнеле, и гранате, засебно.

У то време, Руси су били добили неку нову муницију, бризантних граната, које су стизале и распадале се. У висини, једна половина артиљеријског метка претварала се у шрапнел, друга половина у гранату, на земљи.

Рањеници тешко умиру од пушчаног метка. Од артиљеријског брзо.

Жваћу крв и зуби су им, као и чела, разбијени.

Руси су, на Злота Липи, праштали живот, доброћудно, онима које би у шумама заробили. Међутим, кад су неки наши официри и наредници (Mixich, Bachmann) почели да их убијају и *после* дизања руку и Руси су почели да убијају оне које би заробили.

Поливали су рањенике нафтом, на коју би цигарету бацили.

Гробља K und K. регименте № 29. расута су по целом територију од Злота Липе до Тарнопола и била су, почев од септембра, све чешћа, све већа, све страшнија. Ја видим себе како у тим гробљима појем *Вјечнаја њамјаш* својим земљацима.

Ја сам те своје земљаке знао, дотле, само са школског распуста, у цвећу багрења и мирису јоргована. Сад сам их упознао и на латринама, чучећи – на латринама у које су били, из хигијенских разлога, намештени велики ексери.

Мој задатак у Галицији био је да истрчим напред, испред 11 људи, да урличем команде, са пушком у руци. Да будем дакле нека врста Наполеона на мосту код села Арколе. А ако читалац мисли да сам трчао према непријатељу као неки Шаплин, коме спадају чакшире, то нимало неће да ме растужи.

Оно што је мени помогло да, душевно, поднесем све те гадости, била је природа терена на ком смо гинули.

Тај део Галиције личи, понегде, на Србију, са својим брдима, са својим шумама. Јесен је у њој топла.

Тек октобра све утоне у блато.

Са светом из ког сам био дошао, везу је одржавала пуковска кујна, коју је за нашу чету држао четни наредник Јовановић, за кога се шушкало да има јавну кућу у Кикинди.

Имао-не имао, он је и под артиљеријском ватром стизао до нас, у мраку. Обично би кујну дотерао тако близу, до ровова, да смо каткад, у ветру, могли да намиришемо масну говеђину.

Он нам је доносио и пошту.

Ја и сад могу да чујем, издалека: "Црњански, имаш писмо!"

Према наређењу, аустријски пешак, у рову, могао је да прима поштанске пакете, али не теже од 35 дкг. Број тих пакета није био ограничен. Мени је мати слала, редовно, језивим стрпљењем које само матере имају, такве пакете. Пет-шест, дневно. Два-три су стизала, и ја сам се тако хранио. У њима је била кутијица сардина, и по једна паприка, црвена, као срце материно.

Поменута млада девојка, слала ми је писма. Обично је било намирисано и плаво. Јовановић је, по дужности цензора, та писма, читао.

Не знам шта је тај човек при томе мислио.

Редовно их је доносио.

Код Поткамијена (ако ме сећање не вара), поред ловачког пука бр. 28 из Аустрије, грдно смо настрадали. Изведени смо на једно брдашце, откуд се градић, као

Шпанија, видео. Кад се појависмо, артиљерија нас је почела тући као да смо на егзерциришту.

То је било тачно.

Официри су нам, после, причали да је то било стрелиште руских топова, за вежбу. Имали су одстојања измерена.

Са тог брдашца мало се наших у шуме иза нас вратило.

То вече, рањеници су одвезени тако да су ноге и руке висиле из кола, као кад телад возе на кланицу.

Био сам се грдно препао. Видео сам да ћу погинути.

Крај свега тога, ја сам у Галицији и песме писао.

Кад бих се удаљио из чете и зашао иза неке куће у шумарку, да легнем у траву, два Словака моје десетине, која су ме нарочито ценила, мислила су да вршим нужду.

Командант нашег батаљона, мајор Јанаушек, који ме је мрзео, имао је обичај да нас тера на јурише, у подне. Вели, ради бољег прегледа. Он нас је до руских ровова пратио ватром из *нашеї* митраљеског одељења. Вели, ради анкуражирања.

Високи јабланови дуж друма у Поткамијен и борови посматрали су све то немо. Ја сам тој поменутој девојци серенадирао.

АПОТЕОЗА

Господо, једну пијану чашу Банату!

Пуна жучи, отроване крви и смеха, румен њена руменија ми је од причешћа, а рука ми дрхти више него да дижем путир. Поноћ је, пустите ме да наздравим, и ја.

Проспем ли вино по белом вашем чаршаву, остаће на њему румен винограда. Проспем ли вино, замирисаће бео чаршав као снег по житу невидљивом, али никлом, и озеленелом. Господо, наздравили сте сваком. Још једну пијану чашу мом Банату. Пијем у славу друга свог, Шустера Проке Натуралова, генералштабног каплара славне армаде Бечког ћесара, кога су стрељали 916, новембра првог.

Зид је био тек окречен, бео као овај чаршав, по коме су прснуле румене мрље његовог мозга и крви, румене као ове мрље пијаног вина мог.

Господо, прву чашу у славу друга мог. Шустера Проке Натуралова, генералштабног каплара славне армаде Бечког ћесара, кога су стрељали 916, новембра првог.

Господо, ову чашу оном босиљку што смо га нашли у свиленој врпци око његова врата. Ову чашу у славу светог Јована, славе његове, иконе старе, коју је пољубио пре смрти. Ову чашу великој селендри Кекенди, о којој нам је причао да је најлепша варош на свету.

Чашу у славу банаћанског рата, чашу генералштабном каплару, кога су стрељали у штабу банаћанске дивизије, у једној венеричној болници славне хабзбуршке династије.

Ову чашу банаћанској дивизији, која ће изићи сва погрбљена од најгаднијих болести, пред Обилића, са веселим смехом и безбрижним урликом, пуним смеха. Чашу банаћанској дивизији.

Господо, у славу друга мог, кога су стрељали у једној венеричној болници.

Господо, ову чашу, у славу оног дана кад му свезаше руке. Беше јесењи дан, весео дан. Под небом су кружиле крилатице, а по улицама су се лепршале новине, победоносно, над лишћем жути, полетелим, па клонулим.

У славу измучених шајкача заробљеника што су лежали око плотова набијених жицама, трновитим и оштрим. У славу плотова високих, који су крили сраман и стидан штаб банаћанске дивизије, од света и града. У славу плотова набијених жицама, под којима су стојале страже почасне, са батином, све у славу светле банаћанске дивизије. У славу њеног генералштабног каплара, Проке Натуралова, племенитог фон Кекенда, који је био прошао болницу за очи, за трахом, за болесна уста, за болесни стомак, за болесна плућа, за болесне ноге, за глуве уши, и Лудницу.

Пијем у славу котлова чађавих у којима су вриле помије које су јели кад звона зазвоне подне. Пијем у славу једног јесењег дана и једне венеричне болнице. Стидео бих се да је моја здравица прва, поносим се да сам последњи.

Пијем у славу дашчара пуних стеница, над главама њиним; нажалост не знам да вам их опишем, господо. Оне нису зидане у хладном мермеру, као цркве, нису барок, ни рококо, ни ренесанс, ни готика, ни ампир. Оне су дуге и пуне постеља, лепо поређаних, као гробови војнички, које су наше даме окитиле хризантемама, господо.

Пијем у славу њихових малих прозорчића и у славу лекара, белих, и угојених, који су им долазили, одевени у бело, као жене. Господо, у славу њихових постеља, срамних, пуних црвених, крвавих, мрља, које не могу да опишем, јер нису личиле на руже авињонске.

Господо, ову чашу онима што су лежали на тим постељама, што нису биле чисте као постеље наше, брачне. Ову чашу онима што су се превијали на тим постељама, од мука. Младићима кршним и лепим који су мирисали на јодоформ, на мирис што личи на маскот, који радо употребљавају наше даме. Ову чашу младићима што су лежали на тим постељама и писали писма у Банат и питали: да ли је жито никло?

Пијем још једном шупама дерним и смрадним и мрачним, опкољеним високим плотовима, набијеним жицама трновитим, у којима су, ноћу, блуделе страшне, погурене сенке. Пијем у славу пука Банаћана, који беху верне слуге

Бечког ћесара. У славу кола Банаћана, што се ту играло око столова на које су их бацали и секли. Секли немилице, ножевима страшним, што су задирали дубоко, и бесно, али нису могли да исеку ни један јаук, из тела њиховог, пуног рана, окуженог, жутог, гробног, јадног. Пијем у славу кола Банаћана.

Нек се у мом вину, што га ево просипам пијан, на ваш бео чаршав, затресе сила очајне радости, и стида, затресе коло уз бесне поскочице. Господо, једну чашу поскочици друга мог. "Држ' се, секо, за кајиш, ево тоциљајка!" Једну чашу поскочицама пре смрти. Нек се у мом вину згрче болна лица, страшне главе лудих мученика, и заори коло Банаћана, што ће погурени, пуни смеха, изићи пред Милоша.

Пијем у славу ритавих пешака, најбољих пешака дичне хабзбуршке династије, што нису корачали по бојишту, него играли коло у једној венеричној болници.

Пијем у славу генералштабног каплара, који је командовао, славно, војску болести, свакојаких, по Банату. Једну чашу у славу румених ружа, што су почеле да цветају на уснама славних пешака славне војске Хабзбурга.

Пијем у славу смеха Банаћана који је лаган као и коло њино, али оштрији од јатагана. Батаљона Банаћана, што су пуни смеха, са веселом песмом, опкољени стражом, марширали у болнице. У славу смеха Банаћана, који је лаган као и коло њино, али оштрији од јатагана.

Дајте ми чашу да напијем празницима.

Да напијем недељи, кад се звона огласе и кад Сунце гране. Да напијем женама што стајаху недељом, пред капијама. Белом круху и врућој погачи, звекету дуката и свиленој, девојачкој марами. Девојци која се није плашила и није се гадилa рана, него је загрлила брата. Ову чашу женама које нису презирале гнојне каранфиле на уснама Банаћана, занемелим од стида и беса. Чашу капијама, у недељу, кад звона звоне и долазе жене, сељанке. Мирису рубља женског и белог круха, из којег ћарлија богатство банатског жита и смеха Банаћана, који је тврђи од камена.

Ову чашу оној жени што је допратила мужа и насмешила се једним осмехом који не могу да вам опишем, господо, јер не личи на осмех Ђоконде. Ову чашу женама што миришу на жито.

Нек ово вино, што ево просипам, зарумени лепше него оне ране на браћи њиховој, што су били виши него косе, тврђи него мотика и веселији него рало, кад уђоше. А погурени и бледи, и сухи као ђерам кад изиђоше пред жене, сестре, и мајке. Чашу у славу оне недеље кад су питали: да ли жито ниче?

Чашу ову оној мајци што је, смежурана и седа, погурена и хрома, дошла и рекла сину: "Чедо моје, како би те нана о Св. Аранђелу оставила без колача?" Господо, не могу да је опишем, за националисте, јер није личила на царицу Милицу. А ни интернационалистима, јер није личила на Рембрантову матер.

Ја пијем у славу њиховог кола вечерњег, недељом. Светиљке су биле прашњаве и мале. У малим прозорима не беше свиле небесне, плаве, она је била подерана. Чашу ову у славу рите!

По креветима, у мраку, лежале су сенке. Мужеви, оцеви, браћа, деца у стиду и сраму. Ја пијем у славу смеха Банаћана, који је оштар као колац.

Пијем у славу песме Банаћана, широке као равница, лагане као угојена стока, што храни као жито. У славу оне песме која се орила целе јесени, 1915, из једне хабзбуршке венеричне болнице. Чашу за ону мрачну гомилу око постеље најкужнијег друга мог. Он ми је био песмовођа, банаћански, бећарски. Ја пијем у славу смеха Банаћана, што је поноснији од челика. Пијем једној венеричној болници, из које се целе јесени орила бећарска песма.

Нек моје вино, које просипам ево бесно по овом белом, свечаном, чаршаву, зарумени у славу друга мог, каплара Проке Натуралова, кога су стрељали, 916, новембра првог.

Пијем у славу онога дана кад је доведен. Пијем у славу папира руменог што су га читали војсци, победоносној, насред болнице. Речима којима се претило смрћу батаљонима

Банаћана. Пијем у славу смеха Банаћана који нису хтели да иду у смрт. Још једну чашу дивизији Банаћана.

Нек здравица моја заборави вашар царева и народа, нек здравица моја кликне Банаћанима. Још једну чашу за друга мог, за дан кад су га довели. Беше весео дан, јесењи дан.

Још једну чашу сватовцу, оном који се те вечери певао у његову част, славног генералштабног команданта банаћанских болница. Сватовцу пуном материних суза, девојачке косе, рузмарина и росе. Једну чашу младости његовој.

Зид је био бео као овај чаршав, попрскан крвљу, као овај вином. Пијем у славу оног аустријског војника који му је пришао да му завеже очи. У славу банаћанског смеха којим је то одбио. Његовој последњој жељи да му даду славску иконицу да је целива, последњи пут. У славу оног дана кад су га одвели.

Пијем за проститутку којој је платио стотинарку да га зарази. Оног истог дана кад се, спреман у бој, заклињао да ће: и по дану, и по ноћи, у свакој борби, на земљи и на води, и у зраку, остати веран застави Хабзбурга, што се, победоносно, вила некада по Европи, у рукама Банаћана. Пијем у славу те банаћанске стотинарке која је плаћена за најгаднију болест, а све у славу Бечког ћесара.

У здравље те проститутке која га је издала.

Нек моје вино полије овај чаршав бео, да не видим на њему њено бледо лице, кад се покајала пред Судом и пала пред њим на колена.

А он јој се смејао бесно, лагано, банаћански.

Пијем у славу Војног Суда и барјака црно-жутих, којима се насмејао кад га осудише на смрт. Пијем у славу јесени која је гледала, кроз прозоре, погуреног друга мог, генералштабног каплара, шустера Проку Натуралова, кога су стрељали, 916, новембра првог, у једној венеричној болници, дичне хабзбуршке династије.

У славу кола Банаћана које је тако радо играо.

У славу поруке његове!

Поручио нам је да се, на повратку са стрељања, отпева банаћански бећарац и одигра коло. У славу погурених и

кужних који су играли, и стражара који су их тукли батинама. Ову чашу поруци његовој. Босиљку који му је нађен око врата. Плачу горком и јецању које се чуло целе ноћи, за њим.

Банаћанском бећарцу којим га испратише до капије, кад је одведен пред Суд. Чашу за свежањ сиромашни, са белим крухом, који му остаде под креветом. У славу високих плотова, набијених жицом трновитом. Нек моја здравица проспе ово вино што не може да утоли жеђ. Нек моје вино зарумени у славу кола Банаћана, пуног бећараца, што се играло бесно, без јаука, у једној венеричној болници дичне хабзбуршке династије.

Ову чашу пијем погуреном и срамном другу мом, генералштабном каплару дивизије Банаћана, кога су стрељали, 916, новембра првог.

Господо, једну пијану чашу Банату!

КОМЕНТАР УЗ ОВУ "ОДУ"

Читалац је можда стекао утисак да је K und K. регимента бр. 29 само кукала и јадиковала и да се никад није бунила. Читалац се vara. Иако је дисциплина у аустријској војсци, особито у стајаћој војсци, била ужасна, као у француској Легији странаца, већ је у Бечкерекy, у гарнизону, долазило до инсубординација.

Затвори су били, већ крајем 1914, пуни мародера, а саботажа је, у аустријској војсци, нарочито у славенским пуковима, била општа.

Пред полазак на бојиште, ми смо имали у Бечкерекy два сензационална доживљаја.

Први је био бомбардовање Бечкерекa, француским (?) аеропланима, који су бомбардовали ексерима. Ти ексери били су, у ствари, минијатурна челична копља, која су, по закону теже, падала убрзано и заривала се дубоко.

Ствар је била једна фантастична киша.

Безопасна.

Други је био: вежба бојним мецима.

Водови су имали да напредују, уз ватру резерве, и да се привикну фијукању метака изнад и поред глава.

Ствар је била много опаснија.

Први пут је један редов дигао кундак на официра, мени наочиглед, код Злочова. *Двадесет и девет*а је марширала, али је на њу почела да пада и сенка вешала. Аустрија је, међутим, и код куће вешала, а међу обешенима било је и мојих познаника и рођака. (Милош Дрндарски, у селу Плочица. Син професора Јовоновића, за кога ми се преудала стрина, у Новом Саду.)

Кад би се припремало вагонирање маршбатаљона, саботажа би се појачала. Поред свих казни, било је пуцања самом себи у ногу, у руку, и инфичирања болестима. Венеричним.

Један румунски пук, из Арада, увео је моду трахом.

Трахом је страшна, прилепчива очна болест, пореклом из Египта, која је међу сиротињом у Подунављу, у оно време,

била јако раширена. Инфицирајући се трахомом, аустријски пешак надао се да ће сигурно изостати из формација које су слате на бојишта.

У исти мах се излагао опасности да *ослеји* на оба ока.

Аустрија је и ту болест сматрала као симулирање мародера, и слала је на бојишта и инфицирана одељења. У један вод "трахомаша", уз церекање мајора Јанаушека, распоређен сам био и ја.

Страх од смрти пролази брзо, после битака, али, кад се сетим трахома, мене, и после толико година, подилази језа.

Чини ми се да ми цури у загнојеним очима.

Лекари нашег пука вршили су саботажу, већ 1915, тако да је била скоро очигледна. Већини није било повратка, били су на бојишту, без одсуства, од почетка, па им није више било стало ни до чега. У згодном тренутку пунили су болнице, са превијалишта. Радило се по оном нашем: гледамо се немо, ал' се разумемо.

Др Думић, из Меленаца.

Сима Алексић, из Новог Сада.

Чапа Радованчев, из Панчева.

Осталима не памтим имена.

Мене је спасао Шаца Петровић, лекар из Кикинде, кога сам знао и пре рата. При спасавању рањеника, под ватром, он се био тако прочуо, да је био одликован великом сребрном медаљом за храброст. Био је рањен у руку, али је радио и даље.

Кад ме је видео, после једног крвавог дана, како жваћем хлеб и седим на киши, на једном пању, рекао ми је да дођем на превијалиште, ма како. Њихова ће брига бити да ме даље шаљу.

Ја сам прво, изгубио шињел (то се кажњавало) и спавао на киши, мокар као из бунара, у нади да се разболим, али никад нисам био здравији него те јесени.

Затим сам, при ускакању у руски ров, ударен кундаком по носу (ја и данас мислим, случајно), у гужви која је настала при разоружању. Крв ми је, међутим, лопила тако да су ми

груди биле натопљене крвљу. (У џепу блузе носио сам немачко издање Достојевског о Сибиру. Universal.)

На пола сата пре тога, ја сам још рапортирао Јанаушеку, па су му сад јавили да сам остао мртав у руском рову. Рањеници који су то вече однети у болницу однели су глас о мојој смрти далеко, тако да је до моје матере, у Иланчу, допро.

Међутим, кад је пао мрак, ја се појавих на превијалишту, и Петровић ме је нашао у сену, на тавану превијалишта, где ме је Радованчев био сместио. Лекари су доле радили, секли, превијали, и дању и ноћу.

Авлија је била пуна рањеника у блату. Срби би чучали крај свог земљака који је умирао. Румуни су плакали и праштали се, као да на туђ погреб иду. Мађари су псовали и болничаре, и лекаре, и божју мајку. А само су Руси, у великој гомили, у мраку, ћутали и пружали руку кад би болничар са фењером и чајем прошао.

Онај међу њима који би престао да пружа, жедан, руку, смирио би се, заувек, у блату.

Петровић је тврдио да ми ништа нарочито није у носу, а љутио се што немам бар температуру. Вели, не може то тако.

Па ипак, сутрадан, при општем прегледу, др Думић је пронашао да имам болесна плућа и толика је била дисциплина, у Аустрији, у војсци, да су и два млада лекара, Мађара, потврдила ту дијагнозу.

Отуда туберкулоза код јунака романа у *Дневнику о Чарнојеввићу*.

На дивизијском превијалишту, сутрадан, пронашли су да ми није скрхана кост у носу, а да су ми плућа сасвим у реду. Кроз два-три дана, имао сам да се вратим у пук, и јавим Јанаушеку.

Међутим, толики је био тих дана прилив рањеника на превијалиште, да сам убачен у један транспорт који се задржао тек у Бродију.

Одатле сам се јавио матери, преко телеграфа, у Иланчу.

Може се замислити моје запрепашћење кад сам, кроз три дана, позват у болничку канцеларију, где ми је саопштено да одлазим хитно у једну болницу у Бечу, у болницу манастира Кћери божанске љубави, где, веле, имам тетку, католичку калуђерицу.

Ја сам стајао у ставу мирно и мислио да сам полудео.

Међутим, све је то било у најлепшем реду. Све је то сиромаш Буца удесио. Случај је највећи комедијант у свету.

Моја мати, као што је читалац видео, имала је брата у Бечу, који је желео да учим Експортну академију, а кад ја то нисам хтео, он ме је избацио. Међутим, кад је моја мати добила мој телеграм, она се, сирота, обратила брату, и он се омиловао. Молио је своју жену, Бечлику, да моли једну принцезу Виндишгрец. А моја ујна, Бечлика, сетила се сестричине моје матере, која је, заиста, била калуђерица у једном манастиру у Бечу.

О којој, да постоји на свету, ни појма нисам имао.

То је била једна госпођица Вујић, сестра од тетке моје матере, која је хтела да се уда, пре много година, у Панчеву. Али јој нису дали за оног кога је она хтела.

Она се онда била решила, као Офелија, да се дави, али се затим предомислила и решила да иде у манастир. А пошто српских женских манастира у то доба није било, и веру је променила. Отишла је у католички манастир у Сарајеву, а сад се налазила у Бечу.

За фамилију Вујић, у Панчеву, била је као и мртва.

Међутим, да ме преместе у Беч, требали су њу.

По једном параграфу у Аустрији, свака је породица имала теоријско право да свог болесника или рањеника премести у своје место становања. Међутим, у пракси, за тако што је требало као за све у Аустрији, протекције. Ствар су свршиле принцеза и калуђерица.

Појавих се, тако, новембра 1915, опет у Бечу, али не у свом пансиону него пред вратима једног женског манастира (Tochter der Goetlichen Liebe), који је био манастир у приземљу, а на спрату болница. Дочекала ме је једна старица, калуђерица, са белим платном око главе, као нека холандска

рибарка. Имала је бело куче ка крилу, које је лајало на мене, а око паса имала је бројанице од црних зрна.

Она ме пољуби у чело, а помилова по образу.

Рече ми да је и она била Вујић, као моја мати, из Панчева.

Ја онда помислих да је живот можда само једна комедија, Голдонија.

Био сам се, дакле, вратио, у Беч, опет, после годину дана, али то више није био онај Беч од пре годину дана. Није у њему било ни мог пансиона, ни Универзитета, ни мог Биримца, ни покварене, веселе, Маријете Лориол.

Носио сам апотеку лекара, преко дана, и учествовао у дочеку рањеника. У приземљу је било пуно белих љиљана, а на спрату – штака, и протеза. Оргуље су свирале под нама, а, можда, и над нама. У мом сећању се сад све то тумба.

Увече сам могао да идем код ујака, или у позоришта, и свуда, а кад бих се у зору појавио пред вратима манастира довољно би било да викнем "der Neffe" ("нећак") и врата би се отворила.

У Галицији сам видео рат.

У Бечу: како се једно царство и једна престоница распадају.

Беч је, већ у јесен 1915, био једна огромна јавна кућа.

Усред рата, седео сам тако у театрима, пролазио на таласима валса, залазио у породице својих познаника и видео људску беду и људска срца. Корупција, проституција, меланхолија, свуда.

Свуд је на зиду била једна слика: једног старца, у униформи маршала, са бакенбартима као у белог зеца, коме се син убио, коме су жену убили, и који се сад молио Богу, за Аустрију:

Постојала су тада два Беча. Један: здрав, млад, који је одлазио на бојишта, да се врати у болнице, без руку, ногу или глава. А други: богат, крезубав, шкарт, забушант, који се парио код куће са остављеним женама. Једни су ишли у смрт – најбољи део становништва – а други – који су се богатали на

рачун њихов – окретали су се још увек на музику валса. То је била селекција.

У будућим ратовима бар *џа* неједнакост нестаће из еугенетике човечанства. *Сви ће бићи једнаки њод бомбама.*

Моја тетка, калуђерица, тражила је од мене у Бечу само једно. А то је, да недељом примам свету причест, као и остали пацијенти.

Кад сам ја протествовао да нисам католик, него православан, она ми је рекла да је сад рат, да је Бог један, и да би моје одбијање могло да се тумачи као демонстрација у цркви.

Ја онда пристадох да исплазим језик, на који ми је спуштана хостија. Ствар је била јако церемонијална. Мени, равна до Косова.

Читалац сад, можда, каже: све је то лепо, али какве то везе има са вешалима. Читалац ће видети, одмах, да има.

Наиме, моја мати није у Бечу имала само тог брата, и ту сестричину, него и брата од стрица, мајора Косту Вујића, који се тада налазио на положају ађутанта Врховног војног суда.

Тај Коста је, преко дана, био прави Кир Јања, али је увече долазио по мене, да ме изведе, у фијакеру са гуменим точковима. Ја сам у Бечу имао своја пређашња друштва, већином студената, и студенткиња, са Универзитета. Коста је имао своја друштва, разних Бечлија, и Бечлика, из свих класа, чак до ћерки хаусмајстора.

Око поноћи, онда, почео би да нам прича.

О онима који су осуђени на вешала.

Све до пролећа 1916, ја сам тако пролазио Бечом, као сенка, и ко зна докле бих био посматрао, тако, позадину рата, да није дошло до овога што се тада звало: посета са највишег места.

Принцезе, ерцхерцози, цар, кад би правили посету болницама, имали су да виде, као у селима Потјомкина, само рањенике са медаљама. Оне који би се затекли без медаља избацили би, хитно, из болница у друге болнице, или у пук, или на бојишта.

Цар Карло је, доцније, имао обичај у таквим приликама да ухвати рањеника за медаљу, или за дугме блузе, па да пита: "Где сте то добили? Јесте ли учествовали у биткама?"

То исто. Понова. По неколико пута.

Мене је тетка, у таквој прилици, сакрила једном у болнице Салцбурга, затим у санаториј Графенхоф (St. Johann) на 800 м., а преко лета, у летовалиште Франца Јозефа, у бањи Ишл.

Имао сам времена да пишем, али ми није било до писања.

Међутим, у јесен 1916, ни та камуфлажа више није била могућа. Моја тетка, онда, да би ме спасла одласка на ратишта, удесила је да ме болница прогласи за привремено неспособног и пошаље на службу која није ратна. А не треба, ваљда, више ни да кажем да је сиромах Буца, комедијант, онда некако удесио да то буде тачно тамо где ме је Аустрија 4. августа 1914. ухапсила.

Упућен сам на службу, у Сегедин, у Дирекцију државних железница, која се налазила недалеко од Полиције, а прекопута парног купатила. У Дирекцији се налазила и, тајна, Команда војних транспората, која је управљала ратним саобраћајем са ратишта и на ратишта, на Балкану, и у Румунији. Не треба ни да додам да је служба била строго поверљива.

Читалац се можда сада пита како је било могуће да после свега што сам испричао *мене* упуте на такво место. Одговор на то је да је таква била Аустрија.

Њена Врховна команда (Armee Ober Kommando) имала је иницијале: А.О.К., што је значило врховну команду, на немачком.

Међутим, већ те јесени, сва аустријска војска, и официри и војници, имали су обичај да кажу да би то требало да значи: Све без главе. "Ales Ohne Kopf!" А.О.К.

У тој команди ја сам био телефонист, у екипи експерта, високог, железничког чиновника, са титулом доктора права. Радило се, као у рудницима, на смену и дању и воћу. Два дана дању, трећи дан и дању и ноћу. Графинони су били у рукама

официра, а тако исто и шифра, телеграми, формулари, контракције, потписи. И одговорност је била њихова. Међутим, после поноћи, официри би често отишли у своју собу да спавају, на црним, кожним, улубљеним диванима железничара.

Остављали би графиконе, формуларе, телеграме, са *бланко* потписима. То је од њихове стране било, можда, јако лакомислено, јер се је лако могло десити да се транспорти, *преко шелефона*, рђаво диригују, упуте на пругу која је закрчена, или погрешно задрже на станици Сегедина. Могло је да дође до закашњења, а закашњења да буду врло непријатна, да не кажем фатална.

У сваком случају, за време мог боравка, у тој команди, присуствовао сам, каткад, врло непријатним сценама због погрешака. Долазило је и до истраге, било је и страховите дреке, преко телефона. Сваки би се дерао на свакога, и нико није хтео да саслуша мирно никога. На крају крајева, вук би појео магарца.

Сећам се, на пример, онога што се, док сам ја био тамо, десило два-три пута Турцима.

Турска је у то време била почела да шаље трупе на аустријска и немачка бојишта, а те трупе су добијале, на три станице Сегедина, ритуалну муслиманску храну.

Да би се таква храна припремила, било је потребно да станица добије у телеграму, *преко шелефона*, једну шифру. Ако би та шифра, случајно, изостала, Турке би у Сегедину сачекала чорба од чварака, а у вагоне би им се корпама убацивала сланина.

Дабогме, долазило је због тога до велике дерњаве међу савезницима, али погрешка, каткад, није могла да се поправи и Турци су настављали пут, без ритуалног ручка.

Ми смо тврдили да је шифра за ритуалну храну била дата.

Станица: да није била дата.

Сећам се да је долазило, док сам ја био тамо, и до озбиљнијих шала него са Турцима. Неколико пута немачка Команда на станици у Оршави урликала је преко телефона,

тражећи неке транспорте, у задоцњењу. Ствар је била врло непријатна и сви смо били бледи као крпа. Сама наша Команда трудила се да ствар заташка. Нарочито је била драматична истрага око закашњења неких хаубица (ако ме сећање не vara, за време битке код Таргу Јиу).

Та ствар се дуго дискутовала и после тога смењена је ова екипа писара и телефониста, као неспособна. А упућена у пукове и казне ради, на ратишта.

Та судбина није мимоишла тада ни писара који је радио са мном, ноћу, Кона, једног слабушавог Пештанца. Ни мене.

У зиму 1917, ја сам упућен из Сегедина у пук, а ваљда због тих хаубица у школу за резервног официра, у Острогон.

Био сам блед као крпа.

А.О.К.

*

У Сегедину сам становао код једне старице која је у рату изгубила сина – јединца. Хусарског официра.

Кад бих се вратио увече из канцеларије, затекао бих је, често, како седи пред сликом на зиду, свога сина, или како стоји на прозору и гледа према станици, куда је војска била отишла.

Она је према мени била добра.

Ја сам према њој био пун поштовања.

У околини Сегедина има много ружа, које пиљарице доносе на трг Сегедина и продају, јевтино. Те пиљарице говоре дијалектом Сегедина, који и ја знам, мада нисам тамо рођен. Ја сам пријатељски разговарао са њима. Суштина њихове философије била је једна изрека, која је гласила: Некако ће већ бити, јер још никад није било тако, да некако није било! (Valahogy csak lesz, mert még sosem volt úgy hogy valahogy ne lett volna!)

Кад бих био слободан, ја сам време проводио на Тиси, у чамцима. Ни тај свет на води (A vizenjárók) нисам мрзео. Ја сам уживао у разговору са њима.

Али да је било могуће, ја бих тада радо био приредио и превртање возова који су се кретали на Балкан, или су долазили са Балкана.

У Сегедину нисам више био онај балавац из Беча. Био сам постао сув као хрт, са очима курјака.

Хранио сам се на станицама и скоро сваки дан сретао се са познаницима, земљацима, вршњацима, који су ишли на ратишта, или долазили са ратишта. Слушао сам о вешалима.

Аустрија је водила рат према нашем народу, као према зверовима, или стеницама. Није могла очекивати пардона. Освета ће увек бити оружје слабијега, а саботажа, ма каква, слатка. Архиве те Команде свакако постоје. Била би то интересантна лектира за неког лешинара наше литературе.

У Србији, стари људи морали су да устају и скидају капу окупаторским официрима, па и њиховим женама, и дрољама. У Крушевцу, једна млада учитељица, која није хтела да *шако* поздрави официра, била је *баџинана*.

Поменута млада девојка из Шапца видела је своју разрушену кућу у аустријским новинама, а њеног старог оца, који је био талац, само су случајно мимоишла вешала.

Моја мржња на Аустрију била је тада постала толика, да бих муцао, при разговору о алејама вешала, која је Аустрија била у Србији подигла. А моје родољубље имало је, каткад, облик једног наслеђеног породичног лудила.

Све што сам радио у оно доба, радили су и моји вршњаци, и више од тога. Све су то зрна песка у мору патње нашег народа. А сем тога, и да сам о томе рекао више, нико ми данас не би веровао. Хтео сам само да кажем да ову песму, ове патетичне стихове, нисам исисао из прста.

Ја сам био решио да *шћамѿам* своје песме, усред рата, у часопису Друштва хрватских књижевника, у *Савременику*, и послао сам био прве песме ове врсте уреднику тога часописа, Јулију Бенешифу, кога нисам знао и који је мислио, у почетку, да је моје име нека врста псеудонима.

Пред одлазак из Сегедина, ја сам му писао ко сам, а он ми је писао чудна, романтична писма, а обавестио ме је и о томе да цензура понешто брише у мојим песмама.

У овој песми брисала је реч *Вешалима*, у наслову, а све остало оставила. Таква је, у Аустрији, била цензура литерарних часописа. Као што рекох, кад би цензура нешто брисала, Бенешић би то давао музичару Коњовићу, своме пријатељу, да допева.

Лично сам Бенешића видео тек при мом одласку у Италију, у његовој канцеларији, на Гричу. Кад сам ушао код њега, у ратној опреми аустријског официра, за тренутак ућутао је.

Вели, то што пишем неке "родољубиве" песме у униформи аустријског официра, то ми још не даје право да уобразим ишта. То је радио и Прерадовић, у униформи аустријског генерала.

Али да пишем и *шиџамџам* такве песме, под пуним својим потписом, за време рата, е то му се већ допада.

Одмах затим одвео ме је код "Три гаврана", да једемо ракове, које је јео са уживањем гурмана. А позвао је био и Луначека, уредника *Обзора*. Ако ме сећање не вара, Луначек је тада писао неку огромну романчину о Загребу, коју никако није успео да заврши. А био је заборавио како почиње.

После рата, и код нас било је људи, па и књижевника, који су тражили чак и од Народне скупштине да им се урачуна *дуило* у године каријере, и за пензију, време када су се, како рекоше, излагали опасностима због свог родољубља.

Будући лешинари наше литературе могу писати о мени што год хоће, али моје име не могу наћи међу таквима.

КОМЕНТАР О САН ВИТУ

У рату родитељска љубав потенцирана је ужасом. Пред смрћу, сваки људски осећај је интензивнији. У младости, и у рату, човек носи у себи дубоку чежњу за срећом, као да ће вечно живети и као да је будућност, крај свих грозота, лепа.

Иако сам био блед као крпа од претрпљеног страха, ја сам из Сегедина пошао на ратиште задовољан.

Пред полазак, телеграфски сам позвао своју матер, из Иланче, да дође да се видимо. Било ми је жао те старе жене, да ме не види пре него што одем.

Међутим, мој телеграм, случајно, *преко шелефона*, био је саботиран.

Команда у којој сам радио крила је своју адресу, а адреса јој је била, тачно, ова: Bahnhof Linien Kommando Szeged. Мислећи да је оно "Linien", ваљда, нека граматичка накарада – што је и била – телеграфиста је моју адресу, *преко шелефона*, јавио у Иланчу овако: Bohnhof Kommando Szeged.

Моја мати је била дојурила у Сегедин и узалуд ме је тражила. Она ме је тражила по сегединским станицама, а ја сам седео и чекао наред Сегедина, у згради недалеко од Полиције.

Моја мати је, кад је пао мрак, међу возовима пуним трупа, трчкала уз црвене, зелене фењере, уз локомотиве из којих је избијала пара, као из змајева, и, најзад се горко заплакала.

Викала је и моје име.

Ја сам, сутрадан, пошао у тврђаву Коморан.

Аустријска војска имала је уочи зиме године 1917. много мртвих, а нарочито младих официра, у Италији, па је, ваљда зато, неко у Министарству, у Бечу, био решио да се сви студенти Универзитета, који још нису официри, упуте у школе за резервне официре.

Ја сам се бојао истраге у Коморану, због оних залуталих хаубица. Уместо тога, и ја сам био упућен, из Коморана, у школу, у један заробљенички логор крај Острогона.

А.О.К.

У том логору, под снегом, већ после три месеца, полажем испит.

Прво одговарам на теоријска питања, која су смешна.

Колика је висина пушчаног метка на разним одстојањима, на 500, на 800, на 1.200 метара итд.

И слично.

Затим полажем команде, на егзерциришту. Урlichem, и окрећем чету, као да је лепеза, у колону. И слично.

Најзад ми дају ратни задатак: батаљон је стигао на реку, и имаће да је пређе, у чамцима, у зору. Имам да га осигурам, ватром, при прелазу, са једном четом и два митраљеза. Непријатељ је на обали преко и чује. Команде?

Истрчавам и командујем водницима, знацима. Развијам их у стрелце, изводим под насип, размештам, укопавам. Митраљезе на кров неких ваљда рибарских кућа. Камуфлирам. Цртам, брзо, ситуацију и шаљем скицу натраг, батаљону. Бићемо укопани до поноћи, чим се раздани моћи ћу да тучем бочном ватром.

Играмо се, као деца, рата.

Прилази нам затим испитна комисија, са председником генералом Сњарићем, на коњу. Притерује коња и пита како се зovem. Ја онда урlichem, у ставу мирно, лицем према непријатељу, име. Он ме на нашем језику пита јесам ли Србин.

Велим, Србин.

Вели, добро је било. Командовао сам знацима и нисам пустио ни гласа. Положај је добро изабран. И митраљези су на добром месту. Ја сам чак загазио и у воду. Скица је врло добра. Изненадило га је како добро цртам. Дао сам му пуну илузију, каже. Одличан.

Сњарић је јахао мало накривљен. При прелазу Саве добио је метак, у незгодно место. Његов коњ, за све време док је говорио, ударао ме је њушком. Трепћем, а не би требало да трепћем.

Идућег дана нови официри приређују пијанку у јавним кућама Острогона. Крајем XVII века то је био расцијански гарнизон. Горе, на брегу, где је онда била тврђава, сад је велика базилика, седиште арцибискупа, примаса Мађарске.

После те пијанке разилазимо се у пукове.

Одлазим у Коморан *двадесет и деветиој*. Очекујем да ћу са њом на ратиште. Међутим, после седам дана долази мој ратни распоред. Имам да одем у Врховну команду армије на Сочи (Isonzo Armee) у Сан Вито, на Таљаменту. Ја у први мах мислим да су полудели, али, нема сумње, све је у најлепшем реду.

Полазим специјалним, официрским возом из Пеште у Италију.

По чину, у вагону, најмлађи сам, али разговор са једном младом девојком под прозором, који се чује, поправља међу официрима мој ранг. Наиме, испраћа ме једна витка, црномањаста девојка, са тамним, меланхоличним очима. Мађарска песникиња (Tábori Piroska).

Њена сестричина је једна од најлепших жена Пеште и познато је да је врховни заповедник аустријских трупа у Румунији (генерал Кевеш) обожава. То је јавна тајна.

Испадам, дакле, нека важна личност.

Таква је била Аустрија.

Удине, у Италији, празно је још порушено, а нема ни један прозор.

Ми, официри, међутим, имамо свој хотел, и ресторан, и позориште. Оперету, из Беча.

Имамо и свој бордел.

Кажу да има два улаза, један за чинове до мајора. Други за више од мајора. Генерали, кажу обешењаци, имају и профилаксу.

Трупе које пролазе имају од коприве шињел.

За доручак добијају неки пржени кукуруз, као кафу, и неку зову, као чај. Ђонови им пропуштају воду. За ручак имају репу. За вечеру ваљушке од црног брашна и купус, помешан. Невероватно – сваки дан. Аустријском војском у Италији командује Србин. Генерал Светозар Боројевић. (Razza di mercenarii).

Прелазим, затим, реку Таљаменто, којом још плове лешине побијених коња. Сећам се лепе, веселе, покварене Маријете Лориол, и кажем себи, полугласно: "La charogne".

СТИЖЕМ, затим, у варошицу Сан Вито, која је пуна багрења, белог, жутог, плавог, и, у којој је почело пролеће.

Становништво се разбежало, али на општинској чесми има жена и девојака, које ме посматрају, немо, непријатељски, док пролазим.

Оне весело циче, и смеју се, кад талијански проговорим. Неке су врло младе.

Свет ми се тужи, јер мисли да сам Талијан. Кад опазе да нисам, извињавају се, повлаче се и гледају зачуђено за мном. Питају ме ко сам.

Сан Вито има мало, врло старо позориште.

Једна млада Талијанка води ме да ми га покаже. Прича да су највећи глумци гостовали у њему. Варошица је пуна женских чиновница Врховне команде, које се зову "помоћне снаге" ("Hilfskraefte") а које су младе, лепе девојке, доведене из Беча и Аустрије. При крају рата, све су већ биле проституисане. Имају врло лепе хаљине и Талијанке им завиде на хаљинама.

Врховна команда у Сан Виту смештена је у једној згради од мрамора, у коју се не може без специјалне дозволе, а из које се не излази више, без специјалне дозволе.

На ходницима стоје подофицири под оружјем.

Предајем документа и добијам преноћиште у једној кући која је сва у глицинијама плавим.

Идућег дана прима ме један мајор. Вели, ја сам одређен у Обавештајно одељење Команде и имаћу да идем у један коњички пук, драгуна, на положај, да заробљене официре *саслушавам*. Мајор ми даје једну књигу и каже ми да ту књигу не смем да однесем, али да је напамет научим.

Разгледам књигу и видим да се у њој налазе подаци о талијанским пуковима са којима ратујем. Боје, ознаке, официри, па чак и поверљиви подаци о томе како се који пук држао при поласку на бојиште и вагонирању у железнице.

Над мајоровим столом велика мапа од рељефа са нашим и талијанским положајима. Заставице се мењају према извештајима са фронта, и из Швајцарске. Из Швајцарске извештавају, аустријски шпијуни.

Мајор ми каже, сутрадан, да се спремим. Дошла су кола по мене, која ће ме одвести на положај. Каже ми да одлазим у један коњички пук, чији је командант један принц, па да пазим.

Затим ми даје документа и пита ме, узгред, јесам ли Пољак или Србин?

Велим, Србин.

Он врти главом.

Сутрадан, пред вече, возим се колима, као да идем у Иланчу, једном драгунском пуку (ако ме сећање не вара, бр. 14) и стижем у мраку.

Добијам, за становање, читаву једну, празну, кућу.

Ходам по њој и бирам где да ми наместе постељу.

Коњаник који ме је довезао постаје мој посланик. Цео пук је састављен од Пољака и човек ме пита чувши моје име, да ли сам и ја Пољак?

Затим ми показује пут у ађутантуру и идем на вечеру.

Пре вечере, излазим на рапорт команданту, принцу, и представљам се онако како се у аустријској војсци представљају. Урличем чин, име, презиме, и формулу да се представљам "најпослушније".

Принц ми пружа руку, али додаје, јетко, да не зна ни ко ме је послао, ни зашто сам дошао. Они и сами умеју да заробљенике *саслушавају*, а знају и талијански, добро.

Пуковска трпезарија је раскошна, као да смо ушли у Венецију.

Имамо пет јела, и сладолед, на крају.

Код стола никако ми не успева да заподенем разговор са суседима, ни прекопута, ни десно. Сваки је официр за столом гроф или барун. ("Der Mensch beginnt beim Baron".) Једини обичан човек је лекар у пуку, Румун. Разговарам са њим и он се, очигледно, церека на то што ме је снашло.

У том друштву пази се само на то: како једу шпарглу.

Једем је прстима, као глисту (*comme il faut*).

Талијанска артиљерија грми, али не туче село, пуца идилично.

После вечере, враћам се у празну кућу. Сва је у месечини и цвећу.

Ходам по кући као вештац, са свећом у руци, и тражим своје књиге, мастило и перо. Пољак их је сместио у једну празну собу.

Седам на свој сандук и пишем.

Кућа је празна, али у једном мрачном углу примећујем неку ствар. Једну руку од бронзе, која је била упијач.

Знам да је невероватно.

Већ идућег дана, по подне, зову ме у ађутантуру и кажу ми да се спремим, враћам се у Сан Вито. Кола ме чекају. Дали су ми веле, печену гуску, и флашу шампањца. Могу вечерати на путу.

Питам треба ли да се одјавим команданту.

Веле, није потребно.

Враћам се, истим колима, у Сан Вито, а мој Пољак ми прича на путу да напољу, на положају, драгуни очекују, сутра, крваву битку.

У Сан Вито, сутрадан, излазим на рапорт, оном мајору. Он се смеје и каже да сам био послат погрешно. Вели, мој распоред је извршило Министарство у Бечу, али погрешно. Желим ли да ме врате у пук или на опоравак у Абацију?

Велим, мени је то свеједно.

Вели, онда ово друго.

Тако се опет враћам у Удине. Имамо оперету.

Затим путујем у Опатију. Заборавио сам да му вратим ону књигу.

КОМЕНТАР УЗ ПОВРАТАК ИЗ ИТАЛИЈЕ

Према обичају у аустријској војсци, официр, при повратку из ратне зоне, добија неколико недеља одмора, као "реконвалесцент". Ја се смештам у једну болницу у Опатији, која је у ствари хотел. Официри у хотелу кашљу, ћопају, сунчају се, а има их и којима су жене дошле у Опатију, и чекају.

Ја нисам више сув као курјак, као у Сегедину, нити ме рат више занима, као у Галицији. Вратио сам се из Сан Вита, уморан.

Рат траје исувише дуго.

Прекодан ходам, путем крај мора, који добро знам, у Ику и Ловран, а увече скупљам своје песме у једну збирку. У збирку *Ишака*, поред политичких песама, улазе, сад, и овакве.

Иако је пролеће у пуном јеку, каткад, кад је дан хладнији, ја имам онај чудан осећај, да је јесен.

Преко мора видим Ријеку и Сушак, са кућама где сам пре три године живео. Опет сам се дакле вратио. Зашто?

То нема баш никаквог смисла.

И познаници, и познанице, кажу ми да сам се много променио.

Сестре Церњајски сад раде у оделу болничарки, лепе су, и снажне као атлети, али не играју више весело. Не игра више весело ни Ромилда Морпурго. Сестра Зубранићева не чита ми више Кардучија и Леопардија, него каже да је велики песник Данунцио.

У једној књижари, у Опатији, у излогу видим песме поменуте мађарске песникиње. За децу.

Ја се на то смејем. Прошлост и садашњост трче тако као два кловна, паралелно, али се више никад састати неће. Не могу.

У свом пртљагу, сем свакојаквих стихова, носим и *Дневник о Чарнојевићу*, који је нарастао. Као купусара. Шта све нема у њему!

Уредник *Савременика* примио је неку моју прозу и пише ми да му шаљем и прозу. Сасвим сигурно, да треба да пишем и прозу.

Ја се онда спремам да ноћу, у хотелу, пишем и прозу.

Међутим, кроз три недеље, као наручен, у Опатију долази цар Карло, па оне који немају медаље за храброст, наврат-нанос, избацују. Мене шаљу у Коморан, у *двадесет и девету*.

Замишљам како ће цар хватати оне који буду били на рапорту за дугме, или медаљу, па како ће их питати, глупаво, поново: "Где сте то добили? Јесте ли учествовали у биткама?"

Па ми је мило да одем и не гледам то.

У почетку јула, ја сам опет у Коморану.

Ађутант пука више није мајор Таш, него један мајор из Осијека, Србин, који има велику *златну* медаљу за храброст, највише одличје које се може добити за учешће у рату. Он прегледа моја документа и смеје се мом излету у Италију. Размешта ме у једну чету, којом командује један мој друг из Темишвара, са којим смо се играли у детињству (Рајтер Шандор).

Улазим, дакле, код тог капетана и представљам се, урличући, а он се кикоће и каже да сам порастао. Пружа ми руку. Десет ме година није био видео. Вели, не би ме познао. Али сам добро дошао. Он ће на Пијаву, идућег месеца, па, ако треба да погинемо, заједно ћемо.

Иако ја стојим, пред њим, у ставу мирно, чини нам се као да смо се вратили у детињство и да се, војника, играмо. Подсећа ме како сам га једном одаладио. А ја њега како ме је једном, босоног, кад сам доносио хлеб од пекара, сачекао бичем и терао да скачем као чигра.

Његов је отац био архитект и зидао је куће у Јелисаветином предграђу, у Темишвару. Ми смо са тих грађевина, и са трећег спрата, скакали у песак. Једном сам се, на једној дасци, на зарђао ексер набо и он ми је рану исисао. Како то раде Индијанци, из племена Сијукс. Имао је две врло лепе сестре, чувене по лепоти, у Темишвару, много старије од

нас. Кад би се оне пресвлагиле да иду у шетњу, гледао је кроз кључаоницу.

Од ових наших вршњака, само је мени дозволио да и ја гледам кроз кључаоницу.

Према обичају у аустријској војсци, официру се пре поновног изласка на ратиште давала лакша служба.

Мени прво дају око руке железничарску траку и дужност да са четири војника прегледам возове између Пеште и Беча, на станици у Коморану. Имамо много дезертера, па чак и официра, који иду у Беч са папирима који нису у реду. Ма колико да је то смешно, и мада су Аустрија и Мађарска једно, забрањен је унос меса, масти, брашна, у Аустрију, то јест износ из Мађарске. Наређење за преглед, и официрског пртљага, које сам добио, врло је строго. А мој наредник, са четири војника, кад уђе у вагон, узима оружје на готовс.

Отварам, дакле, врата свих купеа и прегледам папире свих официра, кад хоћу (до ранга пуковника). Представљам се урличући, али тражим папире, строго. Моје име звучи српски, или чешки, или пољски, па, каткад, понеки официр предаје папире сав позеленео. Каткад, ноћу, у мраку, кад има дезертера, они искачу, главачке, кроз прозор у нужник. Пуцњи одјекују.

Нарочито су смешне, и дирљиве, жене официра, које искоришћују прилику да, из Мађарске, пренесу у Беч јестиво.

Кад им мој наредник отвара пртљак, оне ме гледају тужно и молећиво. Ја онда мислим да ту храну можда чак из Србије вуку и пуштам наредника да врши свој посао. Све им се одузима.

Каткад, међутим, понашам се не баш морално и ми се брзо разумемо. Оне гурају под седиште корпу, а ја кажем нареднику: "Већ сам прегледао!"

Пратимо каткад воз до станице у Беч, где скидам траку и постајем, као толики други, анонимни официр у Бечу. Кажем да идем ујаку а да ћу идући воз прегледати сутра, при повратку. Оне ми се онда захваљују, већ у колима, и нуде да свратим мало.

Рат је тих дана, на Балкану, постао кржави еп, док се у Бечу претварао у фарсу.

Поред те службе, прегледа возова, која је каткад и врло тужна – јер се све више болничких возова враћа из Италије, ноћу, да их не види становништво – имам и службу присуствовања погребу. Наиме, у Аустрији ни један војник није смео бити сахрањен а да на његовом погребу не буде присутан и један официр, који представља *ожалашћено величанство*. Оног што хвата за дугме.

Ту досадну службу нико није волео.

Међутим, који је официр на реду, сазнавало се при вечери, кад нам донесу пуковске заповести, на шапирографу. Обично су најмлађе официре одређивали за то.

Коморан је, иначе, досадна паланка, али има парк усред вароши, где је официрска касина и где, уз музику, вечерамо.

Добијам, дакле, овде, и ја ту заповест, често.

Одлазим, сутрадан, уштогљен, у рукавицама, у болницу и корачам после, круто, од болнице до гробља, уз звуке погребног марша од Шопена, по такту.

Гледам како сујеверне домаћице у Коморану истрчавају на капију, и просипају из лавора воду у којој је мртавац опрао ноге. Понеку сироту жену ти непрекидни погребни толико узбуђују, да нам довикује ружно и да нас проклиње гласно. Псује и његово величанство – а ја корачам уштогљено. Нисам чуо.

Стискам, нервозно, официрски, бајонет о бедро (сабља се више није носила) и корачам по такту. Напред музика, затим један полувод пешадије, па мртавац, чији је сандук покривен црно-жутом заставом Хабсбурга, а за сандуком на лафету, ја, као представник ожалашћеног величанства. (Болнице су пуне и мртаваца је много, а породице често не могу на време да стигну, па представљам, каткад, и ожалашћену породицу. Оца, или мајку, или децу.)

На гробљу мој наредник окреће полувод парадно, а затим, полувод, плотуном, одаје последњу почаст, мртавацу. Затим примам рапорт, салутирам, и враћам се, *за игућеи*, у болницу.

А пошто у болници, кад умру, све војнике сецирају, често, док за сандуком корачам, видим како из сандука полако крв и вода капљу у прашину.

У литератури се пре, на оваквом месту, подсећао читалац на оног кога су распели, на Голготи.

*

Почетком септембра, године 1918, опет сам додељен у батаљон који одлази у Италију. У чету коју води мој друг из детињства, кога сам мало пре поменуо.

Фарбају на нама, у сиво, све што би могло да блесне на сунцу.

Претварамо се у сиву, плаву гомилу, као у прашину.

Затим се ближи дан поласка на бојиште и батаљон приређује банкет, у кафани, код моста на Дунаву, на који позивају и касирку.

Битке су јако кржаве у Италији и зна се да се многи међу нама неће вратити. Певамо сентиментално. А касирку су позвали јер је, заиста, верно служила свима у батаљону.

Долази, затим, до туче у јавној кући и командант места наређује истрагу. Мене зову у ађутантуру.

Тамо ми кажу да се спремим, хитно. Идем у Беч, на *шромесечно* одсуство, ради полагања испита, на Универзитету. Ја узимам став мирно, и мислим да сам полудео. Међутим, све је у најлепшем реду. Некоме је, у Бечу, у Министарству, синуло да није право да забушанти свршавају школе и праве каријеру, док се несвршени студенти туку у рату, и гину, и заостају. Августа те године Аустрија се дакле решава да сви студенти који су прекинули студије и били у рату добију тромесечно одсуство, да испите полагају.

Батаљон, дакле, кроз три дана одлази у Италију *без мене*.

Ја стојим пред кафаном, код моста на Дунаву, и посматрам како младе жене трче за својим мужевима и деца плачу. *Двадесет* и *девет* били су преместили из Бечкерекa у Коморан, да буде што даље од својих, а што даље и од *зеленог кадра*, дезертера у кукурузу.

Сироте жене и родитељи ипак су долазили да виде своје последњи пут, у Коморану. Пошто је дезертера било и при вагонирању, батаљон маршира на станицу, опкољен стражом, која је узела нож на пушку.

Ја стојим уштогљен и салутирам кад пролази чета у којој сам и ја до јуче био, и која одлази, без мене, у ватру.

Пред њом, на коњу који поиграва, мој друг из детињства.

Он ми довикује, смешећи се, нешто.

Одлази преко моста.

Никад га више нисам видео.

КОМЕНТАР УЗ "ВОЈНИЧКУ ПЕСМУ"

У септембру 1918. насељавам се, дакле, опет, у Бечу.

Уписујем се на Експортну академију, што је мој ујак толико желео. Он је, мало пре тога, био умро.

Иако сам у официрском оделу и храним се са неколико стотина официра у официрској мензи, ми смо као испали из рата, и на неком другом свету. До нас стижу прве вести о катастрофи аустријској на Балкану, али ми на то више и не мислимо. Живимо као да смо на Месецу.

У мом пансиону нема више мог Биримца, ни Маријете Лориол, на спрату. Код Frau von Thiess сад станују млади Пољаци и Пољакиње, Јевреји и Јеврејке, који су пре три године напустили Галицију и Русију.

Тај свет више нема ни кућу, ни домовину.

Мало може да троши и на храну.

Међутим, свако вече је у позоришту.

Јесен је лепа и топла, и ми се купамо у Дунаву, у Крицендорфу. Лусиа Рајцес (из Лемберга) толика је лепотица, да се свет скупља да је гледа кад из воде излази, као Анадиомену.

Мужа су јој били убили у Сибиру.

У октобру, сви већ знамо да од испита на Академији неће бити ништа, и да долази нешто ново. Весели смо као они којима су дозволили, пре него што ће да их вешају, женидбу.

Седим сад са остарелом Frau von Thiess у пансиону и она ме испитује о Биримцу. Био јој је донео цвећа кад је кроз Беч прошао. Она више нема ни шећера за кафу, ни кафу. Ставља ми пилулу сахарина уз шољу. Плаче. Вели, дошао је крај за Аустрију.

Ни Беч више није весео, ни осветљен, угља нема, а скупоћа расте, лудо. Зна се да је цар Карло цврцнут, већ ујутру.

Ми, међутим, играмо валс, као да смо на Марсу.

Крајем октобра цврцнути Карло, уплашен од крви, *распустио* је аустријске земље, као што се лакеји отпуштају.

То у војсци изазива панику. Само је војска држала Аустрију. ("In deinem Lager ist Oesterrich".)

Револуција почиње у радничком, трећем, кварту, али не у фабрикама, него у касарнама. Војник излази на улицу. Чујемо за побуну аустријске морнарице и да су 30.000 заробљеника из Винернојштата кренули на Беч (што није било тачно). Нереди почињу.

Руље војника задржавају трамваје и вичу: "Напоље официри, доле кокарду." Хватају официре и скидају им, ножем, хабсбуршку розету, са капе, а каткад, у гурњави, и официрске звезде, секући крагну. Скидају често и медаљу.

Ја сам изненађен тим нередима, пред зградом Парламента, у трамвају, а шта се то догађа, нисам знао. Нисам још очекивао војничку побуну, мислио сам да ће почети, као у Пешти, у радништву. Преда мном, једног мајора силом скидају. Узимају му капу и секу му са ње царску розету, а он се отима и они хоће да га туку. Псују.

Најзад ми једна стара жена каже о чему се ради и ја дозвољавам да ми скину капу и одсеку монограм цара Карла, торжествено.

Пошто побуњеници то раде ножем, уз гурњаву, и оперишу и крагну, жене циче око нас, у страху да неког не прекољу.

У целом, огромном, гарнизону Беча, свега је један, *један*, официр бранио своју капу, оружјем. Био је официр аустријске ратне морнарице и убијен је то вече при улазу у кафану "Кајзерхоф".

Побуњеници су задржали и аустријског министра војног, при изласку из Министарства, у аутомобилу, па су и њему скинули капу.

Није *никаквој* отпора давао.

Међутим, мајор Коста Вујић, кога је читалац у коментарима упознао, тврдио је да је тај човек, и тог дана, за дезертере, потписивао смртну казну.

Идућег дана сусрећем на улицама официре, који носе разне кокарде, које представљају националну триколору

чешку, пољску, мађарску, талијанску. На једном пуковском свештенику први пут видим и кокарду нашу.

После неколико дана распада се Аустрија, као у театру.

Она дозвољава такозваним "државама наследницама" да организују рекрутацију и заклетву официра у самом Министарству рата. Идемо затим да се пријавимо за нову мађарску републику и да јој се закунемо. На сваком спрату у самом Министарству имају канцеларије: Чешка, Пољска, Румунија, па се, најпоследње, појављује и делегација Народног вијећа из Загреба, која нас зове да се закунемо новом суверену Срба, Хрвата и Словенаца, Петру I.

Идемо, дакле, у ту делегацију и тамо нам одређују дан када ћемо полагати присегу. И тако, ма колико то било невероватно, рат се за мене свршава не само у Бечу, него се заклињем србијанском суверену у *самој згради Министарства рата у Бечу*. Стојим уштогљено.

А у ушима ми и сад још, кад се тога сетим, зуји она песма коју је наша сиротиња певала кад је Аустрија била напала Србију:

*Аустријо, нека, нека,
шебе тора судба чека.*

Најлуђе је било при томе да после једне лудачке ноћи којом прослављамо победу и пропаст Аустрије, и поменути мајор Коста, и ја, питамо се: куда ћемо?

Он је набавио, за сваки случај, радничко одело и вели: иде у Панчево, има тамо код оца, у башти, закопано сребро.

Ја сам био послао Бенешу *Маску* и он ми је писао да је то већ дао у штампу. Решавам се, дакле, да одем у Коморан у *двдесет и девету*, да кажем збогом и да узмем своје ствари, које сам оставио тамо, у свом стану. Делегација Народног вијећа издаје нам једну цедуљу, која важи до Загреба, за железничку карту.

УЗ ПЕСМУ "ВЕЧНИ СЛУГА"

Фебруарска револуција била је побуна војника у рату, октобарску су наставили цивили, револуционари. У Аустрији, цивили су револуцију *йрекинули*. Кад су се побуњени војници разишли, социјалисте у Бечу мислили су да је, засад, доста оно што су постигли. Монархија је била скрхана, цар у изгнанству, Општину су држали радници. Мислили су, на пролеће ће наставити.

То нису били први револуционари који су се преварили; ни последњи.

Сем тога, тај замор, после победе, и у рату и у револуцији, појава је која се враћа, у историји. После победе њихових идеја, уморни су и појединци. *Post coitum omne animal triste.*

Војска нове Аустрије, тобоже републиканска, појављује се, на улици, под заставама новим, црвено-белим, *средњовековним*. Она заузима положај по Бечу, заузима и станице, а пред једном станицом *йуца* на гомиле заробљеника, који нагрђу на станице, у жељи да се врате својим кућама, што пре, као овце.

Аустрија се распала, а социјалисте су забринуте. Желели би да је сачувају у форми неке Дунавске конфедерације.

Беч, међутим, пада све ниже.

Они који су преваранти, који тргују, који се богате, живе као да се свако јутро купају у шампањцу. Музике свирају и оргија се до зоре.

Они који су остали без зараде, без куће, лутају улицом, као просјаци што пружају руке, али ћуте. Пуно је породица где су остале само жене, које покушавају да насушни хлеб зараде. Нису се вратиле из заробљеништва хиљаде и хиљаде. Не раде више ни пекарнице.

Цео Беч је подељен, не више на монархисте и републиканце, католике и социјалисте, него на поштене и непоштене. На часне људе и обешенаке. Скупоћа расте. По улицама се појављују рите.

У тренутку кад је наша победа сигурна, и мене обухвата то гађење, од победе, несхватљиво и лудо. Не иде ми се из Беча у Загреб, где је почело крвопролиће. На Јелачићевом тргу има мртвих.

Сем тога, све су везе са прошлошћу прекинуте.

Не добијам више писма од матере, не иде тамо ни железнице. Остајем сам у свом стану, без новаца, и распродајем ствари, да бих имао да платим храну и кирију. Скупоћа расте.

Стидим се, међутим, да признам својим познаницима и познаницама шта ме је снашло, и склањам се у околину Беча (у Хинтербрил), као после сарајевске бомбе, пре четири године.

Моја ујна је побегла из Беча, и није ми оставила ни своју адресу. Ваљда се боји да ћу доћи да тражим наслеђе.

Моја стара тетка, калуђерица, заблесавила је од свега што о Бечу чује.

Вели, све што се догађа на свету казна је Божја, за наше грехе.

Ја се онда решавам да одем до Коморана, до *двадесет и девете*, да опет уђем у касарне. На крају крајева, после толико година, треба, ваљда, да ме неко време хране. Дугују ми и плате. У Бечу ми траже кирију, не ложи се. Иако је живот у војсци био и глуп и ружан, у свом пуку осећам се као усред неке моје фамилије.

Међутим, у Коморану, кад стижем, треште митраљеви на мосту, код станице, као сред Галиције. Питам: шта је то? Веле, разграничење нове државе. Туку се неке чешке компаније и неки мађарски хусари. Коморана има, то први пут чујем, са обе стране реке.

А што се тиче *двадесет и девете*, која се толико пута клела да ће побити све аустријске официре, није, веле, никог убила. Пуковник је добио свега два шамара. Пук се просто разишао, као што се снег топи поред ватре.

Ја онда напуштам идеју да тражим своје ствари и куфере, из касарне.

Покушавам једним возом, пуним војника, да допрем до Пеште.

Намеравам да одем до Темишвара, а одатле у Иланчу, код матере.

Међутим, пре Пеште, у ноћи, воз стаје на отвореној прузи и вагоне опкољавају револуционарне патроле. Упадају неки морнари и вичу: "Сви официри, напоље!"

Имамо да предамо све ствари које су државне.

На новој румунској граници, веле, Мађаре који се враћају из рата скидају до голе коже. А на чешкој граници одузимају им чак и ципеле. И ми, Југословени, кажу, пљачкамо оне који се враћају из Италије.

Ја онда, учтиво, силазим и трудим се у светлости фењера железничара, да будем што питомији и љубазнији. Уплашен сам и уморан. Бојим се да ме неки од тих, неиспаваних раздражених морнара просто не убије. Они ми одузимају сабљу (опет се носила), мапе, доглед, и револвер, иако ја тврдим да су те ствари моје, купљене. Веле, не види се.

Скидају ми и шињел официрски, који је постављен крзном, па изгледа генералски. Дрхтим у ноћи од зиме, и дижем од шињела руке. Они ми враћају шињел, *врло учтиво*, и кажу: то је приватна својина, *види се*. Затим ми кажу да у Темишвару није српска војска, него су Румуни. Ако покушам да пређем границу, код Сегедина, ухапсиће ме.

Ја онда питам железничаре како је у Пешти.

Веле, тешко је. Много је сиротиње. Нису још пали тако ниско као Бечлије, али има много беде.

Ја се онда враћам у Беч и покушавам да одем у Загреб, преко Јужне станице.

Пред станицом присуствујем још страшнијој комедији *повраћака из рата*.

Руље војника који се враћају из Италије и гомиле заробљеника поселе су све пруге, возове, вагоне, локомотиве. Висе, као гроздови, са кровова и степеница железница. Узалуд их железничари опомињу да ће код првог тунела изгубити главу, ногу, или руке. Нико не напушта заузето место и никаква сила не може да их скине.

Возови иду без реда, а каткад се чују и пуцњи из, прикривене, пушке.

Полазећи, најзад, у Загреб, са цедуљом Народног вијећа, остављам Беч у слици потпуне мизерије. Мрак, слабо осветљење, хладно, не ложе. Цене јестива високе. По улицама, око станица, гомиле. Тргују и просе,

Моје родољубље, привремено, сасвим је нестало, а наместо њега дошло је неко гађење. Зароастричко.

Аустрију, рат, политичке борбе, револуцију, не видим више као борбе народа, нација, него као борбу где се двоје боре: добро и зло. Обешењаклук побеђује, а сиротиња проси.

Туку оне који имају медаље, и кад су подофицири, и ја гледам како, наслоњен на зид станице, један наредник, који се тек вратио, стоји крај своје жене и деце и плаче. Не налази преноћиште.

Кроз велику гомилу војника што још увек на станици, по патосу, леже, пролазим кроз специјалну чекаоницу, где ми опет траже ствари које су "државна својина".

Најзад, са једним куферчетом, сентиментално, улазим у један воз који ће ме, заувек, однети. Рат је свршен. Завршена је и једна епоха Европе. Завршен је и један део мог живота. Бечке романтике. Идем у своју земљу.

Гомиле војника који стоје на прозору гледају како покушавам да се попнем у вагон, смеју се, урлају и вичу: "Напоље, официри! Нема више официрских вагона! Напоље!"

Као што то обично бива кад се појединац сретне са гомилом, ја онда, меланхолично, попуштам и седам поред воза, на своје куферче.

На то у вагону настаје као неко гласање, неки силазе, и *убацују* ме, љубазно, кроз прозор у вагон, у ком су као сардине. Дају ми пријатељски место, крај себе.

Нуде ме затим и остацима своје вечере. Што је најлепше, из разговора тих трупа, које се, околним путем, враћају из Италије, сазнајем да су се неки делови аустријске војске тукли и после потписа примирја и капитулације. Неки делови једног мађарског пука и, изгледа, и неки батаљон *двасест* и *девет*,

на положају Монте Томба ("Брег гроба") тукли су се и ишли су на јуриш и после потписане капитулације.

Веле, сматрали су да није лепо предати се.

Стидели су се царева капитулације.

Оног што је имао обичај да пита за медаље.

Мени се онда чини да сам погрешно мислио да се борбе воде између Аустрије и револуције, између Империје и моје нације. Борбе се, вечне, чини ми се, воде између Добра и Зла.

У сваком случају, кад сам стигао у Загреб, и изнео са станице своје коферче, моје су мисли биле, признајем, јако конфузне.

КОМЕНТАР УЗ "МИЗЕРУ"

У зиму 1918, ја сам у Загреб дошао после оног крвопролића на Јелачићевом тргу (које је било наша велика несрећа).

Загреб је био мрачан, запуштен, препун. Хотели заузети од свакојаких патриота и политичара. Скупоћа велика.

Узалуд тражим преноћиште.

Најзад ме одводе (ако ме сећање не вара) у неку зграду Универзитета где за официре има бесплатних кревета. Поред мог имам онај једног хрватског песника (Фелдмана?).

Атмосфера је тешка.

Неки међу официрима носе триколору као кокарду на месту розете Хабсбурга; други имају црвене сомотске шапке, а за кокарду три златом извезена слова: СХС. Изгледа, каткад, да ће доћи до туча и до пуцања из револвера. Долази до бурних дискусија.

На мојој црној официрској капи, на месту розете Хабсбурга, нема ни српске триколоре. Него рупа.

Идем у кућу Бенеша а после и Коњовића.

Остао сам без новаца.

Бенеш, самац, епикурејац, литерата, дочекује ме као старог пријатеља. Он је био завршио штампање *Маске* и она излази тих дана, у издању Друштва хрватских књижевника (не онаква каква је у рукопису била, и са много штампарских грешака). Бенеш ми исплаћује и хонорар за то моје прво штампано дело. Круна 970, ако ме сећање не вара. Бенеш се смеје и каже да је доста за почетника. Тих дана је у казалишту приређена прослава патриоте конта Ива Војновића. Предат му је и дар Народног вијећа: 100.000 круна.

Поред *Маске*, Бенеш је штампао и једно моје писмо, у облику белешке о писцу. Ја сам му то писмо био послао из Беча, али не тако да га штампа. Уз *Маску* је, према обичају ДХК, и моја слика. То је једна моја фотографија, снимљена у стану мога брата, на неколико дана пре почетка рата.

Бенешаћ је од мене, поред осталог, штампао у *Савременику*, и једну прозу под насловом *Лејенда*, која му се била јако допала. Он је ту прозу хтео да штампа у луксузном издању, са цртежима. Таква издања приређивао је, тада, у ДХК, проф. Шнајдер. Он је већ имао бакрорезе илустрација (чини ми се сликара Трепше).

Та књига никад није изишла.

У оригиналу, та проза је била страшно скаброзна.

Она је после, ретуширана, штампана у збирци *Приче о мушком*. Богдана Поповића, та моја ствар јако је љутила. Вели, личности у тој *Лејенди* не одговарају оном што је историјска истина. Ја сам тврдио да одговарају оном што је написао Брантом.

Да би ме некако развеселио у мом сиромаштву, Бенешаћ ме води у Загорје, по кућама, а нарочито код Домјанића, чије *кајкавске* стихове јако воли.

Бенешаћ је био гурман, и у литерарним посланицама. Ја нимало нисам ценио стихове Домјанића. Али је било лепо што ми је рекао о Матошу. Да је Матош рекао да оно "кај" изгледа као суза.

Бенешаћ је хтео да изда и збирку мојих песама.

Пошто се, у оно доба, нису правиле копије рукописа, то многе моје рукописе нисам видео никад више, ни од Бенешаћа. То је био човек необично, код нас необично, лепог понашања, са ванредним чулом за звук стихова. Рукописе, дабогме, ни он није чувао. Ја никад нисам видео алкавијег и *ефикаснијег* уредника од Бенешаћа.

У болници такозваних милосрдних сестара, тих дана, упознао сам и Иву Андрића.

Био је слаб, нежног здравља. После те посете, мене су узели, номинално, и за члана редакције часописа *Књижевни јуџ*, јер смо имали намеру да се редакција, сад, после рата, пресели у Београд.

Пошто, крај свега тога, у својој земљи нисам нико и ништа, а пошто су и преноћишта скупа, ја сам се решио да покушам да уђем у србијанску војску, за официра. Нисам знао никаквог сем војничког заната, а знао сам да је и моја мати

јако осиромашила. Нисам веровао да ћу моћи понова да нађем воље, и новца, за свршавање студија на универзитету. Обијам зато прагове Команде места и молим да ме приме, за потпоручника, у ма који пук, ма ког гарнизона.

У то доба, србијанска војска примила је била нешто официра из бивше аустријске војске, али је почела била такве молбе да одбија.

Имам посла са једним од оних официра, у Команди места, за које је Ускоковић написао, у једној својој новели, да сав сретан носи у чакширама, читалац већ зна шта.

Он ми каже да ће најбоље бити да се ми, бивши *аустријски* официри, разиђемо кућама. Вели, нема више примања. Рат је свршен. Неће бити примљени више ни они који чекају по талијанским заробљеничким логорима, а којима је пријем, принципијелно, већ одобрен.

Да га оставим на миру и да му не досађујем.

А кад се ја нервирам и кажем му да ми је будућност сасвим несигурна и да сам сиромах, он ми подвикује: да не тражим можда да ми се издаје плата, или да ме приме право у пук цара Душана?

Ја онда седим и ћутим, у Загребу, по кафанама, још неколико дана, и посматрам како свет пролази поред прозора. Како напољу веје и пада киша. Осмејкујем се немоћно, па после решавам да одем из Загреба.

КАО КОМЕНТАР

Ја сам 1918. отишао из Загреба изнурен. Осећао сам да је једна Европа потпуно пропала, али да се и једна нова помаља, исто тако крвава.

Па ипак, као сваки млад човек тога доба, ја сам мислио да је сад, или никад, куцнуо час стварања једне Југославије која ће бити наша. Иако сам ћутао, и само слушао, на тадашњем рингеншпилу Загреба, шта политичари говоре, ја сам мислио да је дошао крај нашим патњама. Ни сањао нисам да ће та нова држава, кроз двадесет и три године, да се, као Аустрија, распада и да ће имати, понова, из крви, да се ствара.

Био сам, крај свега, типични помпије (pompiér) свог времена.

Читалац је можда, стекао уверење, из ранијих коментара, да сам ја, са површношћу женскара, романтичара, провео рат у некој врсти литерарних халуцинација. Читалац се вара.

Ја сам, са сељачком простотом философирања, био дошао до чврстог уверења, у свом животу крцалије и аустријског mercenairea, да је најбољи лек за све недаће нашег народа једна *своја* држава.

Отуда код мене то родољубље, тада, као нека врста лудила.

Железнице су, у пречанским крајевима, биле прекинуте. Једва стижем, некако, до Новог Сада, где ми се и брат био вратио, у ону исту собу, у Салајци, из које сам потрчао на испраћај србијанских глумаца, и комичара Буце.

Нови Сад је био већ ослобођен, а ослобођење је извршено од трупа, састављених, на брзу руку, од заробљеника, Србијанаца, из заробљеничких логора. То је била једна од највеселијих фарса рата.

У згради Општине, међутим, Кашанин већ држи литерарна предавања и говори о величини поезије Дучића.

Ја седим међу слушаоцима и слушам то, без икакве зависти, још увек у похабаном оделу бившег официра и нико

ме не познаје и нико не зна. Самоћа непознатог песника је један од најдубљих доживљаја песника.

После два-три дана решавам се да идем и из Новог Сада.

Маска, која ми се из перспективе романтизма, у Бечу, чинила лепа, чини ми се сад, у оштром осветљењу реалности Војводине, смешна. Моји стихови из *Савременика*, за које сам мислио да се могу декламовати са барикада, изгледају ми сад, као за жедног у Сахари, нека лимунада.

Решавам се да одем матери, у Иланчу, и презимим у сиротињи једног, запуштеног, осиромашеног, изгинулог села.

А пошто су и бродови стали на Дунаву, идем у Иланчу преко Темишвара, где моја мати има, на гробљу, поред гроба млађег Радичевића, гроб своје ћерчице, која је умрла после једног пада са клупе, за шта је била крива једна дадиља, и гроб свог малог сина, који је умро после једног пада из дечјих колица, за шта сам крив био ја.

Моја мати никад није била заборавила та два гроба.

Поред србијанске *коњице*, у Темишвар су, тада, биле ушле и румунске трупе и сви су хотели били пуни румунских официра. У униформи боје сладоледа.

Пролазим крај кафана, крај којих сам пролазио у детињству, и рај Позоришта, у које сам, ишао. У униформи изгужваној бившег официра, и тражим преноћиште.

Где год запитам, наилазим на групе напудрованих румунских официра, са француским капама.

Преноћишта су скупа.

Изненада, на улици, чујем како неко виче моје име, па налазим једног свог земљака кога знам из Галиције. Он је сад у великој, белој, шубари Козака. Био је заробљен у Русији, па се враћа са чином прапорчика. Води са собом и неког, белог, Руса, коме сваки час довикује: "Вјатка, држ' фасон!"

Тај ме земљак грли са сузама у очима и каже да смо се, из Галиције, вратили смо нас двојица, Иланчана. Доцније сазнајем да нас има и више. Један ми се и сад јавља, из Београда.

Мој Козак каже да соба у Темишвару нигде нема, али да се лепо може преноћити у салону једног бордела, "Сребрног

салона" ("Silbersalon"). А кад на моме лицу примећује знаке гађења он ме тапше, као медвед, по леђима, па виче да не морам, ако нећу, да спавам са девојкама. На њих чекају читави ешалони официра.

Идемо, дакле, у салоне тог бордела, где је заложено, топло, и где се игра. Мој Лаца открива и једну групу Србијанаца. Они су сасвим друкчији него онај официр у Команди места, Загреба. Грлимо се и љубимо као браћа и мој Лаца наређује, револвером, да устану, Румунима. Вели, сад ће да се пева наша химна. Певамо затим "Ој Србијо, мила мати", а Румуни устају врло учтиво.

Ја онда хоћу да комплиментирам рмпалије Цоловића на њиховом гоњењу непријатеља, од Солуна до Темишвара, па велим: мора да је било тешко. Они се успијају као нова млада и веле: добро да се једном свршило. Окилавило се.

Затим се опет грлимо и љубимо и певамо *Тамо, далеко*. А чим то запевамо, потеку сузе.

Ноћ коју смо, затим, приредили била је бурна.

Ја сам од тог направио једну прозу, као из Куприна, и штампао сам је после у Београду у једном листу (*Пројрес*, 1920). *Полиција је њај број забранила и зайленила*. Никад нисам успео да дођем до једног броја тих новина у којима је та ствар била одштампана. Пошто је та ствар имала за наслов *Рај*, мој издавач, Цвијановић, питао ме је, преко писма: шта сам то кога врага написао. Шта би тек било, вели, да сам пакао описивао?

Тако сам, заувек, отишао из Темишвара.

СТИЖЕМ, идућег дана, и до Вршца, и до Алибунара, а одатле се јављам матери, преко телеграфа.

Возови не иду, а снег пада.

Идем, затим, колима до Иланче, друмом над којим гракћу врране, равницом мојом, која је сад пуста и нема краја. У том зимском вечеру цео мој дотадањи живот чини ми се једна фантазмагорија.

Живот крцалија.

При улазу у Иланчу дочекује ме, као хумка, стричева црепана, али утонула у земљу, у блато, угашена. У огромним

пећима не гори више, као за време мог детињства, ватра испод тридесет хиљада црепова и тридесет хиљада цигаља.

Видим на брдашцу и падину дединог винограда. Мати га је продали. Кола ми пролазе и крај сиромашних, завејаних кућа мојих наполичара и рођака. Многи међу њима неће се вратити више, никада.

У даљини се појављује, најзад, парк, пун јоргована лети, и чесма, која вечно шуми. Прем мојом кућом, видим да стоји права, кошчата, једна стара жена. Која чека.

То је моја мати.

Кад је узимам за руку, осећам како јој рука дрхти и како се сва стреса. Не плаче, али замуцкује, док ми каже: само кад је још то дочекала, само кад сам се вратио, само кад смо се вратили.

Она се труди да се насмеши.

Отвара се затим тешка, огромна капија, али ми пас у сусрет не истрчава. Излеће само неколико голубова. Мати ми каже да је мој сетер, Мура, последњих дана, при помену мог имена, стално цвилела, али да није издржала. Ја се онда сећам како су ме фратри, пијаристи, учили како пас цркава, човек мре, а само у Епаминонди има душе. Мени се то више не чини ствар са, овим сигурна.

Ја сам се те зиме крио у својој кући и нисам желео да видим никога, нити да мене ма ко види. Међутим, кад се рашчуло да сам се вратио, нагрну у кућу гомила мојих рођака и Иланчана. Једни тврде да су побратими мог покојног стрица, други да су са Томом друговали од детињства, најзад, неке жене тврде да сам био, у Галицији, са њиховим синовима. Доносе ми колача.

Сви ти моји земљаци, *Иланчани*, мирни су, расположени добро, и миришу на кожух. Не туже се, не јадају, и нису нимало меланхолични. И крај толиких који се никад више неће вратити, коло игра сваки дан у парку. Путници ме питају: шта сам се толико смрзнуо? Веле, да изиђем, међ свет, *све ће добро бићи*.

Поздрављају ме, кажу, из Итебеја, Црњански. Веле, могу ли да се сетим сватова, кад се женио Милан Црњански, и кад сам и ја дошао у Итебеј, из Темишвара, па су ми се чика Игњатови ајгири отели? А сећам ли се стрине, која је имала обичај да ређа јаја, на кревету, под јорганом, у гостинској соби, у коју нико никад не улази. Па се неко увукао тамо кад стрине није било код куће, и направио кајгану, да је Итебеј и сад, гром га спалио, памти.

Њихов се смех ори.

После, у ноћи, док напољу урличу пси, ми седимо са свећом на столу и мати ми прича како су је мучили снови.

Сав новац који је могла да набави слала је мени. Она се хранила голубовима и шљивама и јагодама, које смо имали у башти. Сањала ме је скоро сваке ноћи, на жицама, у крви.

Викала би у сну и пробудила се вичући.

Затим ми гледа у очи, усне јој дрхте, милује ми руку, па се смеши.

КОМЕНТАР УЗ "МОЈУ ПЕСМУ"

Зиму 1918. провео сам као у сну, у селу.

Скупљао сам песме које сам хтео да штампам у Београду и скупљао сам рукопис *Дневника о Чарнојевићу*, који је био нарастао у дебелу књигу.

Године 1919. пролетни ветри почели су да дувају већ у фебруару, и ја сам се решио да идем у Београд, па да, опет, седнем у клупу. Да наставим тамо, како би се то у Саламанци рекло, *где сам сшао*.

"Не иди у Београд", говорила ми је мати тужио. "Зар не видиш како ти је ујак, Никола, тамо прошао? Зар не видиш како је Паја Путник тамо прошао? Зар не видиш да си оголио и да је рат неком брат, а нама рат. Идеш у несрећу, а мене остављаш саму."

Она, кад би се сетила Београда, имала би у очима увек ону ужасну слику: видела је свог покојног брата, Николу, ката су стрпали у лудницу. Како рекох, у ону нашу стару београдску лудницу, у којој су по три лудака трпали на два кревета.

Међутим, после једног привременог, тоталног очајања, код мене је било наступило неко ново, тотално радовање, да идем тамо где сам толико пута, од детињства, да будем, желео.

Идем, велим, тамо ми је место.

Нико још, никад, није избегао своју судбину.

Дошао сам дакле у Београд, на Универзитет, у фебруару и признали су ми, после мало гужве, два семестра, са Универзитета у Бечу. Годину на Ријечи у Експортној академији, дабогме, не признају. Уписујем се, код Богдана Поповића, на упоредну, књижевност (илузију Езра Паунда), на историју, и историју уметности.

Насељавам се на Дорћолу.

Храним се у једној пивари у Дунавској улици и посматрам у авлији, где ручам, једну квочку, на пролетном сунцу, како диже ногу и држи ногу дигнуту, сатима, да не би згазила које од својих пилића, који се око њених ногу врзмају. То мора да је тешко.

Материнску љубав није нико измислио, она је ту, као звезда на небу.

Са многим ручава и један стари професор цртања, који ми прича да је, некад давно, био аустријски официр и да је пребегао у Србију.

На Универзитету, један од мојих другова нашао је, у Новом Саду, издавача за један литерарни часопис, који је назвао *Дан*.

То је био наш први литерарни часопис који је после рата, после првог светског рата, покренут у Београду. Тај мој друг био је Илија Петровић, преводилац Бајрона. Он је, већ после другог броја, отишао у Америку, а мени предао редакцију *Дана*, и свој мали стан, у улици Браће Недића (бр. 29).

У тој малој кући, са јоргованом под својим прозором, преживео сам најсретнију годину у свом животу.

Већ тог пролећа ја сам предао књижду С. Б. Цвијановићу рукопис моје прве збирке песама, коју сам назвао *Лирика Ишак*. Као што рекох, Цвијановић је три пута одустајао од штампања. Иначе, Цвијановић је био леп тип нашег старог књигољупца и ја сам, у његовој кући, међу његовом децом, као неки Чика Јова, одседао.

Цвијановић је журио са издавањем те збирке и текст је, углавном, штампао онако како је текст по часописима одштампан био.

Галиматијас песника, цензуре, и штампара.

Песма *Ја, ти и сви савремени љарови*, на пример, била је прилепљена уз претходну. Ја коректуру нисам вршио.

Тражио сам грчка слова у наслову, а Цвијановић, сиромаш, испомагао се како је знао и умео. Није нашао ламбду за прво слово у речи "лирика", у наслову, па је један римски број, главачке, произвео за грчко слово. Тако се онда штампало.

Београд је био још пун рушевина. Није имао још ни канализацију.

Међутим, противно очекивању, та збирка песама продавала се добро. О њој се много говорило.

Сиромах Цвијановић, онда, полакомио се и штампао и моју прву прозу, под насловом *Приче о мушком*, у великом броју (у 4.500 примерака). Годинама, ту књигу, није распродао.

Моје песме одјекнуле су, нарочито, у оно време, на Универзитету и међу омладином. Кад бих пролазио улицом, дешавало ми се да ми непознати младићи и девојке, довикују, весело: *Тужно је биџи мушко!*

То је био рефрен из моје песме *Гардисџа и џири џиџања*.

Било би занимљиво, једном, скупити податке о томе како је на нашу омладину утицало школовање у иностранству.

Ја не мислим, добро.

Било би интересантно скупити податке о нашим студентима који су учили, пре првог светског рата, на универзитетима у Бечу, Хајделбергу, Петрограду, Цириху, Паризу.

Ја мислим да је у туђини много наших младића пропало.

Али не треба заборавити ни то, да је чак и Принципу, идеја о атентату, *de facto*, послата са једног страног Универзитета, од нашег студента на Универзитету.

Ни читав низ наших студената, који су били често први међу првима, на испиту.

Било како било, београдски Универзитет, вратио ми је, од првог дана, ону животну радост коју сам био, на крају рата, изгубио.

Била је то једна стара зграда (здање Капетан-Мишино), која је била препукла приликом бомбардовања Београда. Он. а личи, и по својој архитектури, и по својој фасади, на Универзитет у Упсали, у Шведској.

На њеној авлији лежала је тада, велика гомила цигаља, као нека барикада, и ми смо ту гомилу цигаља употребљавали за говорницу.

Преко пута Универзитета, на другој страни трга, била је такозвана Управа града. Полиција.

На том Универзитету почела је за мене друга по реду епоха мог живота.

КОМЕНТАР

Већина студената на Универзитету у Београду, године 1919, била се тек вратила из рата. Као и ја.

Већина је била у похабаним униформама, а Србијанци у шињелима и са шајкачама на глави.

Наше сиромаштво било је опште.

Меки су у свакој вароши где сам живео остала и пропала одела, а остало и много скупоцених књига.

У Бечу сам имао и својих ствари, па ми је и то узето. Узела их је моја богата ујна, Бечлика, која је, после смрти мог ујака, напустила Беч, па отишла не оставивши ни адресу.

Ја сам се на Универзитету појавио у остацима одела аустријског официра са камашнама на ногама, и баскијским береем на глави, на велико увеселеније наших Паризлија.

У ствари, на Универзитету, тада, сусрела су се два сталежа. Они који су били остали у земљи, под окупацијом, или који су били у војсци, вратили су се у крпама. А они који су провели рат у Француској, у Паризу, вратили су се одевени, као! нека, наша, аристократија.

Хранили смо се по прчварницама, а имали смо и студентску мензу, у згради, на Булевару ослобођења изнад Славије, где је после била Виша педагошка школа.

Дају нам супе од пиринча, а пиринач је поклон сиромасима из иностранства, који добијамо као поклон и милостињу у исти мах. Као захвалност за *лепо њонашање* према нашим великим савезницима. У пиринчу, често, плива мноштво црвића. (*Крстарица Поштемкин, Ајзенштајнава.*)

Због тога, најзад, долази до првих демонстрација и министар просвете (Љуба Давидовић) долази лично да нас стишава.

Једна француска баруница (д'Анж д'Астр), делила нам је сељачке комбинеzone француских земљорадника. Изгледамо као сејачи, на сликама Мијеа.

Професори Универзитета су сви старци. Масони.

Богдан Поповић је писац књижице *Шта можемо да научимо од Енглеза?* и прави арбитер лепог понашања. Он је

присталица, при проучавању песништва, теорије: "реда по ред".

Кад смо се упознали, у кући једног политичара, он је изненађен мојом одбраном Лазе Костића и то је био почетак наших дугих дискусија. Поповић је био присталица дискусија, на папиру, без увреда, и ја сам га онда испитивао откуд код њега та *жучносћ*, кад говори о раду Лазе Костића. Откуд та хајка, која је пратила, као псећа, Костића, целог живота?

Поповић је у то доба био болешљив, а на Универзитету је било почело да долази до студентских демонстрација, које Поповић није волео. Он је тада предавао античку, грчку, поезију, из сасвим обичног, баналног, немачког, приручника (Goeschen), али је његов начин тумачења био маестралан.

Пошто, међутим, нема уџбеника, а многи студенти не знају стране језике, Поповић је био дошао на идеју да *диктира* превод из Goeschena. А кад су демонстрације почеле, хтео је од мене да направи свог асистента и поверио ми је да ја, на његовим часовима, читам превод из Goeschena. Тај покушај асистентства завршио се, по мене, као прва моја катастрофа, како Поповић рече ("код маса"), *ex cathedra*. Док сам диктирао студентима, један мој литерарни и политички противник, уредник часописа Љубе Давидовића (Рајић), почео је да виче да не изговарам добро самогласник "р", па да он, белешке, не може да добро хвата. Вели, нека неко други чита.

Бранила ме је само једна група девојака. Предводиле су је Ружа Живковићева (доцније жена проф. Чајкановића) и песник Десанка Максимовић. Оне су тврдиле да у мом изговору слова "р", има шарма. Ја сам, међутим, треснуо Goeschena, *ex cathedra*, одјурио код Богдана Поповића и захвалио се на улози асистента.

Поповић, који ми је дао оцену највишу међу оценама, саветовао ми је са своје стране да треба да радим тезу доктората, о поезији Лазе Костића. Његова теза била је да је Костић *сам* крив, што се његова каријера, у литератури, тако трагично завршила.

Ја сам онда поново тражио да ми Поповић протумачи у чему је била та *погрешка* Костићева.

Поповић ми је, тада, испричао, најзад, зашто је његова критика о преводима Костића тако негативна.

Вели, браћа Поповићи, враћали су се једном, из Новог Сада, а у тај исти вагон ушао је и један крупан, разбарушен човек, из Карловаца. Ушао је у купе браће Поповића.

Погледао их је, причао је Богдан Поповић, својим крупним очима лудака, окренуо главу, све до Београда, и није их удостојио ни поздрава.

Богдан је онда – причао је он сам – кад је идући пут писао о преводима Костића, решио "*да ирриџисне ѿеро*", пишући о Шекспиру Костића. Тог неуљудног човека.

Ја никад нисам рекао свом старом професору зашто сам одустао од доктората код њега.

Први сукоб са професорима имао сам на часу проф. Вулића.

Он је, поред античке историје, често говорио и о античним песницима, и једном је поменуо да је Еврипид *први* који љубав приказује као страст да је, дакле, он, Еврипид, први који у античку, грчку, трагедију, уноси мотив чулне, сексуалне, љубави.

Ја сам тврдио да је Софокле први.

Вулић ми онда, као лисац у басни, предлаже да на идућем часу одржим мало предавање о томе, и да прочитам о томе есеј.

Ја онда, наивно (Вагнер и Мефистофел), младалачки, примам тај предлог и на идућем часу читам што сам написао о улози Хаемона, у *Анџиџони*, и Дејанире, у *Трахињанкама*. Вулић ми онда честита и каже да је то одлично.

Међутим, излазећи, мој друг, Ксенија Атанасијевић, каже ми, тихо: "То ћете, Црњански, скупо платити!"

И заиста, на испиту археологије, Вулић као председник, смешећи се, пита ме: "Под каквим су се углом секле, господине Црњански, улице, у шестом слоју Троје?"

Те мржње старца према омладини понављају се у свакој генерацији.

Каткад су резултати врло комични.

На пример, мој случај при отварању изложбе Петра Добровића, у Новом Саду.

Ја сам, за то отварање, био припремио велики говор о Петровој уметности, прочитао сам своје сочињеније Петру, у једној соби хотела "Краљица Марија".

Приликом своје посете *Матшици*, чуо сам, међутим, да један господин у Новом Саду, јавно прети да ће ме, *кишобраном*, истући. То је био Милан (Мица) Савић, стари отац мог друга, песникиње Анице Савић (Ребац). Стари господин био је страшно љут што сам једну своју песму у *Лирици Ишаке* посветио његовој ћерки. Вели, то је скандалозна песма. У њој су кентаури, голе жене, и слично. А све то посвећено његовој кћери. Излупаће ме, каже, *кишобраном*, чим ме, на отварању изложбе, види.

Они који су са старцем били разговарали рекли су ми да он то озбиљно мисли.

Ја сам се, у то време, тукао, и на улици, али нисам могао да се тучем са човеком који је био од мене ваљда четрдесет година старији. А Добровић се кикотао, и није пристајао да неко други, место мене, то предавање о сликарству одржи.

Може се мислити како ми је било кад сам, тек што сам рекао прве речи, приметио, у првом реду, старог господина, *са кишобраном* у руци. Кад би нам се поглед сусрео, он би, да ме не гледа, затворио очи. Мени је, у глави, онда, почело да се мути.

Смандрљао сам неколико фраза о томе како у Петровим пејсажима има један зрак сунца далматинског, који се кроз боје сјаји, и како нашу земљу, најпосле, један сликар, наш, монументално види, па сам се поклонио публици, и, кроз задња врата, брзо, нашао, на улици. Никад већа папазјанија, о кентаурима, о Дантеу, о голим женама, није била написана, него у тој мојој песми, посвећеној покојној Аници Савић.

КОМЕНТАР О "ПОЗДРАВУ"

Већ у почетку пролећа године 1919, на београдском Универзитету почеле су демонстрације и нису престајале, све до атентата на краља, године 1921.

Међутим, почетак тих студентских демонстрација био је у једној куриозној ситници. У шајкачи.

Наиме, као што рекох, многи наши другови, Србијанци, дошли су на Универзитет, у војничкој, похабаној, униформи, и носили су на глави шајкачу. Официре нису поздрављали.

Студенти су сматрали да је то остатак из рата, али да су они цивили, а официри, нарочито гардијски, сматрали су да су то војници, од којих се поздрав мора тражити. Долазило је и до немиких сцена, због тога, на улици. Неки наши другови, најпоследње, који нису скидали шајкачу, а нису поздрављали били су одведени у Управу града и похапшени.

Ми смо на то одговорили штрајком и испразнили учионице, а решили смо и то, да се прође, демонстрирајући, поред Министарства просвете, Двора и поднесе петиција, председнику Владе.

Говорници су тог дана говорили ватрено, са гомиле цигаља, која је била, како рекох, у авлији.

Међу њима био сам и ја.

Говорници су се најпоследње конституисали и повукли у једну учионицу да се демонстрација припреми. У том одбору, ако ме сећање не вара, били су, тога дана, следећи:

Вукићевић, старији, у црној кошуљи анархиста.

Рајић, демократ, уредник листа, часописа, Љубе Давидовића.

Гец, и његова жена, обоје комунисти.

Здравковић, који је доцније ушао и у Парламенат, на земљорадничкој листи.

Ја сам се био декларисао као социјалист и стилизовао сам резолуцију коју су чланови одбора саставили.

Затим смо, у гомили, изишли на улицу. Прошли смо, дерући се, поред Министарства просвете, и Двора, па смо

допрли до Председништва, које је онда било преко пута Официрског дома, у такозваној Ристићевој кући.

Загатали смо улицу.

Тадашњи председник Владе, Стојан Протић, одбио је да нашу резолуцију прими, али је пристао да саслуша нашег говорника, који је имао наше жеље да изложи. Протић се појавио, налакћен, на прозору, и ја, и сад још, видим како се кисело и набурено смеши.

Држао је шаку иза ува да што боље чује.

Међутим је, иза леђа, дао наређење да се против нас изведу жандарми.

Протић је, иначе, био миран и врло разборит човек, али страшно набусит. Ја сам га знао, а смејао сам му се кад би га на Калемегдану, у подне, сретао.

Он је затворио прозор кад се жандарми појавише, код хотела "Лондон", нама за леђима, са ножем на пушци.

Ваљда је очекивао да ћемо се, брзо, разбећи.

Међутим, како се то обично дешава у таквим приликама, до првих плотуна, два реда жандарма не само да нису демонстранте заплашили, него су их, напротив, привукли, као магнети.

Са заставом на челу гомиле, студенти су, сами, појурили на жандарме, који су наступали.

До судара је дошло на раскршћу, код хотела "Лондон".

Студенти су, вичући, натрчали на жандарме, као омађијани, а жандарми су млатарали, бајонетима, као пијани.

Жандармерија је тада била рекрутована од ислужених сељака и била је ван себе у таквој прилици.

Жандарми су, затим, испалили два плотуна, *изнад наших глава*, али са бојним мецима. (Међутим, није тачно да су неки били рањени.) Оно што је било најлуђе у тој гужви, било је то, да се ни један члан кварта није сетио, да су над нашим главама каблови електричних трамваја, великог напона. Да су меци из пушке пресекли само један једини од тих каблова, мртвих би демонстраната, и жандарма, било остало, на калдрми, на гомиле.

Ситуацију је спасао у том тренутку један студент који је носио заставу. Ако ме сећање не вара, звао се Ракочевић.

Они који су демонстрацију водили нису могли натраг из простог разлога што су они који су били позади гурали, на жандарме, као ледоломци.

Ракочевић је онда спустио заставу и запевао гласно тадашњу државну химну, коју су сви они, напред, прихватили и певали. Према пропису, жандарми су онда узели пушку к нози, а ми смо опет пробили кордон и вратили се на Универзитет, поред Двора, вичући.

Било је свега неколико прободених капута у гужви.

На Универзитету, са гомиле цигаља, огорчени говорници, предлагали су сад да се нападне Управа града и наши другови ослободе силом.

Полицију је чувао читав вод жандарма.

Неко је тамо, међутим, тог дана, био паметнији, и наши се другови ускоро појавише међу нама, ношени на рукама, слободни, *са шајкачама на љави*.

Београд није био као оне степенице у Одеси.

А ти студенти, са шајкачама, нису ни после тога поздрављали.

КОМЕНТАР УЗ ПЕСМУ "ЈА, ТИ, И СВИ САВРЕМЕНИ ПАРОВИ"

За време мога боравка на Универзитету у Београду, у оној малој кућици, у улици Браће Недића бр. 29, која је била редакција *Дана*, ја сам, за штампу, био припремио много штошта.

Цвијановићу сам био дао збирку *Лирика Ишакe* и књигу прозе, коју је штампао под насловом *Приче о мушком*, али сам намеравао да издам и друго.

Пре свега оно што је изишло под насловом *Дневник о Чарнојевићу*.

Штампарске прилике биле су, тада, тешке.

Цвијановић је, на пример, ову песму, у збирци *Лирика Ишакe*, на стр. 70, штампао *џрилејљену* уз претходну. И нико, ни моји многобројни критичари нису, никад, запазили да су то *две* песме!

Један мој критичар (Ратко Парезанин), у једном вечерњем листу тога доба (*Трибуна*), писао је да сам ја футурист. А да би то доказао, он је узео три строфе, из *џрију различитих* мојих песама, и штампао их као *једну*. И имао је право.

Сви су веровали да је тако.

Таква је тада била наша литерарна критика, наша штампа – и читаоци.

Ја сам за време рата имао дневник који сам вукао са собом, као неку купусару. Био је страшно нарастао. Оно што сам био решио да штампам на Универзитету у Београду износило је, чини ми се, најмање дванаест штампаних табака.

Пошто издање *Маске*, латиницом, није нико читао ја сам прво прештампао *Маску* у часопису *Дан*, а после сам почео да тражим издавача за *Дневник*, који сам био назвао о *Чарнојевићу*.

Нашао сам издавача за *Ђерзелеза* Иве Андрића, али *Дневник* је био исувише дуг.

Међутим, Винавер је био боље среће.

Он је, у јесен 1920, успео да задобије компањоне књижаре која се називала *Свесловенска*, да издаду једну библиотеку модерних. У ту библиотеку требало је да уђе, прво, моја књига о Чарнојевићу, Винаверов *Громобран*, и Растков *Перун*.

Само, после дугих преговора, књижара је тражила да ниједно дело не сме бити дуже од 7 табака.

Поред тога, та књижара, однекуда, умешала је у то и професора Универзитета Владу Ђоровића, иначе мог пријатеља, као неког арбитра о моралу. Он је тврдио да у мом *Дневнику* треба исећи добар део као *порнографију*. Сем тога је тврдио да у тој књизи има исувише песимизма и да, после једног страшног рата, нама треба сасвим друкчија литература. Оптимистичка. Здрава. Не декадентна.

Против оптужбе да сам "декадент" ја сам се некако још и борио, али против оптужбе да сам порнограф било је немогуће борити се. Морао сам пристати на ту књижарску цензуру, коју је и један професор Универзитета подупирао.

Међутим, није се ни на томе свршило.

Октобра 1920, ја сам се био решио да одем из Београда и чекао сам на то, са станом у једној соби хотела "Париз", у Београду. Са мном, у истој соби, становао је и сликар Петар Добровић. Петар се, са мном заједно, и у Париз спремао.

Ту ми је једног дана саопштено да у *Дневник о Чарнојевићу*, не може ући више од 5 табака.

Тих дана ја сам имао много брига, и неприлика, у свом приватном животу, и био сам раздражен толико, да сам спаљивао стара писма, па и рукописе, које у Загребу нисам штампао. Па сам и оно што није могло да уђе у *Дневник* спалио.

Добровић се томе, грохотом, смејао.

Вели, кад пође за Париз, и он ће своје старе слике тако.

Петар је аутор вињете на насловним странама библиотеке *Албатрос* (по Бодлеру). Његов албатрос ту личи на патку. Можда правог албатроса није био још видео, или га се није сећао.

Винавер је вршио коректуру *Дневника*, док се штампао, па је помешао и распоред појединих поглавља.

Ја сам онда већ био у Паризу.

Критика на *Ишаку* била је виолентна, нарочито у *Српском књижевном гласнику*. Што је главни критик *Гласника* тврдио да сам ја рушилац народних светиња, то је можда било тачно. Питање је само *каквих* светиња. Међутим, тај критичар се није био задовољио тиме. Он је тврдио да сам се ја против тих светиња бунио тамо негде око године 1916. Хтео је да каже да сам Аустрији служио.

Имао је право. Читалац је видео како.

Матори Марко Цар био је много генијалнији у нападу.

Све је то, вели, зато што смо ми усисали мађарску културу и имали у срцу *йешџанску* модерну.

Што је било још ружније, ту тезу је, доцније, и Богдан Поповић преузео.

Тих година, једино нас је Скерлићев ђак Милан Богдановић бранио.

У широкој скали бруталних, и глупих, инсинуација, једина критика која је имала духа била је: Пандуровићева.

Пандуровић је тврдио да ја тврдим да таван има очи.:

То је била алузија, са игром речи, на мој стих у песми *Замореној омладини*, где сам уместо речи "таман" употребио реч "таван" (као Тавнава, тавнило, тавна, тавнети). Ја сам ту реч употребио тако, јер је она у мени, Пречанину, живела *шако*. Из оне наше лепе песме: *Тавна йоћи*, коју је, тако, певала моја мати.

Ја и данас мислим да сам имао право. А да акценти, као што Вук каже, не треба да се штампају за читаоца.

Исто тако, весело, Пандуровић је тврдио и то да ја кажем да душа може бити брката.

То је била алузија на онај мој стих у песми *Моја њесма*, где је слика моја транспонирана у слику сержана, бркатог, благо насмејаног.

Пандуровићева критика, једина, није била простачка.

Много је гора била инсинуација да је наша литература *неморална*. Ту тезу су заступали многи тада, а нарочито је то била теза Богдановог брата, Павла Поповића.

Та теза је била толико популарна, да је имала за последицу читав низ анегдота. Ја ћу овде навести само једну.

У Београду се беше појавила једна улична проститутка, из села Дебељаче, која се звала Црњански, али која није била са мном ни у каквом сродству. Да се ја и читалац разумемо. Ја то не кажем зато што се била одала том тешком занату – недостојном жене – него просто констатујем факта, а читалац ће видети зашто.

Мени, сам тај факт нимало не би био сметао, већ и зато што је та несретница била *изванредно лепа*.

Међутим, мој пријатељ Ранко Младеновић, Пироћанац, шаљивчина, узео је онда да ту девојку изводи у друштва. Представљао би је гласно, по ресторанима, тако да је било увек много смеха.

Вели, добра фамилија.

Ја сам се смејао и нисам се, нимало, љутио на Ранка.

Међутим, сазнао сам, после – из веродостојног извора – да је један професор Универзитета (Павле Поповић) у дому планинарског друштва, на Авали, кад се о томе причало, рекао, смејући се: "Па није ни мати песникова у реду, изгледа. Он је то сам рекао!"

Та алузија се односила на мој стих у песми *Поздрав*, где се, у првом реду, каже фраза: "мајке блуднице".

Та бутада се, онда, много препричавала и сматрала се као особито духовита.

Може бити.

Што се мене тиче, ја сам почео да се гадим наших "критичара".

КОМЕНТАР УЗ "ЕПИЛОГ"

Октобра 1920. штампам *Сумаџру* у *Књижевном гласнику* и објашњење своје поезије. Решен сам да идем у Париз и одлазим.

Ја сам се надао да у Паризу останем неколико година.

Ни та ми се нада није испунила.

Овај епилог био је написан, и штампан, као и пролог, у *Лирици Ишаке*. Као што се данас може видети, то је било *свесно* одрицање од улоге неког нашег Фрајлиграта, у Београду.

Али, последња строфа у том епилогу, пророчки, предвиђа да ће: "*на Ишаки да се удари у сасвим грује жице!*"

А додаје и то: да је свеједно, да ли ја, *или ко груји*.

У Париз су, тада, пре мене, већ били отишли моји пријатељи: Сибе Миличић, Растко Петровић, Сава Шумановић. Тамо се налазио онда и Душан Матић.

Пре мог одласка из Београда мој пријатељ доктор Ђурица Ђорђевић и његова жена Криста (рођ. Шумановић) покушавају да ме направе привременим, предметним, наставником, да бих дошао до новца.

Они приређују вечеру за министра Светозара Прибићевића, и агитују да и *држава* помогне школовање песника.

Начелник Министарства проф. Видановић онда пита: "А је ли млади господин био на Солунском фронту?" А Ђурица га онда пита: "А је ли његов министар био на Солунском фронту?"

Ја стојим сав црвен у лицу.

Видановић ме онда поставља за привременог, предметног, наставника, у Крагујевцу, али ми одобрава одсуство, у Паризу.

Обећава ми и плату у Паризу. Коју нисам добио.

Ја онда продајем кућу очеву, исељавам матер, и одлазим у Париз.

Начелник Уметничког одељења Министарства просвете, Нушић, даје нам, сваком ко одлази за Париз, франака 500. Да нам се нађе.

Тако се онда ишло, на ћабу, у Париз.

Пре свог одласка из Београда завршавам и своју политичку каријеру, катастрофално.

Ја сам се био декларисао, јавио, тада, за социјалисту, и био сам то практично, али нисам испуњавао, строго, своју дужност партијску. Одлазио сам, често, на пиво и вечеру, у такозвани "Раднички дом", на Славији, али шефове странке нисам марио.

Сматрао сам их за неку врсту "касига" у Еквадору.

Приликом доласка једне социјалистичке делегације из Пеште, пао сам у националистичку девијацију и био ми је забрањен приступ у Дом. Тврдио сам да ће те *индустријски* јаче земље, нас, *земљорадничке* земље, крај свег социјализма, и даље да искоришћују, али сам имао свега један глас за ту теорију. То је био поменути Илија Петровић, преводилац Бајрона, који је имао некакве везе са шефовима социјалиста. Кад је он отишао, ја сам излетео.

Можда су имали право.

Какви су они били Енглези, такав сам и ја био Гледстон.

Нико нас књижевнике није узимао озбиљно.

Сасвим је друго било, пре рата, доба Скерлића, који је, тобоже, тако исто био социјалиста. Држави је тада било потребно перо и хор, који ће певати, како су Дучић, Ракић, Бојић, Јелић, певали. За читалачку публику.

Државотворно.

Ракић, кога сам, за његов рад, на Косову, јако поштовао, био је дотерао дотле, да је за поезију сматрао и то кад каже: да ће и он дати живот за отаџбину, неозарен сјајем старих, феудалних, витезова, али *свесћан* онога *иша* даје и *зашто* га даје. Као да плаћа порез.

Док полазим у Париз, сусрећем, последњих дана, на калдрми Београда, и оног Биримца, кога је читалац познао на почетку ових коментара, у Бечу.

Дошао је, сиромас, да регулише пензију.

Он се, у Галицији, био предао Русима, са куршумом у чланку, а затим је, у србијанској коњици, опловио Европу и искрцао се у Солуну. Јахао је до Београда, и био на служби, у пуку, у Нишу.

Међутим, коњ га је био ударио, копитом, у главу, у штали, па је дуго боловао и сад је оглашен, од лекара, за неспособног за службу. Само, њему недостаје *неколико гана* до права на пензију, па неће да му пензију даду, него га отпуштају. Spreма се да упражњава велику уметност трговачког путника.

Мени га је жао и ми се згледамо тужно, па да бих га развеселио, кажем му: "Продај, Милошу, једног од оних твојих ајгира у Башахиду, па хајде са мном у Париз, да живимо тамо као што смо живели у Бечу."

Вели, ти ајгири су цркли давно.

Ја сам продао очеву кућу у Иланчи и иселио мајку, а она се онда настанила у Панчеву. Добија неку пензију.

Панчево је варош њеног детињства, али ме и моја мати гледа тужно. Ја се не надам да ћу се вратити из Париза скоро, а она се осећа опет сама. Вратила се у варош где се родила, и где је одрасла, уз маћеху, а сад опет остаје без игде иког свога.

Кад сам ја далеко, каже, живот за њу нема смисла.

У Панчеву налазим и оног мајора, Косту, кога је читалац, као и Биримца, упознао у Бечу.

Невесео је и Коста.

Вели, напустио је војску.

Питам, зашто?

Вели, он је, као активни официр бич одмах примљен у војску и служио је у пуку, у Нишу. Вели, није му било рђаво, не може се потужити. Сви су били љубазни према њему.

Само, кад узјаше коња и поведе батаљон, мала деца у Нишу трче за батаљоном и погађају. Погађају који је, међу официрима, аутентичан, Србијанац, а који је бивши, аустријски. Погађају према кроју шињела, према кроју капе, па и према лицу. Па вичу: "Ово је наш, а онај је Шваба! Ово је наш, а онај је Шваба!"

Вели, а добро погађају.

Па није могао да издржи и затражио је пензију.

Сад иде, свако послеподне, у сластичару, у Панчеву, али сладолед у Панчеву није као у Бечу. Ни близу.

Не изгледа добро.

Сад је у цивилном оделу, а има мали шешир и велику главу.

Ја онда у лађи, којом се враћам у Београд, чујем како време иде Дунавом, а корача гвоздено, и како нас је прегазило.

У *Српском књижевном тласнику*, октобра првог, Поповић је онда штампао моју песму о Суматри, и њено објашњење.

Међутим, нико није наслутио, па ни ја, оно што сам предосећао у песми коју сам назвао *Сшење*.

ОБЈАШЊЕЊЕ "СУМАТРЕ"

Уредник *Српској књижевној гласника*, Богдан Поповић, позвао ме је, при штампању *Суматре*, да у облику неког додатка изложим са њом и своје "Вјерују" о поезији.

Мада и ми "најновији", имамо разуме се, своје интенције у књижевности, не могу о њима да говорим без збуњености, јер, прво: други, одушевљенији од мене, би то боље извршили, а, осим тога, ја не верујем да убеђивање, у књижевној борби, у борби уопште, ишта помаже.

Зато, и кад бих могао да претпоставим читаоца који није циник, не бих могао да покажем оне вредности у нашој најновијој лирици, које ја, лично, држим да су врло велике. Могу само, у контурама, без синтеза, да откријем мисли које владају, са оне стране, папирнате, барикаде, где смо ми.

Најновија уметност, а особито лирика, напада се, већином, због њене "таме, неразумљивости, декадентности" итд. О томе се не може говорити без ироније!

Већина нас, најновијих, иако се налазимо на политичкој левици, одбацујемо све корисне, популарне, хигијенске дужности, које поезији, код нас, људи без осећања за уметност, а препуни социолошког самољубља, тако често намећу. Социјализам, на пример, ми не бисмо ширили лирским песмама!

И тако, о тој нашој књижевној "критици", која је често апсурдна, ми не говоримо.

Али да најновија поезија није ни лудорија, ни декадентство, то ће сваки увидети, кад буде сазнао за утицај руских футуриста, и "декадентата", њиног, префињеног, часописа који се зове *Мир искуства*, у руској револуцији. Ни наша, најновија, уметност, а најмање поезија, не спава, како је често читаоци замишљају, као нека лепотица, у кули од слоноваче. Још је та кула "еburnea", моћна, као станице бежичног брзојава.

Већину тих напада на најновију, нашу, поезију, води бедна глупост малих средина. Баш је "популарност" наше књижевности била узрок да је била тако устајала. Уосталом, и

прва популарност често је много смешна. То знају сви они који су видели шта је оно што милиони Немаца сматрају да је велико код Гетеа.

"Расно, јасно, њрсно" у уметности не помаже ништа. Све је то дао Витмен, па ипак је, пола столећа, био, за Американце, будала.

Постоје неминовности. Непопуларност најновије поезије, и код нас, својевољна је! Сав овај увод био је, уосталом, потребан само зато да бих преко много чега могао прећи ћутке.

Остају противности које се не могу прећи иронично. Те се неће решити брзо. Положај, дух, наше поезије, после рата и, не могу а да не напишем, после Скерлића, сасвим је нов и измењен. Пале су идеје, форме и, хвала богу, и канони!

Најновија уметност, а особито лирска поезија, претпоставља извесне, нове, осетљивости. Они који не могу да дишу изван предратне, уметничке, атмосфере, прилазе јој узалуд.

Свуд се данас осећа да су хиљаде и хиљаде прошле крај лешина, рушевина, и обишле свет и вратиле се дома, тражећи мисли, законе и живот какви су били. Тражећи стару, навиклу, књижевност, познате, удобне, сензације, протумачене мисли. Лирску поезију вечних, свакидашњих метафора, оно драго циле-миле стихова, сликова, хризантема, које су цветале у нашим, недељним, додацима. Али су дошле нове мисли, нови заноси, нови закони, нови морали! Може се бити против нас, али против наших садржаја, и интенција, узалуд.

Свет никако не жели да чује ужасну олују над нашим главама. Тамо се тресу, не политичка ситуација, нити књижевне догме, него и сам живот. То су мртви, који пружају руке! Треба их наплатити!

Као нека секта, после толико година, док је књижевност значила само разбригу, ми сад доносимо немир, преврат, у речи, у осећању, у мишљењу. Ако га још нисмо изразили, имамо га, непосредно, у себи. Из масе, из земље, из времена нашег, прелази на нас. Не да се угушити!

Песник је био, код нас – где је Крањчевић мислио о њему као о искупитељу – фанатик нових, националних, покрета. Зар да од све те мистичне радости остане само мистика лепозвуке чегртаљке сликова? Прекинули смо са традицијом, јер се бацамо, стрмоглав, у будућност. Одбацили смо бивше законе. Вечити проблем "њеног венчања" нас не буну!

Оделили смо се од овог живота, јер смо нашли нов. Пишемо слободним стихом, што је последица наших садржаја! Тако се надамо доћи до оригиналних, а то значи и "расних", израза. Нисмо одговорни за своје "ја!" Не постоје непроменљиве вредности!

Без баналних четворокута и добошарске музике досадашње метрике, дајемо чист облик екстазе. Непосредно! Покушавамо да изразимо променљиви ритам расположења, који су, давно пре нас, открили. Да дамо тачну слику мисли, што спиритуалније! Да употребимо све боје, лелујаве боје, наших снова и слутњи, звук и шапутање ствари, досад презрених и мртвих. У форми то није богзна шта! Али, делимо ритам сунчаних дана, од вечерњих ритмова. Не мећемо све то у приправљене калупе.

Опет једном пуштамо да на нашу форму утичу форме космичких облика: облака, цветова, река, потока. Звук наших речи неразумљив је, јер се навикао на мењачки, новинарски, званични смисао речи. Давно је Бергсон оделио психолошко време од физичког. Зато је наша метрика лична, спиритуална, магловита, као мелодија. Покушавамо да нађемо ритам сваког расположења, у духу нашег језика, чији је израз на ступњу фељтонских могућности!

Стих је наш занесена играчица, па своје покрете чини у екстази. Своју екстазу претвара у голе покрете. У лирици то нешто вреди! Ослободили смо језик баналних окова и слушамо га како нам он сам, слободан, открива своје тајне. Није то било тако давно, кад је Дучић, исмејан, усудио се да напише да *"шуштие звезде!"* Ми, дабогме, одосмо даље!

Можда те, формалне, новости мање занимају читаоца? О њима треба говорити други пут. Што се, пак, тиче наших, хипермодерних садржаја, ми их се не бојимо. За њима корача

маса оних који су међу лешинама, под отровним гасовима, осетили и те како "хипермодерне" сензације. Па су изгубили радост, коју им ни породица не може вратити више. Они су осетили много штошта што се назива "болесним" у поезији. Ми изражавамо све што они још крију, што их мучи, али неизбежно сустиже. Тврдимо, фанатично, да постоје нове вредности, које поезија, одувек пре него живот, налази!

Покушавамо да, свесно, покажемо те нове састојке у љубави, у страсти, у болу. Покушавамо да ослободимо, многе, бивших срамота, веза, закона и заблуда! Верујемо у те невидљиве, предестиниране, слушаоце и читаоце наше!

Као што верујемо у дубљи, космички, закон и смисао, ради којег се туга, из Камоењшових сонета, кроз толика столећа, преноси у нас.

Ако су фељтони литература, онда модерна поезија постаје исповест нових вера. Иначе, сва та хрпа стихотворства, заната, не би била ништа друго до одвратно траћење времена. Али наш слободни стих, наша неразумљивост – коме је милије "болест" – сасвим је нешто друго. Оно Аристотелово: кад смо будни имамо сви исти свет, а кад сањамо свако свој!

Сад би требало да се упустим у метричке дискусије. Међутим, за то је, прво, још рано, а, друго, ја нисам никад био толико савестан као неки Малербов ђак. Нећу да будем ни духовит, па да употребим иронију Едгара Поа. Без препирке о версификацији, ја ћу, просто, да испричам како долази до тих песничких, хипермодерних, бунцања, као што је *Сумашра*.

*

Осећих, једној дана, сву немоћ људској живоји и замршености судбине наше. Видео сам да нико не иде куда хоће и примећуо сам везе, досад нејосмашране. Крај мене су, јој дана, пролазили Сенеталци, Анамити; срео сам једној свој доброј друга, који се враћао из раја. Кад га зајишах ошкуд долази, он ми рече: из Букхаре!

Маши му је била умрла и комшије његове беху је сахранили. Неко му је покрао намештај, код куће. Ни поштеље, вели, немам!

А кад та уишах како је пушовао, он ми рече: "Преко Јајана и Енлеске, где су ме ухисили."

"Па шта мислиш сад?" – ишао сам та. "Не знам ни сам. Сам сам. Ти знаш да сам се био верио. Она је отишла некуд. Можда ије добијала моја писма. Ко зна шта ће и она дочекаши? Не знам ни сам шта ћу, можда ћу добити место у некој баници."

Све се то одиграло на станици у Зајребу. После сам ја сео у воз и отпушовао даље. У возу је било прејуно светиа, нарочишо војника, жена у ритама, и много збуњених људи. У возу није било осветљења и виделе су се само сенке. Мала деца лежала су, на поду вајона, око наших ноју. Изнурен, нисам могао ока да склојим. Док су око мене причали, примешио сам да су и ши тасови некако шешки и да људски говор, пре, није шако звучао. Загледан у мрачне прозоре, сећао сам се како ми је мој друћ описивао неке снежне планине Урала, где је провео тогину дана у заробљенишћу. Он је дуго, и благо, описивао шај крај на Уралу.

Осеших шако сву ту белу, неизмерну шину, тамо у даљини. Полако сам се насмехнуо. Где све шај човек није био! Сећам се да ми је причао и о некој жени. Из његовој описи зајамших само њено бледо лице. Он је неколико пуша понављао како ју је шако бледу последњи пуш видео.

У мом сећању, нервозно, почеше шако да се мешају бледа лица жена, од којих сам се и ја расшајао, или која сам видео по возовима и бродовима. То ме је тушило, ше изиђох у ходник. Воз је био стишао у Срем и пролазио испод Фрушке горе. Неке тране ударале су у окно, које је било разбијено.

Кроз њега је у воз падао влажан, мокар, хладан мирис дрвећа и чуо сам и жубор некој пошока. Стишали смо били пред једним разривеним тунелом.

Хтео сам да сагледам шај пошок што је у мраку жуборио и учинило ми се да се румени, и да је весео. Очи су ми биле уморне од несјавања, а обузела ме је била шешка слабост од дугој пушовања. Помислих: где, како никаквих веза нема у свету. Ето, шај мој друћ волео је ту жену, а она је остала негде далеко у некој завејаној кући, сама, у Тоболску. Ништа не може да се задржи. И ја, куд све нисам ишао.

А ето, овде, како весело шече овај пошок. Он је румен, и жубори. Наслоних, дакле, главу о разбијен прозор. Неки војници, прелазили су, за то време, са крова на кров вагона. А сва та бледа лица, и сва моја жалост несладе у жуборењу тог пошока у мраку. Воз није могао даље. Ваљало је прећи, преко Чоршановачког шунела, пешке.

Било је хладно. Ишао сам у томили неизнатних пушника. Трава је била мокра, та смо клизили лагано, а неки су и падали. Кад смо се успузали на брдо, под нама се, у свитању, указао Дунав, сив, мајловит. Сва та мајла, иза које се назирало небо, била је неизмерна и бескрајна! Зелена брда, као острва над земљом, неслајала су још у свитању. Био сам заостао иза осталих.

А моје мисли, једнако су још пратиле мој друга на оном његовом путовању о којем ми је, безбрижан, са торким хумором, причао. Плава мора, и далека острва, која не познајем, румене биљке и корали, којих сам се сећио ваљда из земљописа, једнако су ми се јављали у мислима.

Најзад, мир, мир зоре, полако је улазио и у мене. Све што је мој друг причао, та и он сам, појурен, у похабаном, војничком шињелу, остало је заувек у мом мозгу. Одједном сам се сећао, и ја, традова, и људи, које сам ја видео, на повратку из раша. Први пуш приметних неку огромну промену у свету.

На другој страни шунела, чекао нас је други воз. Мада је у даљини већ свитало, у возу је ојет био пошун мрак. Изнурен, ојет сам сео у мрачан кућ вагона, сам самци. По неколико пуша рекох сам себи: Сумафра, Сумафра!

Све је замршено. Изменили су нас. Сећих се како се пре друкије живело. И појних главу.

Воз је пошао и запушњао. Успављивало ме је то да је све сад тако необично, и живит, и те огромне даљине у њему. Куд све нису стили наши боли, шта све нисмо, у пућини, уморни, помиловали! Не само ја, и он, него и толики други. Хиљаде, милиони!

Помислих: како ли ће ме дочекаши мој завичај? Трешње су сад свакако већ румене, а села су сад весела. Гле, како су и боје,

чак тамо до звезда, исте, и у шрешања, и у корала! Како је све у вези, на свету. "Сумаџра" – рекох, ојети, подруљиво, себи.

Одједном се шрџох, неки немир у мени, који није сџијао ни до свестџи, пробудио ме је. Изџиђох у ходник, где је било хладно. Сџајали смо ојети у некој шумици. У једном ваџону су џевали. Негде је џлакало једно деџе. Али сви џи звуци доџирали су до мене као из неке неизмерне даљине. Пређе ме јуџарња језа.

Видео сам још Месеџ, сјајан, џа се и нехоџице осмехнух. Он је свуд исти, јер је мрџваџ.

Осеџих сву нашу немођ, сву своју џуџу. "Сумаџра", прошаџџах, са извесном афеџџацијом.

Али, у души, дубоко, крај свеџ оџирања да џо џризнам, ја сам осеџао неизмерну џубав џрема џим далеким брџима, снежним џорама, чак џамо џоре до ледених мора. За она далека осџрва, где се доџађа оно џџо смо, можда, ми учинили. Изџубио сам сџрах од смрџи. Везе за околину. Као у некој лудој халуџинаџиџи, дизао сам се у џе безмерне, јуџарње маџле, да исџружим руку и џомилујем далеки Урал, мора инџијска, куд је оџишла румен и са моџ лица. Да џомилујем осџрва, џубави, заљубљене, бледе џриликџ. Сва џа замршеностџ џосџаде један оџроман мир и безџранична уџеџа.

*

После, у Новом Саду, у једној хотелској соби, направио сам од свега тога једну песму.

Београд, 1920.

У ПОЧЕТКУ БЕШЕ СЈАЈ

Далеко горе испред мене слива се небо са травом.
И свуд око мене стоје руже тајанствено, спуштеном главом.
Тужно је ићи чак до пољана,
што тамо леже чак под небом,
овде је свака реч очарана
овде је свако срце очарано
овде се најлепша песма пева
сваког убог дана.

Тужно је ићи чак до пољана,
што тамо леже чак под небом,
јер је гадно тамо речи црне
јадати из срца раскидана.
И видети да од цвета до цвета
и видети да од жене до жене
и видети да од бајке до бајке
и видети да од дана до дана
узалуд смо ишли.

Тужно је ићи чак до пољана.

1912.

ПРИВИЋЕЊА

СУМАТРА

Сад смо безбрижни, лаки и нежни.
Помислимо: како су тихи, снежни
врхови Урала.

Растужи ли нас какав бледи лик,
што га изгубисмо једно вече,
знамо да, негде, неки поток,
место њега, румено тече!

По једна љубав, јутро, у туђини,
душу нам увија, све тешње,
бескрајним миром плавих мора,
из којих црвене зрна корала,
као, из завичаја, трешње.

Пробудимо се ноћу и смешимо, драго,
на Месец са запетим луком.
И милујемо далека брда
и ледене горе, благо, руком.

Београд, Браће Недића 29, 1920.

СТЕЊЕ

Данас сам био тако весео!
А сад? Гле, једва дишем,
са осмехом мутним, уморно.

Далеко, негде, иза шкотских обала,
диже се, из мора, модро стење,
тако грдно, тако пусто, суморно.

Ја га се сетих! Ја га видим!
Његова модрина мрси ми душу,
и мене обузима грозна језа,
и нека, бескрајна, жалост.

Предосећано, у Београду, 1920.

ПОСЛАНИЦА ИЗ ПАРИЗА

Живот ваш и телеса још су тврда
а зидања кривудава, неопрезна,
но ја вас мирно гледам са брда
и знам што још нико не зна.

Тела ће вам се изгубити
и крв бити све тања и тања;
занемели ћете љубити
врхове цветних трешања.

Долазим скоро а доћи ће и дан
кад ће досадање бити свеједно,
кад ће и ваш дах бити искидан
и стрешћете се већ једном чедно...

Са осмехом јутарњим једном и ви
заиграти, са сребрним луком,
у бездан небеса бисерно сиви,
са Шара,
са Велебита,
са Фрушке горе.

Затрешћу вишње изнемоглом руком,
на градове ваше беле,
да ућуткам једном дречеће гајде
и пијанке невеселе.

Осетићете да и вама иде сан
и стојати под небом сузно голи;
и лећи ћете и ви у траву звездану,
где ништа више не боли...

Испуниће се песничке лудости,
и, кад прва пролетња ноћ запливи,
видећу ја још вас и живот како играте,
на небесима, а не на јави.

НОВО ПОКОЉЕЊЕ

Наше је лице бледо без знака,
као месец над водама бескрајним,
али са колутом мутним и тајним
на очима, сјајним
као круна лака.

Бол једног јаблана
више нас такне,
но свеле груди наших драгана.
А кад неко што тужно рекне
о младости ил животу бедном,
наш осмех са страшћу болном али медном
заспи, у пропланку једном.

И место жена са тихим дрхтањем
небо је наша бољка,
мами нас, шапуће страсно и меко:
да од румени наших усана
негде далеко,
пуна једног бисера слана,
распуче једна шкољка.

И тако без моћи
несретни смо и љубљени ко ноћи.
И тако без снаге
владамо светом, у јесени благе.

Помешали смо љубав и облаке,
а судбу нашу са лишћем и биљем.
Горке законе у осмехе тужне и лаке,
што све кидају страшћу и миљем.

И тако без наде
место у нас верујемо у шуме младе.
И тако без моћи

несретни смо и љубљени ко ноћи.

Наше је лице бледо, без знака,
као месец над водама бескрајним,
али са колутом мутним и тајним
на очима, сјајним као круна лака.

1920.

СТРАЖИЛОВО

Лутам, још, витак, са сребрним луком,
расцветане трешње, из заседа, мамим,
али, иза гора, завичај већ слутим,
где ћу смех, под јаблановима самим,
да сахраним.

И овде, пролетње вече
за мене је хладно,
као да, долином, тајно, Дунав тече.
А, где облаци силазе Арну на дно
и трепте, увис, зеленила тврда,
видим мост што води, над видиком,
у тешку таму Фрушког брда.

И, место да се клањам Месецу, тосканском,
што у реци, расцветан као крин, блиста,
знам да ћу, овог пролећа, закашљати ружно
и видим витак стас, преда мном, што се рони,
верно и тужно,
сенком и кораком, кроз воду што звони,
у небеса чиста.

И, тако, већ слутим
да ћу, скоро, душу сасвим да помутим.
И, тако, већ живим,
збуњен, над рекама овим, голубијски сивим.

Повео сам давно ту погнуту сенку,
а да сам то хтео, у оној гори,
познао грожђе, ноћ, и теревенку,
и поток, што сад, место нас, жубори.

И, тако, без туге,
очи су ми мутне од неке боље, дуге.
И, тако, без блуди,
на уснама ми горка трулост руди.

Лутам, још, витак, са сребрним луком,
расцветане трешње, из заседа, мамим,
али, иза гора, завичај већ слутим,
где ћу смех, под јаблановима самим,
да сахраним.

Већ давно приметих да се, све, разлива,
што на брду зидам, из вода и облака,
и, кроз неку жалост, тек младошћу дошлом,
да ме љубав слаби, до слабости зрака,
провидна и лака.

Знам да ми у косу,
по зори руменотамној,
туђа, уморна, рука, бледи сумрак просу.
А да веселости мојој, чилој и потамној,
две заспале, болне, дојке не дају
да се гласним криком баци по трешњама,
што ми остадоше, у завичају.

И, место да водим, погледом зеленим,
као пре, реку што се слива,
да скачем, као Месец, по горама пустим,
и зажарене шуме да потпирим,
сад, плавим и густим,
снегом, и ледом, смешећи се, мирим
све што се збива.

И, тако, без веза,
стиже ме, ипак, родна, болна, језа.
И, тако, без дома,
ипак ће ми судба постати питома.
Не, нисам, пре рођења, знао ни за једну тугу,
туђом је руком, све то, по мени разасуто.
Знам, полако идем у једну патњу, дугу,
и, знам, погнућу главу, кад лишће буде жуто.

И, тако, без бола,
вратићу се, болан, воћкама наших поља.
И, тако, без мира,
патиће горко, много шта, од мог додира.

Већ давно приметих да се, све, разлива,
што на брду зидам, из вода и облака,
и, кроз неку жалост, тек младошћу дошлом,
да ме љубав слаби, до слабости зрака,
провидна и лака.

Лутам, још, витак, по мостовима туђим,
на мирисне реке прилежем, па ћутим,
али, под водама, завичај већ видим,
откуд поћох, присут лишћем жути
и расути.

И овде, румен крина,
са девојачког ребра,
ја, зором, уморно бришем, без милина.
А кад утопим чун Месечев, од сребра,
у ново море јутра и у траве,
седнем на облак, па гледам светлости,
што се на небу, из моје страсти, јаве.

А, место свог живота, давно живим,
буре и сенке грозних винограда.

Настављам судбу, већ и код нас прошлу,
болесну неку младост, без престанка;
тек рођењем дошлу,
са расутих лишћем, што, са гроба Бранка,
на мој живот пада.

И, тако, без гроба,
веселост је нека, у мени, ругоба.
И, тако, без тела,
душа ми је невидљива, и невесела.

Једног пролећа, и ја сам горко знао
да, кроз свирале девојачког ребра, здравље дајем.
И груди своје, у грожђу, криком, раскидао,
наг, на дну неба, опивши се завичајем.

И, тако, без лица,
на лику ми је сенка јарца, трешње, тица.
И, тако, без станка,
тетурам се видиком, без престанка.

Лутам, још, витак, по мостовима туђим,
на мирисне реке прилежем, па ћутим,
али, под водама, завичај већ видим,
откуд поћох, присут лишћем жутим
и расутих.

Дрхтим, још, витак, од река и небеса.
Милујем ваздух, последњом снагом и надом,
али, свиснућу, то и овде слутим,
за гомилом оном, једном, давно, младом,
под сремским виноградом.

За један благи стас,
што, први пут, заљуља
вишње и трешње, пољупцем, код нас
и поскочи, видиком, са ритова и муља.

За друштво му, што по винском меху
свело лишће расу, са осмехом мутним,
прескачући, први пут, потоке, у смеху.

А, место свог живота, знам да, по видику,
тај осмех расух, над сваким телом, голим,
и, над земљом овом, кроз коју Арно руди,
пун звезда и зрака, мој се шапат слива,
у измождене груди,
јер се, у пролећу, све то опет збива,
свуда, где ја волим.

И, тако, без речи,
дух ће мој све туђе смрти да залечи.
И, тако, без трага,
расуће ми рука жива тела мојих драга.

Јер љубав ће моја помешати, тајно,
по свету, све потоке, и зоре,
и, спустити на живот, ведро, и бескрајно,
и код нас, небо, и сенку Фрушке горе.

И, тако, без звука,
смех ће мој падати, са небесног лука.
И, тако, без врења,
за мношћом ће живот у трешње да се мења.

Дрхтим, још, витак, од река, и небеса.
Милујем ваздух, последњом снагом и надом,
али, свиснућу, то и овде слутим,
за гомилом оном, једном, давно, младом,
под сремским виноградом.

Лутам, још, витак, са осмехом мутним,
прекрстим руке, над облацима белим,
али, полако, сад већ јасно слутим
да умирем и ја, са духом потамнелим,

тешким, и невеселим.

И овде, реку једну
видим, под својим телом,
да хлади лаку, сребрну, земљу, непрегледну.
А, кад ми проспе трешње по духу оболелом,
и, крај Месеца, и овде, звезда заблиста,
видим да је, у раном умирању,
моја, и туђа, младост, горка и једна иста.

И, место своје судбе, са ужасима новим,
сусрећем давни живот, болан, и прозрачан.
А, кроз ову земљу, свилену и прозирну,
чим, уплашено, спустим девојачко тело,
кроз маслину мирну,
видим, далеко, опет, лишће свело
и завичај облачан.

И, тако, без кретње,
туђину, пољупцем, дижем, у ветрове пролетње.
И, тако, без знака,
дозивам голу драгу из меког, тосканског мрака.

А прах, све је прах, кад дигнем увис руку
и превучем, над провидним брдима, и реком.
И, неизмерно слабе, све те трешње, што се вуку
са мнош, по свету, са земљаним лелеком.

И, тако, без таме,
дух мој са мрачним воћкама покрива ме.
И, тако, без имена,
са истом жалашћу милујем брда невиђена.

Лутам, још, витак, са осмехом мутним,
прекрстим руке, над облацима белим,
али, полако, сад већ јасно слутим
да умирем, и ја, са духом потамнелим,

тешким, невеселим.

Лутам, још, витак, са шапатам страсним
и отресам чланке, смехом преливене,
али, полако, трагом својим, слутим:
тишина ће стићи, кад све ово свене,
и мене, и мене.

И овде, без боје тајне,
ни једне воћке нема,
небесне оне боје, горке и бескрајне.
А кад разгрнем долине, рукама обема,
и, откријем дна бездана, сребрна и бела,
на дну је, опет, жалост, нејасна и лака,
ваздухом купаних воћака и тела.

И, место сребрних пруга, забрежја и река,
сусрећем, као у сну, уморне мисли, своје.
А, над трешњама и младим вишњама,
тамну и дугу маглу, што се, свуда, шири,
у животу пред нама,
где се страст, полако, у умирању смири,
и чула упокоје.

И, тако, без реда,
младост увијам миром, снегова и леда.
И, тако, без пута,
моје миловање, по умирању лута.

А мир, свуд је мир, кад распнем шта је било
и приклоним главу на оно што ме чека;
на цео један крај са ког се вино слило
и смех, и дивна бестидност, далека.

И, тако, без мора,
прелићу живот наш, зорама Фрушких гора.
И, тако, без пића,

играћу, до смрти, скоком, сретних, пијаних, бића.

Лутам, још, витак, са шапатом страсним
и отресам чланке, смехом преливене,
али, полако, трагом својим, слутим,
тишина ће стићи, кад све ово свене,
и мене, и мене.

Фиезоле, 1921.

БЕСПУЋА

Вас зовем само, са ужасом
у погледу развратном, невеселом.
Вас зовем само, што дрхтите
са витким, осетљивим телом.

Вас на чијим је коленима живот
издахно збуњен, уморан;
за вас ја имам румено море
и један осмех суморан.

Не, неће љубав, ни младост, више
помиловати нам груди;
Име ће, дах ће, суза ће наша
другом да замирише.

Далеко, негде, око света,
где снег и лед и небо цвета
све ће се слити,
и од свега бити:
Мир,
мир,
мир...

1920.

ЖИВОТ

Све то не зависи од мене.

Сетим се како беше леп,
над водама дубоким неким,
 као Месећ бео,
са луком танким и меким,
 један мост.

И, видиш, то, утеши ме.

Не зависи од мене.

Доста је да тога дана,
земља око мене замирише преорана,
или да облаци пролете,
 мало ниже,
па да ме то потресе.

Не, не од мене.

Доста ће бити ако, једне зиме,
из врта једног завејаног,
истрчи неко озебло, туђе, дете
 и загрли ме.

ДЕВОЈКА

Рађања су, звезде у језерима,
немоћан сјај у животу.
А сузан поглед младе мајке,
слаб, као ружа у ћупу железном.

Са жена плодних, пијаних винограда,
из којих јастребови излећу у јесен,
наша би тела, голубови бели,
у бескрај, без жалости, ишчезла.

Тек Ти кад идеш, пође бол,
у ходу твоме, пробуђеном камену,
тајанствени шум песка што тоне,
нечујан, на дно вода дрхћућих.

Тек тад сине ваздух у расути прах,
кроз решетке сребрне твојих ребара,
да нам осветли поворку воћака,
што иду и зру, да могу свенути.

ПЛЕС

О, пустили смо свуда душе
и, ето, враћа се само страст невесела.
Одосмо по ћилимовима драгих тела
у небеса, што нас изменише.
У благе жалости пређе занос луди,
у тишине јутарњих облака,
разочарано тело, витко од жуди.

И ужас лица, страсних, давно
покрила је магла,
као месечев лик,
што се јавља у надземаљској сети,
жут, као образина златна, тавно,
у гробу, над којим се бела сен авети,
бела сен невесте,
у бескрај за навек нагла.

Све поста нестварно,
што у љубави чине и чиним;
и живот, ко пусто поље куд ветар јечи,
покрисмо снегом праштања свему,
пољупцима збуњеним и новим.

Па, ето, ипак, трагом се њиним
купи чемер и у зорама овим,
кад више окован, наг нико не клечи.
И душа загледана, невесела,
покрива дим, пруге радости и плеса,
што у бескрају играју небеса,
опет само тешким, гримизним плаштом
страснога тела.

1922.

БЛАГОВЕСТИ

Љубав што беше није више.
Судба ми блуди по небу ових дана,
блага и мирна, кишом опрана,
као рука некад по телу драгана.

Над земљом више не мирише крин,
у пролећу, оштар, блудан, женски.
Расцветане воћке стискам на ребра,
кроз ваздух благовештенски.

Нестаје ноћ,
пуна жалости и болног разврата,
а ја остајем у ведром видику,
модрим водама, и рујним шумама,
као сен трске, лишћа, росног влата.

1924.

ПОВОРКА

При крају младости тек
тешко, чудно, обузме ме љубав.

Прво ми се у блуди нешто јави,
бело и мирно, као далеко стадо.

После се сусретох са трешњом,
и, као у фрулу, свирах,
у један поток плави.

Дух ми је изгубио, тако, снагу.
а тело се испунило
неком ломношћу.

Зажелео сам да милујем руком
пругу видика, бистру и благу.

Мисли ми јасне ишчезнуше,
у непрекидном смешењу тамном.

А полако се скупише, са свих страна,
поворке процвалих трешања,
да пођу, пођу, са мном.

Пред њима, насмешен,
са брда на брдо,
са реке на реку,
ето, ја,
збуњен и безбрижан,
играјући,
поскакујући.

1924.

СЕРБИЈА

Испливах на гробљу, у несвести, као модар рак.
Вазнесен у зеленом вртлогу, из бездана.
Са неба је у свет отицала ноћ звездана,
а Месец, у таму, спуштао свој последњи зрак.

Безмерно је свитало и ја, неизвесна сен,
за острвом овим, осунчаним вукодлаком,
још у мутном сну, у вале и пене разнесен,
поскочих морем рујним, на игру лак, и лаком.

Погледах увис, да ли је то месечине прах,
или је ледени вир зоре, што ми гуши дах?
Нисам знао да ми, трешњом и бистрим потоком
и страсном виткошћу девојке, њином притоком,
Она то већ, из далека, колена пребија!

Први пут изговорих: Србија.

Порођајем у туђини, под замрзлим снегом,
хранише ме твојим гласом, слабошћу и негом.
Спустише ме у немоћ детињства, да те волим
и бригом, за Тобом, за цео живот, оболим.

Повише ме у беду, да Те дивну, рајску, знам,
али не додирнем дисањем и не сагледам.
Тридесет година да чекам да ми се јавиш
и зеницом твојом, грозном, над земљом заплавиш.

Таласај,
милуј, спавај – као јарак сад чека завичај,
да трулим, и да се никуд више не винем, жив.
Кад изнемогнем, и мога распадања талог
сливаће се у таму, кроз река наших муљ и слив,
у земљу која ври, на дну блата устајалог.

О, та крпа,
страшило у житу, испод Месечевог српа,
бедница што вреба пут и стада, из заседа.
То је сад Она, одмор вранама и врапцима,
што ни сахранити мирно у небеса не да,
сјај, што ми још оста, под болним очним капцима!

Зар лутајућ ми отац ту је земљу видео?
И њој ме мати дојила, од првога плача?
Љубичасти Шар зна колико сам се стидео,
јер, са мнош, цветно дрво, већ уморно корача.

Никад ме нису свет, ни блуд, слатко опијали,
већ та земља коју се умарам да разгалим!
Ни свила, ни страст, ме нису тако увијали,
као загрљај болан тих мртвих, телом палим.

За тамни јаз лепоте државе сам лудео,
у души мирис горак рађања удисао,
па и кад бих, смућен, у туђини заблудео,
брак, на родном тлу, враћао је свему смисао!

И сад, у тој
брдини тврдој, без смисла по крви расутој,
не само да сенима својим не нађох мира,
него ни за туге, што се родих да ублажим,
не знам више шапата, погледа, ни додира!

У Србији, зорњачу тражим.

А биће:
атеист нису ни овде зенице, кад свиће,
и дах је жића мање, него у туђини, чист.
У Богу је ведро. У нас, све се сневесели
и, као што јесен не зна сваки свој свео лист,
умрећу због Србије, а нисмо се ни срели.

Да ли је
то иста моћ, која све расипа и разлије?
Месец, што котрља, вечером, празни свет свој жут?
Она магла, и дим, што стреса, луком сребрним,
кад раздире ноћ, на светли, незнан, Млечни Пут,
што се губи у звезданим пустињама црним?

Или сјај
јутарње буктиње Сунца, што диже у бескрај,
па нас љуља, у плаветнилу, као росну кап?
Лед вечерњаче, румен, у надземаљској тузи?
Кад, у сутон, преливају облаци, као слап,
пролазност, у којој смо сви, у провидној сузи?

Увек сам, блед и празан, у свету овог сласти,
знао да све то губим, у телу, и под травом.
Да и са тих промена пада мрак пепељаста,
и веје, густо, блиском и даљем, сном и јавом.

Србију, једину још, хучала је та бура,
које се сад, модар од дављења, горко, стидим!
Урлах, сред лудог скакања мора и мехура,
да тишину ванредну над завичајем видим.

Надах се да ћу на брду уморан да духнем,
зачеће и весеље пољупцем да потпирим.
Расцветане падине да врачам и укунем,
непомичношћу, сав свет да стишам и умирим!

Па то зар
да буде мени гроб? Где је болан Светозар
миловао лица, под образинама руским?
Зато се, као Михајло, туђине лиших?
И ја ћу ту вртети, по гунгулама уским,
бедне знаке љубави, све празнијих и тихих?

И би рат,

да се, над гробљем нашим, омили смех и разврат,
и скине, навек, жуд за сином, са мутна ока?
Зато је зар била тама мяса и сјај мисли,
дуж младости, невеселост горка и дубока,
да са Србиом умру и мог имена смисли?

Патио сам увек, и зар није прах, ништа, дим,
то пролеће, са својим биљкама и бубама?
У земљи мог детињства, коју и не видим,
невраћеној више дечјим, ни војним, трубама.

Зар ме није киша мутна, марта и априла,
увела у болну збрку играчака ситних?
Па шта ми добро оста, од свих тих топлих крила,
што су ме над Фрушку бацала, са равни житних?
Не остаде ми ни мила рода,
што, бела, руменом ногом, хода.

Ни дете моје, дакле, не силази са неког,
пречистог и предивног, нежног, света, далеког
у коме се невидљиво у видљиво мења,
недокучивом, свезнајућом slashћу рођења!

Стидни бол прве неправде, лажни жиг срамоте,
и прво понижење, кикотом је опекло,
али тек кад љубав снагу и вољу ми оте,
све је, изнемогло, у неповрат, отекло.

Жар, сан, свилу, песак, шта ли, сад, у руци држим?
Кад све то, што тамо би и прође, овде захватим.
Зар сам то ја, што упаљеним погледом спржим,
сав тај свет, куда више не могу да се вратим?

Да ли тела, мили градови, или сени, то
дрхте, у слабости сна и жуди руку грубих?
Све оно што видех драго, тужно, племенито,
због чега, где све, и шта све, жарко, не изљубих?

Вратих Ти се!

Па зар да копним, болујем, мрем,
у смрти, куда си брдовита се расула?
Будућност, што ми обећа расцветани Срем,
узалуд је, сузом брака, на Тебе, канула.

Љубав мутна више на уснама ми не руди,
нит ми по несвести протичу преображења.
Згаснуо жар за Тобом сија ми још на груди,
али пун жалости и очајног раздражења.

Нећу сачувати ни мисао,
да сам цветну грану удисао.

Занавек, збиља, зар, овај свршетак се шири,
свему што је било сазидано уврх гора?
Зато су фрулом планини свирали пастири
и души мојој Србија било што и зора?

На Крфу, 1925.

ЛЕТО У ДУБРОВНИКУ ГОДИНЕ 1927.

Тла давно нестаје. И већ трне,
у телу мом, безбрижност младости, пре ванредна.
Разум ми још само трепери, од звезда овог лета.
А клоне ли, клонуће ми на снег тек, дрхћућа и ледна,
љубав, као сен уморне срне.

Срем то више није. Што сад засја,
преда мном, избледелим, од сласти, пре телесних.
Не видим више ни знак, жутог, на брегу, дрвета.
Јесењим зрацима Сунца, са Бачке, у прах небесних,
лебде сад бат мој и шеве, са класја.

Од земље одлазим. И већ слутим,
у себи, сва мучења прошлости, пре милине.
Скоро ће разнети дим и ово што овде збивах.
Но да л ће и тад свитати зора из зимске тишине,
животу мом, да га злим не мутим?

Тла давно нестаје. И већ трне,
у телу мом, безбрижност младости, пре ванредна.
Разум ми још само трепери, од звезда овог лета.
А клоне ли, клонуће ми на снег тек, дрхћућа и ледна,
љубав, као сен уморне срне.

Дубровник, 1927.

ПРИВИЋЕЊА

Заиста, зрак сам само? И то је сјај у мени,
што се сад, нестајући, расипа, у празнину,
осветливши ми пут, и бездан, у исти мах?
Све су то биле, дакле, пролазне само сени,
на које сам, кроз благост, и жалост, и тишину,
стресао, устрептао, свој звездан, зрачни, чисти, прах?

Одлазим, дакле, са тела топлих, и младих, срна,
леду, на врху неком, у болном свом хитању?
А плач ми само враћа се, порфиру једног зрна,
што виси, о дрхћућем, жарком, концу, у свитању?

Ту, ту бих, у овом животу, да ме облије слап
свих дивота чулних, као пад мирисног млека.
А, чини ми се, једна једина, таква, блиста кап,
над песком пустиња, и тла, над земљом, далека.

Заиста, зрак сам само? И то је сјај у мени,
што се сад, нестајући, расипа, у празнину,
осветливши ми пут, и бездан, у исти мах?
Све су то биле, дакле, пролазне само сени,
на које сам, кроз благост, и жалост, и тишину,
стресао, устрептао, свој звездан, зрачни, чисти, прах?

У Данској, 1929.

IV

ЛАМЕНТ НАД БЕОГРАДОМ

ЈАН МАЈЕН и мој Срем,
Парис, моји мртви другови, трешње у Кини,
привиђају ми се још, док овде ћутим, бдим и мрем,
и лежим, хладан, као на пепелу клада.
Само, то више и нисмо ми, живот, а ни звезде
нега нека чудовишта, полипи, делфини,
што се тумбају преко нас и плове, и језде,
и урличу: "Праха, пепео, смрт је то."
А вичу и руско "ничево" –
и шпанско "нада".

*Ти, међушим, расшеш, уз зорњачу јасну,
са Авалом љавом, у даљини, као брџи.
Ти шрејериш, и кад овде звезде јасну,
и шоиши, ко Сунце, и лед суза, и лањски снеј.
У Теби нема бесмисла, ни смрши.
Ти сјајиш као искојан сшари мач.
У Теби све васкрсне, и зашра, ља се врши,
и љонавља, као дан и дешини љлач.
А кад ми се јлас, и очи, и дах, ујокоје,
Ти ћеш ме, знам, узешти на крило своје.*

ЕСПАЊА и наш Хвар,
Добровић мртви, шејк што се у Сахари бели,
привиђају ми се још, као утваре, ватре, вар.
Мој Сибџ полудели, зинуо као пеш.
Само то више нисмо ми, у младости и моћи,
већ неки папагаји, чимпанзи, невесели,
што ми се смеју и вриште у мојој самоћи.
Један се "Leiche! Leiche! Leiche!" дере.
Други ми шапће: "Cadavere!"
Трећи: "Леш, леш, леш."

*Ти, међуџим, шириш, као лабуд крила,
заборав, на Дунав и Саву, док сјавају.
Ти будиш веселост, што је некад била,
кикош, шу, и у мом крику, вриску, и вајају.
У Теби нема црва, ни са гроба.
Ти блистиш, као кроз сузе људски смех.
У Теби један орач пева, и у зимско доба,
преливши крв, као вино, у нови мех.
А кад ми клоне глава и буду сћали саџи,
Ти ћеш ме, знам, пољубиџи као маџи.*

ТИ, ПРОШЛОСТ, и мој свет,
младост, љубави, гондоле, и, на небу, Мљеци,
привиђате ми се још, као сан, талас, лепи цвет,
у друштву маски, које је по мене дошло.
Само, то нисам ја, ни Венеција што се плави,
него неке рушевине, авети, и стећци,
што остају за нама на земљи, и, у трави.
Па кажу: "Ту лежи паша! – Просјак! – Пас!"
А вичу и француско "tout passe".
И наше "прошло".

*Ти, међуџим, сџојиш над широком реком,
над равницом плодном, шврд, уздигнуџи као шџиџи.
Ти певаш ведро, са џрмљавом далеком,
и шкаш у сџолећа, са муњама, и своју ниџи.
У Теби нема моје људске шуџе.
Ти имаш сџрељача полед џрав и нем.
Ти и џлач џреџвараш као дажд у шарене дуџе,
а хладиш, ко далек бор, кад џе удахнем.
А кад дође час, да ми се срце сџаро сџиша,
Твој ће баџрем џасџи на ме као киша.*

ЛИЖБУА и мој пут,
у свет, куле у ваздуху и на морској пени,
привиђају ми се још, док ми жижак дрхће ко прут

и преносим и земљу, у сне, у сне, у сне.
Само, то више нису, ни жене, ни људи живи,
него неке немоћне, слабе, и сетне, сени,
што ми кажу, да нису звери, да нису криви,
да им живот баш ништа није дао,
па шапћу "пао, пао, пао"
и наше "не, не".

*Ти, међуштим, дишеш, у ноћној тишини,
до звезда, што казују пуш Сунцу у твој сан.
Ти слушаш свој срца лућу, у дубини,
што удара, ко сшеном, у мрачни Калемеџан.
Теби су наши боли ситни мрави.
Ти дисер суза наших бацаш у прах.
Али се над њима, после, Твоја зора зајлави,
у коју се млад и весео загледах.
А кад уморно срце моје ућуши, да си,
узлавлје меко ћеш ми, у сну, биши, Ти.*

FINISTERE и њен стас,
брак, пољупци, бура што је тако силна била,
привиђају ми се још, по неки лептир, булке, клас,
док, из прошлости, слушам, њен корак, тако лак.
Само, то више није она, ни њен глас насмејан,
него неки корморан, дивљих и црних крила,
што виче: зрак сваке среће тоне у Океан.
Па ми мрмља речи "tombe" и "sombre".
Па крешти њино "ombre, ombre" –
и наш "гроб" и "мрак".

*Ти, међуштим, крећеш, ко наш лабуд вечни,
из смрши, и крви, према Сунцу, на свој пуш.
Док мени дан штоје у твој побор речни,
Ти се дижеш, из јутра, сав зрацима обасуш.
Ја ћу негде, сам, у Сахари, ситиши,
у оној где су каравани сени,
али, ко што уз мривој Туареџа чучи маши,*

*Ти ћеш, до смрти, бићи утџа мени.
А кад ми слоде душу, којље, руку и ноју,
Тебе, Тебе, знам да не моју, не моју.*

ЖИВОТ људски, и хрт,
свео лист, галеб, срна, и Месец на пучини,
привиђају ми се, на крају, ко сан, као и смрт
једног по једног глумца нашег позоришта.
Само, све то, и ја, нисмо никад ни били више,
него нека пена, тренуци, шапат у Кини,
што шапће, као и срце, све хладније и тише:
да не остају, ни Минг, ни уанг, ни уип,
ни Тао, трешње, ни мандарин.
Нико и ништа.

*Ти, међушим, сјаш, и сад, кроз сан мој шавни,
кроз безброј суза наших, вечан, у мрак, и прах.
Крв твоја ко роса љала је на равни,
ко некад, да хлади толиких самртнички дах.
Грлим још једном на Твој камен смрти,
и Тебе, и Саву, и Твој Дунав шром.
Сунце се рађа у мом сну. Сини! Севни! Зајрми!
Име Твоје, као из ведрој неба тром.
А кад и мени одбије час смари сахати Твој,
то име ће бићи последњи шайати мој.*

Cooden Beach 1956.

